Әссәламегаләйкем, кардәшләр— милләттәшләр!

Ватаным Татарстан

1918 ЕЛНЫҢ 12 МАРТЫННАН БИРЛЕ ЧЫГА

1992 ЕЛНЫҢ 24 ФЕВРАЛЕНӘ КАДӘР «СОЦИАЛИСТИК ТАТАРСТАН» ИСЕМЕ БЕЛӘН ЧЫКТЫ.

№ 240—241 [21700—21701].

Җомга, **4** декабрь, 1992 ел

Бәясе 2 сум.

СӘХИФӘСЕ

[illegible] Тупчайга
истәлек итеп
[illegible]
тарих [illegible]
декабрь [illegible]
17 [illegible]
Казан

Кабатланмас нәфис моң

Фәридә КУДАШЕВАга

Бакчаларганиләр булган:
Сандугачлар сайрамый?..
Бу Казанның шушы ягы
Йөрәгемә ярамый.

Сайрамый ла сандугачлар
Ни каенда, ни талда:
Уфаларга киткән алар,
Уфаларда Сез барга.

Шундадыр шул сандугачлар,
Сезнең тирәдәдер шул:
Сезнең җырны бездән элек
Шулар өйрәнгәндер шул...

Хәсән ТУФАН

Бакчаларга ниләр булган?

(НӘНИ ШАЯРУ)

Безнең хәлне сорасагыз,
Безнең хәлләр «уф» инде:
Сез киткәннән бирле бездә
Сандугачлар юк инде.

Халык әйтә:
— Бакчаларны
Харап итте шул гына!
— Нишләп безнең Казан, —
диләр, —
Чара күрми соң моңа?

Сайрамый ла сандугачлар
Ни каенда, ни талда:
Уфаларга киткән алар,
Уфаларда Сез барга.

Шушы көннәрдә Фәридә Кудашева «Ватаным Татарстан» газетасы хезмәткәрләре белән очрашты, шул очрашудан язманы 13 биттән укыгыз.

А. БИКТИМЕРОВ фотосы.

Россия халык депутатлары съездында

Ни өчен халыкка бирелгән вәгъдәләр үтәлми?

Дәүләт хакимияте җәмгыятькә кризистан чыгуның нәтиҗәле программасын тәкъдим итә алырмы?

Бу программаны нинди хөкүмәт гамәлгә ашыра алыр?

Съезд шушы сорауларга җавап бирә алса, россиялеләр үзләрен кая таба алып баруларын, ниһаять, аңларлар иде.

Президент Б. Ельцинның биш пункттан торган доклады гомумсәяси речькә әйләнеп калды. Президентның докладында М. Горбачев лексиконыннан алынган ике нәрсәне күрсәтеп үтәсе килә: ул илдә көчле социаль сәясәт кирәклеген һәм тотрыклылану билгеләренең инде «күз алдында» булуын «исбатларга тырышты». Үзенә бирелгән өстәмә вәкаләтләрне ничек файдалануын конкрет фактлар белән аңлатып бирә алмады. Депутатларның аны трибунадан тонык кына кул чабулар белән озатулары әнә шуның белән аңлатыладыр.

Парламент башлыгы Р. Хасбулатов башта ук: «Мин моңарчы берниндиоппозициянең төшенә дә кермәгән доклад ясаячакмын», — дип ышандырып куйды. Чынлап та, ул илдәге хәлгә аек бәя бирде. Беренче мөһим проблема: җитештерүнең кими баруы аның бөтенләй туктап калуына китерүе мөмкин, диде ул. 1992 ел йомгаклары буенча җитештерүнең аз дигәндә 20 процентка кимүе көтелә, ә мондый хәл киләсе елда да дәвам итсә, өч елда (1990—1993) продукция эшләп чыгаруның 50 процентка кыскаруы ихтимал. Мондый шартларда базар мөнәсәбәтләренә күчү турында сөйләве бик кыен. Икенче мөһим проблема: кешеләрнең фәкыйрьләнүе. Узган елның декабре белән чагыштырганда бәяләр уртача 100 процентка артты, ә халыкның акча керемнәре 40—50 процентка гына үсте. Иң куркынычы шул: җитештерелгән товар спекуляция-мафия кулына туплана бара. «Гайдарны эшеннән алу өчен вакыт җитә безнең. Ә менә яңа премьерны сайлау авыррак булыр», диде ул.

Премьер-министр вазифаларын башкаручы Е. Гайдарның докладына карата депутатларда хәерхаһлы мөнәсәбәт сизелмәде. Күпләр аның икътисадый сәясәтенең «мания белән авыру халәтендә» булуын, тулысынча җимерелүен әйттеләр. Әле бер урында таптанучы, әле «башын Көнбатышка таба борып», җилдереп чаба башлаучы хөкүмәттән реформаларны эзлекле үткәрүне көтеп булмый, диделәр. «Гайдарның докладлы профессор Хасбулатовка каршы төшүдән ары узмады», — дип бәя бирде аңа Николай Травкин.

Фойедагы стендларда — илнең төрле төбәкләреннән килгән телеграммалар. Ельцин—Гайдар хөкүмәте курсын кире кагарга, дигән таләп куелганнары күп. Питердагы Киров заводыннан мең ярым имза белән җибәрелгән телеграммада: «Хөкүмәтнең бүгенге икътисадый сәясәте алга таба да үткәрелсә, коллектив моңа сәяси стачка белән җавап бирәчәк», — дип язганнар.

Россия Конституция комиссиясенең җаваплы секретаре, депутат Олег Румянцевның, Татарстан турындагы мәсьәләне съезд көн тәртибенә кертергә, дигән тәкъдиме үтмәде. Аны хәтта тавышка да куеп тормадылар. Парламент спикерының бу тәкъдимгә «кул селтәп» каравы да җитте моның өчен. Аның шулай ук, «берьяклы тәртиптә Россия Конституциясен бозучы» башка кайбер республикаларның (Якутия һ. б.) Конституцияләренә шушы съездда бәя бирергә кирәк, дигән тәкъдиме дә кире кагылды.

• • •

3 декабрьдәге көндезге утырышта хөкүмәтне тәнкыйтьләү, аның отставкага китүен таләп итүләр бик көчле булды. Халык депутатларының Кемерово өлкә Советы рәисе А. Тулеев, мәсәлән, болай дип белдерде: «Илдә бара торган фаҗигале хәлләр — реформаторларның ялгышлыгы түгел, ә дәүләтнең икътисадый нигезен җимерүгә юнәлтелгән һәм аңлы рәвештә эшләнә торган хәрәкәтләр комплексы ул».

Кичке утырышта Премьер-министр вазифаларын башкаручы Егор Гайдар көн тәртибендәге беренче мәсьәлә буенча йомгаклау сүзе белән чыкты.

(«Правда», «Известия»).

Татарстан республика инвалидлар җәмгыятенә

Татарстан Республикасыннан Россия халык депутатларының VII съездында катнашучылар исеменнән һәм аларның кушуы буенча без БМО карары нигезендә үткәрелә торган Халыкара инвалидлар көнендә үзебезнең республикада бара торган форумда катнашучыларны котлыйбыз.

Икътисадый үзгәрешләрнең шушы кыен чорында сезнең өскә төшкән авырлыкны аңлаган хәлдә, үзебезнең уртак тырышлыклар белән сезнең эш һәм тормыш шартларыгызны җиңеләйтү өчен мөмкинлек табылыр, дип ышанабыз.

Бөтен күңелебез белән сезгә күңел күтәренкелеге, батырлык һәм түземлек, сәламәтлек һәм бәхет телибез.

**Татарстан Республикасы Президенты
М. Ш. ШӘЙМИЕВ.**

**Татарстан Республикасы Югары Советы Рәисе
Ф. Х. МӨХӘММӘТШИН.**

**Татарстан Республикасы Премьер-министры
М. Г. САБИРОВ.**

Мәскәү, 1992. 3 декабрь.

Югары Советта очрашу

3 декабрьдә Татарстан Республикасы Югары Советы Рәисенең беренче урынбасары З. Вәлиева «Татарстан укытучысы-92» республика конкурсында катнашучыларны кабул итте.

Югары Советның халык мәгарифе, фән һәм тәрбия буенча комиссиясе рәисе М. Шәрифуллин һәм Татарстан халык мәгарифе министры В. Гайфуллин да катнашкан әлеге очрашуда урта мәктәп һәм үсеп килүче буынны тәрбияләү проблемалары турында фикер алышу булды.

Җөмһүриятебезнең иң яхшы укытучылары парламентның белем бирү турында Закон кабул итүен тизләтүне теләгәнлекләрен бәян иттеләр. Мәктәпләрнең икътисадый хәле кыенлашуга карата борчылу белдерелде, шул ук вакытта Татарстанда балаларның тирән һәм ныклы белем алуы өчен бөтен мөмкинлекләр булу турында ышанычлы сүзләр әйтелде. Укытучылар үзләрен кызыксындырган барлык мәсьәләләргә карата эшлекле җавап ишеттеләр.

Чек югалды

«Татарстан» Саклык банкы хәбәр итә: 1992 елның 21 ноябрендә Бөгелмә районында приватизация чекларын тиешле пунктка илткәндә Бөгелмә шәһәренең 4694 санлы Саклык банкы бүлекчәсе бер приватизация чегын югалтты. Аның сериясе — 03, № 4996084. Югалган приватизация чегы өчен контролердан түләтелде. Әлеге факт турында территориаль комиссиягә хәбәр ителде.

Шушы мәгълүматтан чыгып, бая әйтелгән номердагы чек гамәлдә түгел дип санала.

Г. ЗАХАРОВ,
«Татарстан» саклык банкы рәисе.

Магнитлы көннәр

Елның соңгы аенда магнитлы көннәрнең беренчесе **1** декабрьгә туры килде. Башкалары **9, 14, 25** һәм **28** нче числоларда булачак. Бу авыр көннәрдә һәркемгә үз сәламәтлегенә дә, туганнары, якыннары һәм хезмәттәшләре сәламәтлегенә дә аеруча игътибарлы булырга киңәш итәбез.

Ярты бәясенә генә

Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты 1992 елның 20 ноябрендә кабул иткән карарына өстәмә кертте. Өстәмәдә гомуми белем бирү мәктәпләре, мәктәп-интернат һәм һөнәр бирү уку йортларында көндез укучыларга 1992 елның 25 ноябреннән шәһәр яны һәм шәһәрара автобус маршрутларында (җөмһүриятебез территориясендә) йөрү бәясен 50 процентка кимету каралган.

Мәдәният җыены

Ниһаять, боз кузгалды булса кирәк. Озакка сузылган билгесезлектән соң, сәяси һәм икътисадый көрәшнең хәл кадәренчә Татарстан Җөмһүрияте файдасына көн артыннан көн уңай якка авышу мәлендә мәдәният хәл-әхвәлләрен дә яхшыракка авыштыру мөмкинлекләрен ачыклау башланды. 1—2 декабрь көннәрендә башкалабызда «Базар икътисады шартларында Татарстан Республикасының мәдәният өлкәсендәге сәясәтнең юнәлешләре һәм татар мәдәният-сәнгатен үстерү мәсьәләләре» дигән зур киңәшмә-җыен үткәрелде. Җөмһүриятебездәге барча иҗат берлекләрендә, шушы мәсьәләне уртага салып, зур сөйләшүләр булды, һәм һәрбер иҗат оешмасында әдәбият-сәнгатьнең рухи, матди хәлен заманга ярашлы төстә үзгәртеп коруга юнәлтелгән программалар кабул ителде. Якын арада аларның һәркайсы хөкүмәтебез карамагына юлланып, алар буенча тиешле карарлар кабул ителүе көтелә.

Әлеге җыенда Татарстан Республикасының Югары Советы Рәисе беренче урынбасары З. Р. Вәлиева, Премьер-министр урынбасары И. К. Хәйруллин, мәдәният министры М. М. Таншев катнашты һәм чыгыш ясады.

Ваучерны алалармы?

Татарстан дәүләт милкен идарә итү Дәүләт комитетының чираттагы киңәшмәсе булды. Бу юлы ул республикабызның коммуналь милке белән идарә итүче шәһәр һәм район комитетлары вәкилләре катнашында үткәрелде. Киңәшмәне Премьер-министр урынбасары, Дәүләт комитеты рәисе Ф. Газизуллин алып барды. Анда Россия Федерациясенең хосусыйлаштыру чекларын тарату мәсьәләсе каралды. Чакырылган вәкилләр районнарда халыкка ваучер бирүнең барышы, шул уңайдан нинди тоткарлыклар килеп чыгуы турында сөйләделәр. Әлмәттә, мәсәлән, саклык банкларына исемлекләр ноябрь уртасында гына бирелгән. Моның сәбәбе дә бар. Ике паспорт йөртүчеләр пәйда булган. Мондый очраклар башка районнарда да бар икән. Паспорт режимының шулай бозылуы нык сагайта, әлбәттә.

Казан шәһәрендә дә ваучер алу өчен бөтен халыкның 40 процентына гына исемлек булдырылган һәм саклык банкларына тапшырылган. Бу хәл, әлбәттә, декабрь аенда шәһәрдә ыгы-зыгы тудырачак. Киңәшмәдә катнашучыларның сорауларына «Татарстан» саклык банкы рәисе Г. Захаров җавап бирде.

Комитет рәисе Ф. Газизуллин игътибарны кече хосусыйлаштыруга юнәлтте. Промышленность предприятиеләре бу эшкә актив керештеләр. 100 дән артык предприятиедә комиссияләр эшли, милекнең бәясен билгеләп, планнар төзелә. Бүтән тармакларда — сәүдә, көнкүреш хезмәте күрсәтү һәм башкаларда, бигрәк тә районнарда бу эш бик тә акрын бара. Киңәшмәдә чыгыш ясаучылар тоткарлыкның сәбәпләрен дәүләт һәм коммуналь мөлкәтнең бүленеше турында карар булмаудан күрәләр. Югары Совет әлегәчә шундый карарны кабул итмәгән. Аны көтеп ятсаң, хосусыйлаштыру программасы үтәлмәячәк.

Комитет рәисе шулай ук Татарстан республикасы Президенты боерыгы белән хосусыйлаштыру фонды төзелүе турында хәбәр итте. Аның оештыручысы — дәүләт милке белән идарә итү Дәүләт комитеты. Фонд белән идарә итү рәисе итеп Д. Бикбов билгеләнде. Кече хосусыйлаштыру мәсьәләләре буенча киңәшмәдә катнашучыларга Дәүләт комитеты идарәсе начальнигы, икътисадый фәннәр кандидаты С. Орлов консультация бирде.

Комитет каршында дәүләт һәм коммуналь милекне хосусыйлаштыру мәсьәләләре буенча консультация советы булдырылды. Аны комитетның методология идарәсе начальнигы Р. Газиев җитәкли. Ул киңәшче орган булачак һәм хосусыйлаштыру барышында закон проектлары һәм норматив документлар буенча рекомендацияләр һәм тәкъдимнәр эшләячәк, башкаручы органнар белән халык депутатлары советлары арасында үзара мөнәсәбәтләрне көйләр.

Л. РЯБКОВА.

Үрнәк алырдайлар бар

«Ватаным Татарстан»ның 22 сентябрь санында басылган Рәүф Хөснетдиновның «Әйтер фикерем шул» дигән язмасы турында сүзем. Мәкалә зур түгел, әмма әчтәлеге, күтәрелгән темасы актуаль, бик күпләрнең уртак фикерен чагылдыра. Чыннан да, Татарстан Югары Советы сессияләре еш кына дисциплина йомшак куелган бригада, колхоз җыелышларын хәтерләтә. Аннан да кычкыралар, моннан да кычкыралар, торып чыгып та китәләр, килеп тә керәләр. Ә кайберләре, төнге сменадан эштән кайтканнармыни, авызларын ачып, исәнәеп яки йокыга талып утыралар.

Шушы булдымы инде депутат этикасы, депутатның зур бурычларны хәл итүдә актив катнашуы? Ә кайберләре азык-төлек сатканда, чиратсыз керергә маташкан тәртипсез кешеләрне хәтерләтеп, суга батырылган бәкешикелле, калкалар да чыгалар. Әйтерсең лә Грачевтан, Штаниннан, Михайлов, Хафизов һәм Солтановтан башка депутатлар бернәрсә дә белмиләр, бер нәрсә дә аңламыйлар?! Андый депутатларны, чыннан да, чакыртып алырга, чыгымнарын үзләреннән түләтергә кирәк. Телевизордан тапшыруларны тормышка аяк басып килүче яшьләр дә карыйлар бит.

Бәлкем, депутатлар арасында үрнәк алырлык кеше юктыр, дигән уй туар. Бар һәм күп алар. Менә халык бәхете өчен көрәшүчеләр өчен кирәкле сыйфатларны үзендә туплаган депутатларның берсе — Фәндәс Шакирович Сафиуллин. Һәр сүзенә тирән мәгънә салынган, тыйнак, сайлаучылар ихтирамын казанган депутат. Ул Мамадыш районыннан сайланган депутат түгел. Әмма районда кем белән генә се[...]сия, депутатлар турынд[...] сөйләшсәң дә, иң беренчеләдән булып Ф. Сафиуллинн[...] телгә алып, аның тирән ак[...]лына, тәртибенә, гадилеге[...] хәйран калалар. Менә ке[...]нән үрнәк алсыннар, кем охшарга омтылсыннар урь[...]нарында тыныч кына тыңл[...] утыра алмаган, эшлекле ф[...]керләре, тәкъдимнәре б[...]маган Штаниннар, Грач[...]лар һәм алар артыннан [...]ручы башкалар...

Әгъләм ШӘФИЕВ

ТАТАРСТАННЫҢ ҮЗ ЮЛЫ

1992 елның 2 декабрендә Россия Федерациясе халык депутатларының VII Съездында Татарстан Республикасы Югары Советы Рәисе Ф. Мөхәммәтшин чыгышы

Хөрмәтле халык депутатлары!

Хөрмәтле Президент!

Хөрмәтле Югары Совет Рәисе!

Россия дәүләте радикаль сәяси һәм икътисадый реформа шартларында үз тарихының бик катлаулы чорын кичерә. Җәмгыятьнең тотрыклылыгы күп яктан икътисадый үзгәрешләрнең барышы белән билгеләнә. Зур тырышлыклар куюга карамастан, Россия хөкүмәте шушы көнгә кадәр радикаль чаралар белән бюджет дефицитын кыскартуга, милли валютаны тотрыклы итүгә, үзкөйләүле базар механизмнарын эшкә җигүгә ирешә алмый һәм шул сәбәпле икътисадны кризистан чыгаруга керешә алмый. Шушы елның көзенә хәлнең яхшыра башлавы вәгъдә ителгән иде, ләкин инфляциянең көчәюе, сумның курсы төшү, ил байлыкларын төрле якка йолыккалау, җитештерүнең һаман да кимүе, кешеләрнең тормышы начарая бару күз алдында. Җинаятьчелек үсә. Әхлакый кыйммәтләр һәм нормалар җимерелә. Милләтара каршылыклар кискенләшә. Кызганыч, низаг учагы хәзер Россия территориясендә дә кабынды. Үзенең докладында Руслан Гыймранович Хасбулатов, шулай ук башка докладчылар болар хакында бик җентекләп сөйләделәр.

Нәкъ менә шунлыктан хәзер, җәмгыять шушындый авыр хәлләр кичергән чорда, яхшы якка үзгәрешләр ясауга өметләнеп, барлык сәламәт көчләрне бергә тупларга, барлык тактик бурычларны да, стратегик бурычларны да тиешле реаль программалар аша хәл итү өчен берләшергә кирәк. Кызганыч, без әле генә тыңлаган докладтан күренгәнчә, бүген дә әле Съездга икътисадый кризистан чыгу өчен хөкүмәт һәм Югары Совет тарафыннан үзара килештерелгән эш программасы тәкъдим ителмәде. Демократик үзгәрешләрнең кире чигенмәслеге, аларның алга таба үсә баруы безнең үз тормышыбыздагы бөтен яңалыкка, прогрессив үзгәрешләргә, шул исәптән Россияне тәшкил иткән милли-территориаль берәмлекләрнең, төбәкләрнең яңа мөнәсәбәтләренә ни дәрәҗәдә цивилизацияле карый алуыбыз белән билгеләнәчәк.

Югары Советның Татарстанның дәүләт суверенитеты турындагы Декларацияне игълан итүенә ике елдан артык вакыт узды. Тарих күзлегеннән караганда, бу бик кыска вакыт. Ләкин безнең өчен ул үз үсеш юлыбызны эзләнү чорына әйләнде. Гаделлек хакына әйтеп үтим, шушы вакыт эчендә Татарстан беркая да «чыкмады», үзенең географик хәлен үзгәртмәде, үз чикләрен аерып куймады, киресенчә, бердәм икътисадый һәм хокукый киңлекне саклаган хәлдә, Россия һәм башка республикалар белән хуҗалык элемтәләрен көчәйтте, барлык төзелгән килешү һәм шартнамәләрне намус белән гамәлгә ашыра бара.

Татарстанда хәл тотрыклы, базарга йомшак керүнең үзебез кабул иткән моделе буенча икътисадый реформалар дәвам итә, гражданнарны социаль яклауга өстенлек бирелә, тышкы икътисадый эшчәнлек сыйфат ягыннан яңа дәрәҗәдә гамәлгә ашырыла.

Агропромышленность комплексына актив финанс һәм матди-техник ярдәм күрсәтү сәясәте үзен тулысынча аклады. Беренче тапкыр буларак, бюджетның өчтән бер өлеше икътисадның шушы секторына бирелде. Бу исә безгә авыл хуҗалыгы продукциясен тулай җитештерүне арттырырга мөмкинлек бирде. Бөртекле ашлык, бәрәңге, шикәр чөгендере, яшелчәдән яхшы уңыш үстерелде һәм кышкы саклауга салынды, терлек азыгы җитәрлек әзерләнде. Терлекчелек продукциясе җитештерү тотрыклы хәлгә китерелде. Бөтен төр терлек һәм кошлар санын кыскартуга юл куелмады. Менә боларның һәммәсе Татарстан халкын көч җитәрлек бәяләр буенча азык-төлек белән тәэмин итүне гарантияләргә мөмкинлек бирә. Хәзер республика хөкүмәте һәм Югары Советы халыкның фәкыйрь катлауларын адреслы социаль яклау программасын эшлиләр. Без шуңа тирәнтен ышанабыз, базарга күчү кешеләрне ярлыландыру аша түгел, ә аларның тормыш дәрәҗәсен саклап калу аша барырга тиеш. Татарстанның дәүләт сәясәте дәрәҗәсенә күтәрелгән шушы юл республика халкында хуплау һәм яклау таба.

Хөрмәтле халык депутатлары!

Татарстан, үзләренең дәүләт суверенитетын игълан иткән күп кенә башка республикалар кебек үк, соңгы елларда үзенең статусын күтәрү, үз бурычларын хәл итүдә мөстәкыйльлеген һәм күпмилләтле халкы алдында үз җаваплылыгын арттыру өчен күп нәрсә эшләде. Татарстанның статусы буенча үткәрелгән референдум һәм аның уңай нәтиҗәләре, табигый ки, республиканың яңа Конституциясенә нигез итеп алынды.

Төп Закон проектын эшләүгә берьяклы гына якын килүдә безне беркем дә битәрли алмый. Ул — Конституция комиссиясенең озак һәм таләпчән эше нәтиҗәсе. Бөтенхалык тикшерүе үткәрелде — аның барышында биш меңнән артык тәкъдим һәм искәрмә кертелде. Документка халыкара экспертиза үткәрелде. Конституция проекты халык депутатларының җирле Советларында, Югары Советның даими комиссияләрендә тикшерелде, Югары Совет сессияләрендә өч тапкыр каралды. Конституция проектын эшләүдә Россия халык депутатлары һәм Конституция комиссиясе әгъзалары катнашты, һәм ул аларның турыдан-туры катнашында кабул ителде. Тагын шуны әйтеп үтү мөһимдер, шул вакыт эчендә Россия һәм Татарстан Президентлары оештырган вәкаләтле делегацияләр тулы масштаблы килешү проектын да параллель рәвештә эшләделәр, анда да үзара мөнәсәбәтләрнең төп моментлары килештерелде. Без Борис Николаевич Ельцин һәм Валерий Дмитриевич Зорькин фикере белән килешми кала алмыйбыз: алар сәяси процессларның бик тиз үзгәрә баруын, закон чыгару органнарының тормыш чынбарлыкларын гамәлдәге норматив актларга туры китерергә өлгерә алмауларын әйттеләр. Һәм бу кайчак хокукый бәрелешләр тудыра.

Конституцияне эшләгәндә без сәяси яктан бер чиктән икенче чиккә ташлану юлына басмадык, гәрчә безне төрле яктан шуңа этәрсәләр дә. Иң чик карарлар чыгаруны (бәйсезлек игълан итүгә кадәр) таләп иткән сәяси көчләрнең күп төрле булуына карамастан, яңа Конституция милләтчелек һәм шовинизмның теләсә нинди күренешләренә ныклы киртә була алсын өчен Татарстан парламенты кирәк булганнарның бөтенесен эшләде. Шунлыктан республикадагы сәяси процессларны гадиләштереп күрсәтүгә, һәрхәлдә, юл куела алмый.

Элекке автономияләрнең тупланып килгән проблемаларын аларның дәүләт төзелешендәге искереп беткән сәяси-хокукый нигезләрне үзгәртмичә генә хәл итәргә тәкъдим итүче аерым сәясәтчеләрнең фикерләренә ничек карарга соң? Россия эчендә реформалар турында кат-кат белдерсәләр дә, кайберәүләр республиканы иске Конституция кысаларына куып кертергә маташалар. Ә бит Россиянең гамәлдәге Конституциясенең 70 нче статьясында республикаларның үзбилгеләнү хокукы чагылдырылган. Россия Федерациясенең дәүләт суверенитеты турындагы Декларациядә халыкларның үз дәүләтчелеге формасын ирекле билгеләү хокукы беркетелгән.

Чынлыкта без нәрсәдән чыгып эш итәбез соң? Без сепаратизм яклы түгел, ә үзара бәйләнеш һәм үзара мөнәсәбәтләрнең заман таләпләренә туры килә торган яңа формаларын эзлибез. Без аерымлану ягында тормыйбыз, ә Татарстан халыкларының законлы хокукларын һәм мәнфәгатьләрен якларга тырышабыз. Татарстанның яңа Конституциясендә нәкъ менә шулар чагыла да. Анда, беренче тапкыр буларак, шәхеснең Гомуми кеше хокуклары декларациясенә туры килә торган төп хокуклары һәм ирекләре закон нигезендә рәсмиләштерелде. Гражданның һәм дәүләтнең үзара җаваплылыгы беркетелде.

Кабул ителгән Конституция статьяларында Татарстанда яшәүче һәм Россия Федерациясе гражданлыгына да ия булган кешеләрнең гражданлык нормалары теркәлде, чын ике телдәлек — татар һәм рус телләре тигез хокуклы дәүләт телләре дип игълан ителде — республикада яшәүче башка халыкларның да телләре саклана һәм үстерелә, менә болар һәм Конституциянең башка күп кенә статьялары да Татарстан дәүләтчелегенең Россиядән аерымланмавы турында ачык сөйли. Без урталыктагы демократик позицияләрдә торабыз, Татарстанны үзенең туган йорты дип санаган барлык милләт вәкилләренең мәнфәгатьләрен һәм ихтыяҗларын исәпкә алабыз. Менә шунлыктан Татарстан халыклары яңа Конституциядә милләтара тынычлыкны, гражданнарның татулыгын ныгыту нигезен күрделәр һәм аның кабул ителүен хупладылар.

Соңгы вакытта, Союз таркалганнан соң, аерым төбәкләрдә көчәеп киткән милли низаглар Россия Федерациясе территориясенә дә күчте. Беркемгә дә кирәк булмаган мондый низаглар кабынуның төп сәбәбен без милли сәясәтне үткәрүдә нәтиҗәле программа булмауда күрәбез. Элекке еллардагы кебек үк, республикаларда һәм федераль хакимият органнарында киеренкелек китереп чыгара ала торган проблемалар игътибардан читтә кала, аларны хәл итү буенча үз вакытында тиешле чаралар күрелми, бары тик низаглар килеп чыккач кына аларны көч куллану методлары белән хәл итәргә омтылыш ясала. Милли-региональ проблемаларны тыныч, үзара килешеп, цивилизацияле юл белән хәл итү программасы кирәк.

Минем уйлавымча, Россия һәм Татарстан мөнәсәбәтләрендә вәкаләтләрне һәм ике якка да караган эшләрне тапшырышу турындагы килешү проектында шундый программаның төп положениеләре бар. Аларны логик тәмамлауга кадәр — Килешү төзүгә һәм аны Конституция нигезендә беркетүгә кадәр китереп җиткерергә кирәк. Шуның белән Татарстан халыкларының референдумда чагылдырган ихтыяры гамәлгә ашырылыр һәм чын мәгънәсендә яңартылган, демократик Россия Федерациясен төзү принциплары салыныр.

Бик вакыт!

Татар әдәбиятының зурлыгын талантлы, кабатланмас язучылар, шәхесләр билгели. Фатих Хөсни — шуларның берсе. Гаять бай, тәэсирле, зәвыклы телле, әйтәсе фикерен үзәккә үткәзеп җиткерә торган бу язучы — әдәбиятыбызның горурлыгы. Әдәбиятны изге санап гомер кичергән, анда халкыбызның мөкатдәс нәрсәләрен ихлас чагылдыру тарафдары, абруйлы аксакал. Ул әдәбиятыбызның сафлыгын саклап калуда ифрат игелекле эш эшләде. «Йөзек кашы», «Авыл өстендә йолдызлар», «Җәяүле кеше сукмагы», «Утызынчы ел» әсәрләре һәм җистәләгән повестьлар, бихисап хикәяләр. Бөтенесен бергә җыеп карасаң, таң каласың.

Ф. Хөсни — безгә үз чорын һәм аның кешеләрен әдәби әсәрләрдә бик төгәл һәм гаять җанлы итеп сурәтләп биргән язучы буларак кадерле. Моның өчен әдиптән намуслы булу таләп ителә. Ә намуслы кешегә бу дөньяда яшәве җиңел түгел, күңел ныклыгы, ышаныч кирәк. Ул әлеге сыйфатларны бервакытта да җуймады. Халык ихтирамын яулар өчен халык мәнфәгатьләре белән яшәү зарур. Халык гаме — Ф. Хөсни тормышының аерылмас юлдашы. Телебезнең сакланып калуында, аның үсешендә аксакалыбызның хезмәте аерым билгеләнүгә лаек.

Соңгы елларда күренекле әдипләребез Н. Исәнбәт, С. Хәким, Г. Бәширов, Ә. Еники, Г. Афзаллар җөмһүриятебезнең халык язучысы дигән исемгә лаек булдылар. Ниһаять, язучыларның бер гомуми җыелышында Фатих Хөснигә дә бу исемне бирү турында бертавыштан карар кабул ителде. Шәт, җөмһүриятебез Президенты бу турыда үз фәрманын да бирердер.

Фоат ГАЛИМУЛЛИН,
тәнкыйтьче.

Конкурска

Кар суы

Ватан сугышының авыр еллары була бу. Язгы чәчүгә хәзерлекнең торышын белү өчен Татарстан Югары Советы Президиумы рәисе Гали Динмөхәммәтов «Коммуна» колхозына (элекке Тымытык районы) килә. Колхоз идарәсе янында сөйләшеп торганда олы җитәкченең күзе каршы як басуга төшә. Кояшлы, аяз көн. Кәрәк тоткан кешеләрнең басуда арлы-бирле йөрүләрен абайларга мөмкин.

— Каршы як басуда кешеләр күренә, нәрсә эшлиләр алар? — дип кызыксына җитәкче.

— Анда — безнең колхозчылар, — ди колхоз рәисе мактанган тон белән. — Кар суы тоталар алар, иптәш Динмөхәммәтов!

— Вот, молодец! Бик кирәкле эш оештыргансыз.

Колхоз рәисе эшлекле кыяфәттә, мыек астыннан елмаеп тора. Казаннан килгән олы җитәкче аның ясалма елмаюын сизми. Чынбарлыкта Урсай юлы буендагы бу басуда ачка интеккән солдат хатыннары яңа гына эри башлаган туң җирне тимер кәрәкләр белән чокып, өшегән бәрәңге эзлиләр икән.

Читтән торып

Алтмышынчы елларда барлык коммунистлар да мәҗбүри рәвештә партия укуларына тартылып, сәяси белемнәрен күтәрәләр иде. Чалпы авылында яшәүче, бик җор телле өлкән яшьтәге тракторчы Миңлехан абзый партия укуларына йөрми башлый. Партия оешмасы секретаре уку көнне кичен, борчылган хәлдә, Миңлехан абзыйларга килә. Тегә секретарьне караватта чалкан яткан килеш каршылый.

— Барлык коммунистлар партия тарихын өйрәнә, нишләп син укырга йөрмисең? — — дип шелтәли Низамовны фирка башлыгы.

— Син мине гел юкка ачуланасың, иптәш секретарь, — ди Миңлехан абзый. — Мин бит хәзер яткан килеш читтән торып укыйм. Әнә, китабым да бар!

Секретарь сәерсенеп кенә мичкә таба берничә адым атлый. Чыннан да мич кучкарында морҗага сөяп куелган КПСС тарихының бите ачып куелган икән. Үгетләүгә карамастан, Миңлехан абзый укырга йөрмәде. Уку көнне, барлау вакытында аның исеме чыккач: «Ул бит читтән торып укый», — дип әйтә торган иде секретарь, партия түгәрәге әгъзаларына.

Сәлах ШӘРИПОВ.

Фикер

Зәки ЗӘЙНУЛЛИН,
техник фәннәр докторы.

БӨЕКЛЕК һәм «УРЫС ТЕЛЛЕ ХАЛЫК»

СОЮЗ таркалды. Элеккеге Союзның имгәтелгән, бөлгенлеккә төшерелгән халкы акрынлап яңача яшәргә өйрәнә.

1991 ел августыннан соң Россия Президенты Борис Ельцинның ниятләре һәм максатлары тагын да ачыкланды. Ясалма һәм мәҗбүри төзелгән Союз таркалганнан соң, «бөек рус халкы» алдында, Ельцинча әйтсәк, «яңа максат» торырга тиеш. Ул — Бөек Рәсәй дәүләтен төзү! Союз хәрабәләрендә төзелсә дә, бу дәүләт, имеш, бөек һәм бүленмәс булырга тиеш.

Шулай итеп, иске колониаль сәясәтне яңа демократ Ельцин башкарып чыгарга алынды. Оста тотынды ул. Моның өчен демократ битлеге киеп куйды, Рәсәйдәге яңа демократик үзгәрешләр хакында сүз куертты. Ул үзе һәм аның елгыр хасбулатлары үзләрен «демократлар» дип атасалар да, демократик хәрәкәт белән берникди уртаклыклары булмыйча, хәзерге чорда төп максатлары итеп барлык милли төбәкләрдә, ягъни элеккеге автономияле республикаларда, милли округларда һәм бүтән милли берәмлекләрдә милли хәрәкәтләрне бастыруны куйлар. «Бердәм, бүленмәс һәм бөек Рәсәй» хакында сүз куертуларның нигезендә әнә шул мәсләк ята.

Ельцин һәм аның командасы вак халыкларның милли хәрәкәтенә каршы ничек көрәшергә икәнен белә. Моңа патша хокүмәте тәҗрибәсе, 1917 елдан башлап КПСС туплаган тәҗрибә ярдәм итә. Сыналган ысулларның берсе — төп халык арасында яшәүче «урыс телле» бүтән халыкны файдаланып, теге төп халыкны тәмам «йотып бетерү» һәм урыс хакимияте урнаштыру.

Без моны Латвия мисалында күздән кичерик.

1959 елда Н. С. Хрущев латыш «милләтчелеге» мәсьәләсе белән шәхсән үзе шөгыльләнгән иде. Шул елның җәендә байтак латыш коммунистлары партия һәм совет аппаратыннан куылды. Һәм Мәскәүдән китерелгән урыслашкан латыш, партократ Роберт Пельше Латвия Коммунистлар партиясенең беренче секретаре итеп билгеләнде. Милләтен онытып, «сталинчы интернационалист» булып киткән бу кеше Латвиядә бөек урыс шовинизмы сәясәтен үткәрә башлады. Бу сәясәт нәтиҗәсендә латыш халкының милли йөзе юк ителергә тиеш иде. Эзәрлекләүләр башланды, чын латыш коммунистлары партиядән чыгарылды. Латвия кызу темплар белән урыслаштырыла башлады. Совет Армиясе офицерлары һәм генералларына Рига һәм бөтен Латвия даими яшәү өчен ачык урын дип игълан ителде. Совет Армиясенең бөтен Союзга таралган элеккеге политработниклары бу мөмкинлектән файдаланып калырга ашыкты. Болар ватансыз, намусын җуйган токымнан иде. Рәхәт, мул тормыш хакына, эшләмичә генә яшәү хакына теләсә нинди гамәлдән дә тайчанмый торган кешеләр иде. Йомшак климат, уңдырышлы туфрак, торак мәсьәләсе чагыштырмача җиңел хәл ителү «патриот-интернационалистларны» Латвиягә китерде. Латвияне урыслаштыру промышленность аша да алып барылды. Анда төзелә торган завод-фабрикаларга Рәсәйдән эшелон-эшелон эшчеләр китерелде.

Алар өчен Латвия кесәсеннән алынган акчага тиз генә торак йортлар төзеп куелды. Мондый фатирлар Рәсәйдә аларның төшләренә дә кермәс иде. Әнә шулай итеп, латышлар арасында «урыс телле халык» тупланды. Килгән халык яхшы ризыкка тиенде, өс башын карады, латыш мәдәниятеннән һәм байлыгыннан файдаланды.

КПСС Үзәк Комитеты карары белән 1959—1967 елларда Латвиядә хуторлар бетерелә башлады. Хуторларда торучы латышларны зур авылларга күченергә мәҗбүр иттеләр. Нәтиҗә тиз күренде: 1962 елга анда азык-төлек кытлыгы сизелә башлады. 1988 елга чәчүлек җирләр, 1940 ел белән чагыштырганда, икеләтә кимеде. Латышлар яңа тәртипләргә ризасызлыкларын сугыш бетүгә үк сиздерә башлаганнар иде. Нәтиҗәдә байтагы Себергә озатылды.

Латышлар баштарак азык-төлек кытлыгыннан, аннары мәгърифәт, матбугат, мәдәният өлкәсендә алып барылган сәясәттән зарландылар. Болай да тыенкы, сабыр холыклы халык үз эченә тагын да йомыла төште. 1982—1988 еллар Латвия тарихында күчеш чоры булды. Латышларның мөстәкыйль дәүләт өчен көрәше Латвия СССРдан аерылып чыгарга ниятләвен игълан иткәнгә чаклы үк башланып китте. Көрәш латыш халкының мәдәниятен һәм телен торгызу байрагы астында барды. Көрәш башында зыялылар төзегән Латвия халык фронты торды. Җитәкчеләре башлыча язучылар һәм журналистлар иде. Көрәшнең нәтиҗәсен күреп торасыз.

Шул чорда урыс шовинистлары яңа тәгъбир уйлап чыгарды: урыс телле халык! Бу тәгъбирне алар хәзер бөтен җирдә киң куллана.

Кемнәр соң ул «урыс телле халык» дигәннәре? Бу гыйбарәне беренче булып 1988 елда Латвия Интернациональ фронты башлыклары кулланды. Әлеге оешманы сугыштан соңгы елларда биредә шактый күп тупланган отставкадагы хәрбиләр төзеде. Интерфронт латышлардан кала бар халыкны «урыс телле халык» дип игълан итте. Бу төркемгә литвалылар, эстоннар, грузиннар, татарлар, немецлар, венгрлар, чувашлар, чукчалар, молдаваннар, чегәннәр, якутлар — барчасы, барчасы кертелде. Литвада, Эстониядә, Татарстанда яшәүче латышлар үзләре дә, урыс шовинистлары фикеренчә, «урыс телле халык» икән һәм, урыс халкы белән иңгә-иң торып, җирле халыкка каршы көрәшергә тиеш икән. Урыс шовинистларының төп максаты — Латвиядәге халыкның күпчелеген үз йогынтысына алу һәм, шушы көчне латышларга каршы юнәлдереп, аларны милләт буларак юк итү иде. Алар элеккеге Союзның барлык төбәкләрендә әнә шундый сәясәт үткәрә башладылар. Һәркайда «урыс телле халык» мәнфәгатьләре байрак итеп күтәрелде. Янәсе, монда урысларның бер катнашы да юк, бу фәкать урысча сөйләшүче башка халыкларны җирле «милләтчеләрдән» аралау өчен генә эшләнә. «Урыс телле халык» күпчелекне тәшкил иткәнгә күрә конституция нигезендә барлык законнар да бу күпчелекнең хокукларын якларга тиеш булып чыга. Әнә шул тәгълиматка таянып, җирле халыкка — латышларга басым ясалды. Интерфронт узаманнары, хәтта җирле халык саналып йөрүче латгалларны һәм ливларны да урыс телле халык исәбенә кертеп, аларны латышларга каршы файдаланырга тырышты. Шул рәвешле Латвиядә СССР, РСФСР Конституцияләре һәм кеше хокуклары (!) бозыла дигән тавыш күтәрелде.

Шәп яңгырый бит: «урыс телле халык!» Инглиз телле дә түгел, француз телле дә түгел, нәкъ менә урыс телле!

Шушы ер-яңа милләт кебек өер башында сталинчыл Совет армиясе сәяси органнары тәрбияләп үстергән Беланчук, Алексеев, Лопатин, Алкснис кебек кешеләр торды. Митинглар, забастовкалар, демонстрацияләр ярдәмендә, шәхси элемтәләрне, партия чараларын эшкә җигеп, латышларга мораль басым башланды. Әмма Интерфронт зур уңыш казана алмады. Латвиядә азау ярган шовинизмга каршы тора алырдай көчләр бар иде. Илбасарлык һәм урыс шовинизмы сәясәтенә АНКОЛ — Латвиядә яшәүче милләтләр ассоциациясе нык каршы торды. Бу оешмага 16 милләт вәкиле: литвалылар, эстоннар, Идел буе татарлары, кырым татарлары, венгрлар, яһүдләр, украиннар, белоруслар, латыш халкы яклы урыслар, немецлар, грузиннар, әзәрбәйҗаннар һ. б. керде. Һәр милләтнең үз оешмасы булып, аларның һәркайсы үз милләте исеменнән сөйләде. 1988 елның 3 декабрендә АНКОЛ Латвиядә бер генә дәүләт теле булырга тиеш, дигән белдерү ясады. Шул рәвешле Латвиядә яшәүче «урыс телле халыклар» исеменнән эш йөртмәкче булган урыс шовинистларының ниятләре тормышка ашмады, яралгы хәлендә калды. Интерфронтның «урыс телле халыкны» кузгатырга омтылуы да уңышсыз тәмамланды. 1989 елның 5 маенда Латвия Югары Советы дәүләт теле турында Закон кабул итте. Латыш теле иде ул. Бердәнбер тел. Балтыйк буендагы өч республика — Латвия, Эстония, Литва бүген инде мөстәкыйль һәм бәйсез дәүләтләр. Аларның тарихына, тәҗрибәсенә күз салыйк.

1940 елга, Кызыл Армия суверен Эстония, Латвия, Литва дәүләтләрен басып алганга кадәр, буржуаз Латвиядә яшәгән урысларның хокуклары латышларныкы белән тигез тора. Урыс телендә эшләп торучы театрлары, кинолары, газета-журналлары... Урыс халкы дәүләт белән идарә итүдә дә тигез хокуклы булган. Яһүдләрнең, немецларның, литвалыларның, полякларның, татарларның да хәле шулайрак. Һәр халыкның үз милли клубы эшләп торган. Бу клуб биналары һәр милләтнең үз милке саналган. Әлеге клублар, Кызыл Армия Латвияне басып алгач, Совет власте һәм Кызыл Армия хаҗәтләре өчен тартып алынган. КПСС бай Балтыйк буен таларга керешкән.

1920—1940 елларда буржуаз Латвиядә яшәп калган урыслар һәм башка халыклар ул заманны бик сагынып искә алалар. Латвиягә 1944 елдан соң килгән кайбер урыслар исә, латышларны өнәми. «Буржуй кебек яшиләр», «без ач-ялангач килеш сугышып йөрдек, ә алар немецларны туендырып яткан». «безнең тамак бәрәңгегә туймый, ә алар ит тыгынып ята», «бөтенесен пулеметтан кырып салырга яисә Себергә олактырасы иде» — Латвиягә килеп тамаклары туйган мигрантлар әйтә иде бу сүзләрне.

Латышларның мөстәкыйль Латвия өчен көрәше нигездә парламент көрәше иде һәм ул җиңү белән тәгәлләнде. Көрәшнең иң кызган вакыты — 1991 елның мартына туры килде. Ул чагында Латвиянең язмышын референдум ярдәмендә хәл итмәкчеләр иде. Референдум кебек нәрсә Латвиядә яшәүче халыкның күпмесе бәйсез, мөстәкыйль дәүләттә яшәргә тели, дигән сорауга ачыклык кертергә тиеш иде. Латышлар өчен хәтәр иде бу. Әмма алар каушап калмады. Латышлар халыкның 52 процентын тәшкил итсә дә, референдум уңай нәтиҗә бирде. Халыкның 76,8 проценты Латвиянең СССРдан аерылып чыгуын яклады. Шулай итеп, аек акыл өстен чыкты. Шул көннән латышларның урысларга карата мөнәсәбәтендә җылыну сизелде. Татарның бер мәкале бар: дөнья куласа — бер әйләнә, бер баса. 1991 елның августындагы тиле путчтан соң Балтыйк буе республикалары СССРдан да, Россиядән дә аерылып чыкты.

Бәйсезлек алганнан соң Латвиядә 1991 елның мартында уздырылган референдум нәтиҗәләрен тормышка ашыру башланды. Бәйсезлекне яклап тавыш биргән урыслар һәм «урыс телле халык» вәкилләре Латвиянең тулы хокуклы гражданнары дип игълан ителде. Калганнары, шул исәптән полковник Алкснис кебек урыслашкан латышлар, Латвия суверенитетына каршы килүчеләр дип табылды. Хәзер аларның күбесе кая барып төртелергә белми. Рәсәйгә китсеннәрме? Чит җирдә артык кашык булып калган урыслар үзләре генә дә 450 меңнән артып китә. 1987—1991 еллардагы хәлләрдән күренгәнчә, элеккеге Союзның борын-борыннан урыс җире саналган үзәк өлешендә яшәүче урыслар читтән кайткан кардәшләрен кочак җәеп каршыламый. Фатир юк, ризык юк һәм иң мөһиме — анда яшәүче урыслар үзләре хәерче. Җирләре елның-елында ярымкысыр кала. Бердәнбер нәтиҗә шул: чит халык җирендә яшисең икән, бу җиргә ата-бабаларыңның кайчан аяк басуына карамастан, аны Рәсәй бу, минем җир бу, дип расларга тырышма. Кылыч күтәреп килден дә, шәһәр, авылларны көл иттең дә, — бу җирләр синеке булды дигән сүз түгел. Казан ханлыгы — моның ачык мисалы. Баскан бер җирене Рәсәй итәргә тырышу беркайчан да юньлегә китермәде.

Ельцин «бөек, бүленмәс Рәсәй» дип, Рәсәйне «бөек рус патшалары» яулап алган чикләрдә саклап калырга хыяллана. 1991 елның көзендә Казанга килгәч, Старовойтова ханым (милли мәсьәләләр буенча Ельцинның киңәшчесе) Татарстанда яшәүчеләрнең 52 проценты «урыс телле халык» дип ярып салды. Шул сүзләрдән соң кайбер нәрсәләр ачыклана. Ельцин, Старовойтова, Хасбулатовлар Татарстанда милләтен, ана телен, гореф-гадәтләрен оныткан «урыс телле халыкны» гына яшәтү турында хыялланалар. 600 ел дәвамында үзләре яулап алган халыклар алар өчен фәкать «россияннар». Яхшы уйланылган бит. Башта — «урыс телле халык», аннары — «россияннар». Нәүбәттә кемнәр?

Чечендагы вакыйгалар шуны күрсәтте: Ельцин һәм аның командасы урыс шовинизмын һәм хакимиятен саклап калу өчен күп нәрсәгә барырга әзер. Әмма тарих тәгәрмәченә таяк тыгу файдасыз. Халыклар бәйсезлек, азатлык даулый, Рәсәй хакимиятеннән арынырга талпына.

Яулап алынган җирләрдә гомер кичереп тә, андагы халыкның телен, динен, гореф-гадәтләрен мыскыллап яшәүче урыс шовинистларына аңларга вакыт: колониализм дәвере тәмам. Әгәр дә мәгәр алар тыныч һәм тук яшәргә, чит туфракта нәселләрен дәвам итәргә телиләр икән, иң әүвәл һәр халыкның — татарның, башкортның, чувашның, мордваның, удмуртның, яһүднең һ. б. милли йөзен сакларга, аны ихтирам итәргә өйрәнсеннәр.

Әгәренки алар, үзләренең тар карашлы узаманнарына ияреп, җирле халык мәнфәгатьләрен аяк астына салып таптарга омтылсалар, моның, әлбәттә, халыклар арасында ызгыш-талаш, зур фаҗигага китереп чыгаруы ихтимал.

Ельцин һәм аның командасының сәясәте үзгәрмәсә, Рәсәйнең борын-борыннан ипигә туймаган үзәк төбәкләренә качаклар агылачак та агылачак. Уйларга әле соң түгел.

Туган телем—ана теле

Тормышка ашкан хыял

МОННАН УН ЕЛ элек дип үк әйтмәсәм дә, биш кенә ел элек кемнең башына килер иде икән татар булмаган балаларга да мәктәпләрдә татар теле дәресләре бирелер дип. Иң кайнар башлы татар милләтчеләре дә бу турыда фәкать хыяллана гына алалар иде. Суверенитет турындагы Декларация кабул ителгәч кенә әлеге мәсьәлә хакында барыбыз да чынлап торып уйлана башладык. Ә хәзер, Аллага шөкер, җөмһүриятебезнең барлык мәктәпләрендә дә диярлек татар теле фән булып керә.

Спас районының Аграмаковка урта мәктәбендә укучыларны татар теленә Рәмзия Гарифулловна Хәбибуллина өйрәтә. Хезмәтен яратып, тәм табып башкарганга күрә, дәресне алып бару өчен күп кенә нәрсә җитмәвенә карамастан, ул кыенлыклардан зарланмый. Арча педучилищесын һәм Казан педагогия институтын тәмамлап, 22 ел педагогик стаж туплаган укытучы, дәреслекләр генә түгел, дүртенчедән югары сыйныфлар өчен программалар да булмаган килеш, дәресләрне укучылар кызыксынырлык итеп, җанлы алып бара.

— Зурыракларны тизләтелгән программа нигезендә укытырга туры килә, ә башлангычларны исә гади программа буенча өйрәтәм. Кызганыч, дәреслекләр генә юк, — ди Рәмзия Гарифулловна, — әмма балалар бик теләп укыйлар. Кайберләре хәтта ата-аналарына телевизордан татарча тапшыруларны тәрҗемә итеп маташалар.

Укытучылар көненә багышлап оештырылган концертта урыс балалары татарча җырлар җырлыйлар, шигырьләр сөйлиләр. Мәктәптә татар телен үзләштерү өчен тагын бер уңайлык бар — һәр сыйныфта диярлек берничә татар баласы укый һәм алар белән аралашканда телне өйрәнергә уйласаң, укытучы биргәннән күпне алырга була.

Хәер, татар балалары укымаган мәктәпләр, мөгаен, Татарстанда юктыр. Чөнки хәзер кайсы гына урыс, чуваш авылын алма — һичьюгында берничә генә белгеч булса да татар милләтеннән булыр. Шуның өчен балаларга гына түгел, теләгән олы кешегә дә татар теленә өйрәнү мөмкинлеге җитәрлек.

Бу җәһәттән шактый сәер бер хәл искә төште. Әлки районы редакциясендә эшләгәндә бүлмәгә 3—4 яшьлек бала җитәкләгән урыс танышым керде: «Сельхозхимия» балалар бакчасында татарча сөйләшергә өйрәнүеннән куркып хатыным аннан алдырды да хәзер менә кая куярга белмичә интегәбез, ә үзәк балалар бакчасында урын юк», — дип аклангандай, баласына ишарәләп куйды ул. «Өйрәнсә, әйбәт кенә ич», дигәч, танышым да шулай уйлавын белдерде, тик менә хатыны: «Татарча өйрәнсә, мәктәпкә баргач, укуы начар булачак», дип кырт кисә икән.

Татар теленә дәүләт теле статусын биреп, аны өйрәнүне ил күләмендәге мөһим мәсьәлә итеп куйгач, шәт хәзер минем танышым хатынының да фикере үзгәргәндер. Әнә ич:

— Аграмаковка мәктәбендә укучылар, укытучылар арасында гына түгел, балаларның ата-аналары арасында да татар телен укытуга тискәре мөнәсәбәт сизелми, — ди Рәмзия Гарифулловна.

Ш. ГАТАУЛЛИН.
Спас районы.

ЕРАКТАН КИЛГӘН ЯКЫН ДУСТЫБЫЗ

СОҢГЫ ЕЛЛАРДА Татарстан белән Төркия арасында элек-электән килгән дуслык һәм хезмәттәшлек ныгый бара. Ни өчен соңгы елларда гына һәм нигә нәкъ менә Төркия белән — мин моны соңрак аңлагандай булдым.

Хәзер Казанда егермеләп Төркия вәкиле бар, берничәсе гаиләләре белән яши. Алар белән танышып сөйләшү теләге шул кадәр көчле иде ки, ниһаять, кызыксынып йөри торгач, Әнкараның үзеннән килгән Бәйтулла әфәнде Ямак белән әңгәмә кору бәхетенә ирештем.

Очрашуыбыз аның эш урынында, Г. Ибраһимов исемендәге татар гимназиясенең 5 нче сыйныфында төрек теле дәресендә булды. Укучылар белән уртак тел табып, бик теләп һәм яратып эшли икән Бәйтулла әфәнде. Балалар да үз иткәннәр ерактан килгән укытучыны, сорауларга тырышып җавап бирәләр. Төрек теленең кирәклеген аңлаганнар, күрәсең.

Әйдәгез, Бәйтулла әфәнде белән якыннанрак танышыйк.

— Мин Әнкарада биш балалы гаиләдә туып үстем. Башта мәктәп, лицейда, аннары Әнкара университетының төрек һәм гарәп телләре бүлегендә укыдым. Бераз мәктәптә, соңрак газетада эшләп алдым. Менә шушы елның февралендә сезнең Диния нәзарәте чакыруы буенча Казанга килдем, — дип сүз башлады әңгәмәдәшем.

Ике ил тормышы арасында зур аерма бар дип ишеткән идем. Ни сәбәпле үзләрендәге тыныч, бай тормышны калдырып безгә киләләр икән? Ни әйтсәң дә монда бит әле азык-төлек талоннары да яңа гына бетерелде, фатир мәсьәләсе дә кыенрак. Бу сорауларга Бәйтулла әфәнде бик ансат җавап бирде:

— Әйе, безнең яшәү шартлары мондагыдан яхшы: тәртип, тыныч, чисталык, акчаң булса, теләгән әйберне сатып алырга була, сүз дә юк. Тик безне мондагы кыенлыклар куркытмый. Сездәге хәлләрне ишетеп белә идек. Җитмеш ел буе бу илгә (сүз Татарстан турында бара) килергә рөхсәт көттек. Менә, ниһаять, туры юл ачылгач, шатланып килдек. Максатыбыз — ничек тә төрки кардәшләребезгә ярдәм күрсәтү, дуслыкны ныгыту, бергә-бергә хезмәттәшлек итү, уртак динебезне саклап калу. Ә башка мәсьәләләр бу очракта мөһим түгел. Мәсәлән, безгә монда укыткан өчен өч мең сум хезмәт хакы түлиләр, ә мин аңа бары тик укучылар өчен китаплар һәм сагыз гына ала алам. Төп хезмәт хакын Төркиянең бик бай бер фирмасы түли. Бу сүзләрне максатымны ачыклау өчен генә әйтәм.

Менә хикмәт нәрсәдә икән. Язмамның башында аңлашылмаган кайбер нәрсәләр ачыклана башлады. Сүз уңаенда Бәйтулла әфәндfestнең Казанга килеп төшкәч алган беренче тәэсирләре белән кызыксынам.

— Иң гаҗәпсендергәне шул булды: хатын-кыз күп, бөтенесе эшли, дөнья мәшәкате алар кулында, ә ир-атлар эчәргә яраталар. Урамнарда исерек ирләр, хәтта егылып ятучылары да бар. Ә бездә андый хәл юк. Халыкның туксан проценты дини, шуңадыр төрле тәртип бозулар — сирәк күренеш. Хатын-кызларның бары тик 25 проценты гына эшли, ул да булса, җиңел эшләрдә генә.

Төркия хатын-кызлары тормышына кызыгуымны сиздеʼ, ахры, ул тагын да дәртләнеп сөйли башлады:

— Бездә хатын-кызны яраталар, кадерлиләр, саклыйлар. Ул авыр эш эшләми, иртән ирен кадерләп озатып кала, тәмле ризыклар пешереп, елмаеп каршы ала, балалар тәрбияли. Ә тормыш мәшәкатьләре ир-ат җилкәсендә. Минем дә әнием эшләмәде, кыз туганнарым да өйдә генә. Әтием пенсиядә инде. Ә олы абыемның үз рестораны бар, энем хөкүмәт эшендә хисапчы булып эшли.

Яраткан кешеләрең турында сөйләү күңелле шул, гаиләсе турында сорашкач, Бәйтулла да елмаеп җибәрде:

— Хатыным Сәгадәт һәм ике яшьлек кызыбыз Шәйманур үзем белән бергә. Хатыным теләгән хатын-кызларга өйдә төрек һәм гарәп телләрен өйрәтә.

Хушлашыр алдыннан киләчәккә нинди уйлар белән яшәүләре белән кызыксындым.

— Баштарак кыен булган иде, азык-төлек белән дә, фатир мәсьәләсе дә. Хәзер барысы хәл ителде. Үзем дә, хатыным да ияләшеп беттек. Ике елга дип килгән идек, озаккарак калырбыз, ахры. Татар халкы бик кунакчыл. Гомумән, бөтен төркиләргә хас сыйфат инде ул. Киләчәктә дә шулай килеп-китеп, дус булып, гөрләшеп яшәрбез, иншалла!

Без дә синең фикерне куәтлибез, Бәйтулла әфәнде. Бирсен ходай!

М. ИСМӘГЫЙЛЕВА.
Казан шәһәре.

РӘСЕМДӘ: Бәйтулла Ямак Г. Ибраһимов исемендәге татар гимназиясендә төрек теле дәресе алып бара.

Н. ИСМӘГЫЙЛЕВ рәсеме.

Мираска юл

Хәзер шәһәр һәм район үзәкләрендә татар мәктәпләре, гимназияләр ачу белән кемне дә шаккатыра алмыйсың. Чөнки моның шулай булырга тиешлеге табигый хәл. Әмма барыбер, республикабыз шәһәрләрендә һәр яңа ачылган татар мәктәбе, гимназиясе һәм сыйныфы өчен күңел сөенеп куя, милләтнең телен саклап калуда кечкенә генә булса да бер адым бит ул.

Яңа, 1992—93 нче уку елыннан Чистай шәһәренең 2 нче урта мәктәбе дә беренче сыйныфка татар балаларын гына кабул итте. 70 кә якын укучының кырыгы бирдә гимназия программасы буенча белем ала, һәм шуңа күрә әлеге мәктәп хәзер татар мәктәбе-гимназиясе дигән исемне йөртә. Билгеле, тагын ун ел буена, ягъни икенче сыйныфтан 11 нчене тәмамлаганчы урыс телендә укучы параллель сыйныфлар да сакланачак әле.

1990 нчы елга кадәр 2 нче урта мәктәп шәһәрдә татар сыйныфлары сакланган бердәнбер мәктәп булып кала. Аның да әле фәкать бер «в» сыйныфларында гына республикага исем биргән милләт балалары үз телләрендә белем алалар. Узган ел 5 нче урта мәктәптә дә параллель рәвештә татар сыйныфы ачылып, 6 бала (!) беренчегә керә. Быел исә анда беренче сыйныфка 19 укучы кабул ителә. Чистай кадәр шәһәр өчен 19 бала да бик аз шул. Хәер, яртылашка (тирәләргә 20—30 процентка) татар мәктәбе саналган 2 нче урта мәктәпнең беренче сыйныфына да 1990—91 нче уку елына нибары 10 гына бала укырга кергән була.

Саннардан күренгәнчә, татар милләтеннән булган ата-аналар үз балаларының туган телдә белем алуларына ничектер битараф карыйлар кебек. Әлбәттә, моның сәбәбе һәркемгә билгеле, бу турыда кабатлап торуның кирәге юк. Ләкин шунысы бәхәссез, әнә шул берән-сәрән генә булса да ачылган сыйныфларны, мәктәпләрне, гимназияләрне аягына ныклап басмаган килеш язмыш кочагына ташлап калдырганда милләтебезнең киләчәгенә зур куркыныч яначак. Барыннан да элек аларны югары квалификацияле педагоглар белән тәэмин итәсе иде, ә инде заман таләбенә җавап бирергә тиешле җиһазланыш булдыру турында әйтеп торасы да түгел. Бары тик шул чакта гына мәктәпләрдә һәм гимназияләрдә һәр яктан гармонияле үсешкә ирешкән, эрудицияле яшьләрне тәрбияләп чыгарырга мөмкин. Фәкать шул чакта гына шәһәрләрдә дә ата-аналар үз балаларын татар мәктәпләренә һәм сыйныфларына теләп бирерләр.

Бу җәһәттән Чистай татар мәктәп-гимназиясе сыйныфларында белем алучы балаларның ата-аналарына хәзергә борчылырга урын юк. Ни әйтсәң дә, мәктәп-гимназиянең дистәләгән еллар буена тупланган ныклы базасы һәм яхшы хәзерлекле, оешкан укытучылар коллективы бар.

Бүгенге кыйммәтчелек чорында, халык мәгарифе системасы да зур кыенлыклар кичергән бер вакытта, балалар учреждениеләренә спонсорларсыз, шефларсыз тормыш алып бару һич мөмкин түгел. Чистай татар мәктәп-гимназиясенең исә шефлары икәү: АТП һәм трикотаж фабрикасы.

— Шефларыбыз ярдәмсез калдырмыйлар, җылыту системасын көйләү өчен дә акчаны Чистай АТПсы түләде, — ди мәктәп-гимназия директоры Хәлимә Вафина, — без аеруча үзебездән сайланган Татарстан халык депутаты, «Татавтодор» җитәкчесе А. П. Обыденовка рәхмәтлебез. Шул ук вакытта барысы да 100 процент җиту дип тә әйтә алмыйбыз. Чөнки тормыш бер урында тормый, фән һәм техника прогрессыннан артта калмас өчен ифрат зур көч һәм материаль чыгымнар таләп ителә.

Ләкин ничек кенә булмасын, Хәлимә Ибраһимовна мәктәп-гимназиянең перспективасына, аның диварларыннан милләтебезнең сәләтле яшьләре тәрбияләнеп чыгуына нык ышана. Мондый ышаныч аңарда май аенда гимназиянең беренче сыйныфына балаларны конкурс аша кабул итеп алганда туа.

Әлбәттә, гимназиядә укучыларның барысы да күренекле галимнәр булып чыкмаслар. Әмма 70 ел буена явыз максатларда милли йөзләрен югалтуга дучар ителгән шәһәр балалары да, ниһаять, үз халкының бай мирасы белән ана телендә таныша ала торган булыр.

Г. ШӘЬИТ.
Чистай шәһәре.

Диндә шундый бер риваять бар. Аллаһы тәгалә бер усал, начар ниятле кавемне (халыкны) юкка чыгарырга теләгән. Шул чакта әлеге кавемнең балалары Коръән укып җибәргән. Шуннан Аллаһы тәгалә әйткән: юк, — дигән, — боларны юкка чыгарырга ярамый, бу әле өметсез кавем түгел. Аның сабыйлары Коръән укый», — дигән.

Күз алдыгызда: бүген 10—12 яшьлек сабыйларыбыз азан, тәкъбир әйтә, җомга, тәравих намазлары, Коръән укый. Аллага шөкер, без дә өметсез кавем түгел, безнең дә киләчәгебез бар дигән сүз.

(Борбаш авылы имам-хатибы Җәлил Фазлыев сөйләгәннәрдән).

Җәлил шәкертләре

Күрәсездер, авыл саен мәчет төзиләр, ай күтәрәләр. Әмма аларда намазлар укылырмы, җомга намазларына, тәравихларга халык җыелырмы? Мәчет төзеп кенә иман иңдереп булмас, ахры, әле.

Үткән җәйдә пароходка утырып Иделне әйләнгән идем. Моннан да кәеф кырылып кайтты. Идел яры буйлап, уңга карасаң да, сулга карасаң да, алтын гөмбәзле чиркәүләр генә тезелеп киткән. Югары Ослан тирәсендә көмеш айлы бер мәчетебез булсын иде дә, юк шул, юк, йөрәк кысылып куя. Татарны Иделгә якын җибәрмәгәннәр...

Ләкин, дин бетте дигәндә, иншалла, мөмкинлек бирелде, ул тагын күтәрелеп чыкты, халкыбыз тагын зур сынау алдында калды. Балтач районының Борбаш авылыннан да мин бик тә якты уйлар, зур өметләр белән кайттым, халык, яшьләр иманга килә, димәк, Алла теләсә, милләтебез юкка чыкмый.

Яз көне Казанда Коръәнне яттан, мәкам белән уку буенча ярышлар булган иде. Шунда Борбаш малайлары беренче урынны алганнар.

— Алар бит Балтач малайлары, Балтачның да Борбашлары, — дидем шушы хәбәрне җиткерүчегә. — Шундый як инде ул, егетләре татарча көрәш буенча дан тота. Бизәкле өйләрен, челтәрле капкаларын чит төбәкләрдән килеп рәсемгә төшереп китәләр. Белемле шәкертләр үсеп килә, дигән хәбәр чит илгә дә барып иреште. Австралиядән килгән милләттәшебез Сәгыйть абзый Садри аларны күрергә махсус барды.

Бу хәбәр телдән-телгә күчеп сөйләнде дә онытылды. Ләкин ул һич уйламаганда, көтмәгәндә тагын яңарды. «Җәлил малайлары» Төркиягә баралар, диделәр. Җәлил малайларының борбашлылар икәнлеген белә идек инде. Август ахырында мин алар белән танышу, күреп, озатып калу өчен аэропортка бардым. Йөзләренә нур иңгән, түбәтәйле 14 малайны һәм бер «агай»ны күреп бик тә гаҗәпләндем. Боларны инде җилдә чайкалып торган ак чырайлы, озын-нәзек шәһәр малайлары белән бутый алмыйсың. Борбашлыларның сөйләшүләре, үз-үзләрен тотышлары башка. 11—17 яшьлек малайлар Җәлил Фазлыевка «абый» гына дип торалар.

Бер көн алдан килүләре, самолетның тагын бер көнгә тоткарлануы алар файдасына булды. Аэропортның бер почмагын үзләренеке иттеләр дә, шунда рәхәтләнеп сөйләштеләр, ашадылар-эчтеләр, намазларын укыдылар. Профессор Фәрит Йосыпов аларны Төркиягә алып барды.

Җәлил үзе

Аңа 35 яшь. Татарстанның атказанган экономисты. Тегү цехының хуҗасы. Авылның имамы. Борбашның мөтәвәллият рәисе. 3 бала атасы. Әгәр миңа аның бер генә сыйфатын сөйләргә кирәк булса да, бик матур итеп тасфирлап бирә алыр идем. Ә «егет кешегә җитмеш төрле һөнәр дә аз», дип яшәүче мондый уңган кеше турында язулары, ай-һай, бер дә җиңел түгел.

Җәлил әйтә:

— Мине әби, бабай үстерде, — ди.

Бернәрсәдән курыкмаган, бары тик Алла, аның кануннарын белгән әбисен ул еш искә ала.

— Бабай белән икесенә бер хәреф тә белмиләр иде, — ди. Җәлил укырга, язарга күрше бабайдан өйрәнгән. Ул гарәпчә бер класс укып калырга өлгергән. Шуннан өйрәнеп, кайда, нинди борынгы китап таба, шуны укып үсә. Һәр йортта, һәр чормада ни дә булса табыла...

Авылдашларының, яшьтәшләренең сөйләвенә караганда, яшьтән үк бик сәер, үзенчә була ул. Сабантуй ярышларында беренчелекне бирми. 7 ел буена колгага бары тик ул гына менә. Авылның иң оста биючеләреннән дә ул. Халидә исемле кыз: Җәлил абый кебек матур биюче юк, ди. Әле дә туйларда биетмичә калмыйлар икән. Авылдашларыннан бер ягы белән дә һич аерыларга теләмәгән Җәлилне хөрмәтле өстәлләргә утырту бик кыен. Хәтта аның 11 яшьлек зур малае Булат та Төркиядән кайткач, әбисен — Җәлилнең әнисе Мауа апаны шаккаттыра. Көтү көннәре була, көтүчеләрне тәмле ашлар белән сыйлыйлар. Гадәтне бер алар гына үзгәртә алмый, чират бит ул тагын җитә. Өстәлгә аракы да менә. Җәлилгә хөрмәт йөзеннән, үзе өйдә булмаса да, аракыга кагылмыйлар. Ашыйлар, чәй эчәләр дә рәхмәт әйтеп чыгып китәләр. Булат кайтып керә, өстәлдәге шешәне күреп:

— Әби, бу нәрсәне тизрәк алып куй, — ди, — аның белән янәшә торган ашлар да харам була.

Тәрбия мәсьәләсенә килгәндә, Җәлилнең Ислам кануннары белән ныгытылган үз карашы. Ул:

— Баланы туганчы 100 ел элек тәрбияләргә кирәк, — ди. — Димәк, әби-бабайлар үк яхшы тәрбия алган булырга тиеш.

Мәктәпне бик яхшы билгеләренә тәмамлаган Җәлилнең бик тә агроном буласы килә. Ләкин авыл хуҗалыгы институтында аңа экономист булырга тәкъдим итәләр. «Аны тәмамлаган кеше теләсә кайда эшли ала», — диләр.

Җәлилнең сөйләгәннәре вакыт-вакыт әкияткә дә охшап китә. Әйле-шәйле күңелем ышанырга да теләми.

— Институтта беренче семестрның имтиханнарын бик авыр бирдем, — ди.

Янәсе, икенчесеннән бик җиңел котылган. Ходай тәгалә һәрвакыт ярдәмчесе булган.

— Ашыгып кына икенче семестрның беренче имтиханына барам. Каршыма ике авыр сумка күтәргән әби килә, тау менәсе бар. Соңга калсам калырмын инде, дидем дә әбине илтеп куйдым. Әй теләде теләк, әй теләде, «Имтиханга кереп чыкканыңны да белмә», — диде. Куш аяклап йөгердем, бишле булды. Әбинең теләкләре кабул килде, — ди.

Ул гел «бишле»гә укып, институтны кызыл диплом белән тәмамлый. Аспирантурага калдырырга тырышалар. Аның исә үз планнары. Армиягә барып хезмәт итеп кайта. 8 ел Балтач районының баш экономисты булып эшли. Ул чактагы партия райкомының беренче секретаре Марат Готович Җәлил белән бик еш кына киңәшергә ярата. Бервакытны секретарь Казанда зур киңәшмәдә үзенең экономиканы бик яхшы белгәнен күрсәтә. Кайткач колхоз, совхоз җитәкчеләрен җыеп сөйләшә. Саерак белемлеләргә: «Мин бит Җәлилдән өйрәнәм, сез нигә кара-каршы ишек аша утырган экономистыгыздан өйрәнмисез», — ди. Районның экономистлары үзләре дә Җәлилгә йөри башлый.

Бервакыт Фазлыевка «Районның мактаулы экономисты» дигән исем бирәләр. Марат Әхмәтов зур җыелышта Җәлил турында: «Ул мактаулы экономист кына түгел, безнең районның беренче мөселманы да әле», дип, бик затлы намазлык бүләк итә. Бу бит әле партиянең әүкатле, көчле чаклары. 1937 нче еллар әйләнеп кайтса (Алла сакласын), коммунистлар башлыгын намазлык бүләк иткән өчен судсыз хөкем итәрләр иде. Балтач ирләре үз күләгәләреннән үзләре куркып, башкалар нәрсә әйтер, дип яши торганнардан түгел.

Җәлил Балтачка йөреп эшли. Йорт эше дә, терлектуар карау да әнисе белән әтисенә, хатынына кала. Совхозга яңа директор Рафис Солтанов килгәч:

— Кайт, Җәлил, — ди. Дүрт ел элек ул авылына кайтып, «Балтач» совхозының баш экономисты булып эшли башлый. Күңелендә йөрткән хыяллары бар. Аның балалар укытасы, хәреф танытасы, дин өйрәтәсе килә.

— Тормыш шундый күңелсезгә әйләнде, — ди ул. — Сөйләшер сүз калмады. Тема бетте, әчкечелек көчәйде, җәмгыятьнең дә, партбюроның да файдасы юк.

Җәлилгә каршылар табыла:

— Ул бит укымаган, нәрсә өйрәтсен, — диләр. Шуннан соң инде Җәлил Казанда бик тә белемле Габделхак Каюмовны таба. Аның янына йөри, белмәгәннәрен өйрәнә. Уфага барып, имтихан тотып, шаһәдәтнамә — таныклык алып кайта. 1988 елда мәктәптә гарәп хәрефләре белән искечә язарга, укырга өйрәтә башлый.

Бөтен үткән тарихыбызның, әдәбият җәүһәрләребезнең шундый хәрефләр белән язылуын, ай, күпме аңлатырга туры килә. Мәктәптән, гарәп хәрефләрен өйрәнү түгәрәге дип, бер бүлмә бирәләр, түгәрәк эшен алып бара, дип, 30 сум акча да түлиләр.

Ә балаларны Җәлил ни дип кенә кызыктырмый. Кызлар белән хатлар язышырсыз, армиядән бер-берегезгә язган хатларыгызны да беркем дә укый алмас, — ди. Сүзләре, кылган гамәлләре, уңдырышлы туфракка чәчелгән гәрәбәдәй орлык төсле, бик тиз шытып чыга. 4—5 дәрестән соң «Җәлил шәкертләре» матур итеп язарга, шытырдатып укырга өйрәнәләр.

— Ничек шулай бик тиз алдыралар соң?—дигәч, Җәлил ансат аңлатып бирде. — Миндә университет укытучысы Җәмил Зәйнуллин белемнәре юк. Ул 28 хәрефнең 4 төрле язылышын өйрәтә. Мин берне генә. Сүз башында ничек языла, шуны өйрәтәм. Сүз уртасында, сүз ахырында, кайда ничек язылуын укый, яза башлагач балалар бик тиз хәтердә калдыралар.

Ул акрынлап болгар, татар тарихыннан дингә күчә башлый, намаз укырга өйрәтергә уйлый. Кайбер укытучыларга шул гына кирәк, котлары оча. Укучыларыбыз, балаларыбыз мулла була, дип куркуга төшәләр. Югыйсә, Җәлил әфәнденең җавабы бик туры:

— Ничә еллар немец теле өйрәтәсез дә, берсенең дә фашист булганы юк, — ди. Ни генә дисә дә, мәктәп бүлмәсен алалар, кертми башлыйлар. Инде нишләргә? Укучыларның да Җәлил абыйларыннан һич аерыласылары килми. Бергәләп уйлашалар. Абыйлары, совхозның баш экономисты, һич тә төшеп калганнардан түгел. Үзенең иң булдыклы шәкертләрен җыя да Казанга сәяхәткә алып китә. Янәсе, театр карарга баралар. Шулай да сәяхәтләре Казан мәчетләреннән башлана. Анда кепкечкенә малайларның-кызларның кычкырып Коръән укуларын күрсәтә. Кайтканда инде Борбаш малайлары үзләре:

— Абый, без дә шулай өйрәнә алабызмы? — диләр.

— Аласыз, — ди абыйлары.

Комсомол бүлмәсен Алла йортына әйләндерәләр.

Моңа кадәр җомга намазын зират өендә укыган авыл картлары да бирегә йөри башлый. Тагын хәбәр, тагын яңалык: имеш, намазны андый урында укырга ярамый. Бусы да үтеп китә. Шәкертләр дә шунда җыела башлый. Уразада тәравих намазыннан соң дин дәресләре башлана. Намаз укыйлар, ураза тотучылар да табыла. Җәлил шәкертләргә һәр көнне йөзем. «әтәч» конфет бирә. Кемнәргәдер шул гына кирәк: янәсе, укучыларны алдап янына җыя, дин өйрәтә. Җәлилнең бу юлы да җавабы әзер:

— Укытучыларның хезмәт хакы минекеннән артыграк, шоколад алып өләшсеннәр дә атеистлар түгәрәге оештырсыннар, — ди. Тора-бара бик тә атеист рухтагы укытучылар да укучыларның яхшы якка үзгәрүләрен күреп аптырап калалар. Физика укытучысы Мәймүнә дә, татар теле укытучысы Гәүһәрия апа да укучылар турында да, Җәлилнең үзе турында да кемнәндер шикләнә-шикләнә бик матур фикерләр әйттеләр.

Быел яз көне, инде Төркиягә бару турында сүз чыккач, шәкертләр Җәлил абыйларына зур серләрен ачалар.

— Абый, — диләр, — без Шәмәрдәнгә барып кайтырга булдык әле. Балтачта наркоз белән ясыйлар, ул зарарлы икән, — диләр.

— Мин дә барыйммы? — ди абыйлары.

— Юк, — диләр егетләре.

Шулай итеп, үзләре барып, сөннәтле булып кайталар. Абыйлары намаздан соң теләк теләп, нәзер әйтеп, бер атна ураза тота.

Шуннан соң инде авылның яше 90 ягына чыккан мулласы Шәһидулла бабай Җәлилгә күңелен ача:

— Тыныч күңел белән, бик тә разый булып китәм,— ди. — Улларымны намазлыкка бастыра алмаган идем, оныгым кычкырып биш вакыт намаз укый белә, рәхмәт сиңа, — ди.

Алласыз, муллаcыз, Ленинсыз, кыйблаcыз калган көннәрдә барыбер иман нуры кабынырга, күңелебез яктылык, яхшылык белән туларга тиеш.

Фәния ХУҖАХМӘТ.

• • •

Борбаш мәчетен ачу 5 декабрьдә сәгать 11 дә була.

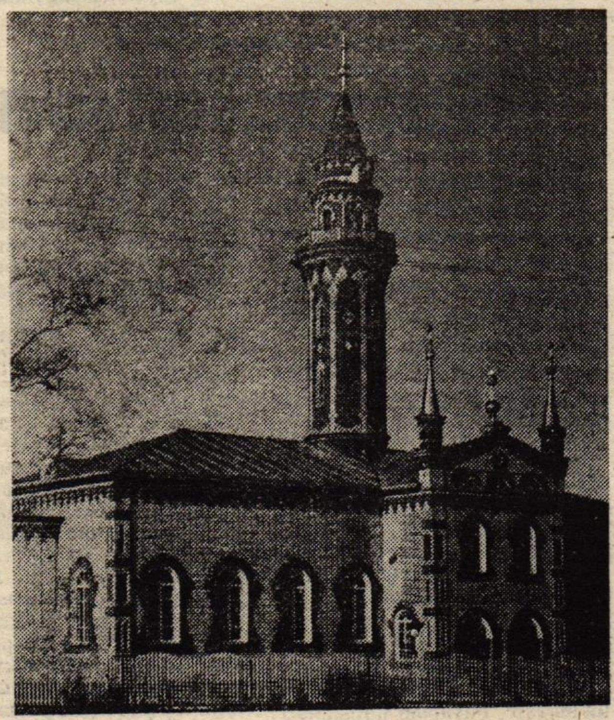

Әле яңа гына Балтач районы Куныр авылында шушы төбәкнең нуры булып яңа мәчет бинасы калкып чыкты. Аны ачу тантанасы 12 декабрьдә булачак.

ГА-РА-САТ

Повестьтан өзек

Марат Әмирхановның «Сон моңы» дигән җыентыгы нәшриятка кабул ителде, планга кертелде. Шул җыентыкка кергән повестьтан өзек тәкъдим итәбез.

• • •

Мөгамбәр самавырдан читте кителгән керәч савытка су агызып, төбенә ябышып каткан сабын кисәген пумала белән озак кына җебетеп торды. Аннан соң киндер күлмәк кебек кытыршы йөзенә җылы күбек уды. Аңа шундый рәхәт булып китте, әйтерсең лә, битеннән йомшак куллы хатын-кыз сыйпап алды.

Күңеле күтәренке иде Мөгамбәрнең. Шулай булмыйча, Мофаваза белән очрашырга сүз куештылар бит. Урамда йөзгә-йөз бәрелешә яздылар. Иртәгә иртәнге якта Актирәк атавына барам, сүзең булса, шунда әйтерсең, диде.

Мөгамбәр, ниһаять, катгый сүзен әйтер, икеле-микеле сөйләшмәс. Рас Әлфия аның кызы икән, димәк ки, аны тәрбия итүгә дә ул үз өлешен кертергә хаклы. Шуны таләп итәчәк ул кызының әнисеннән, соң булса да, уң булсын.

— Соң буйлары тагын төшләремә кереп йөдәтер инде, — дип каршы алды аны Мофаваза.

— Сагындырса, кайтасың да киләсең...

— Бүгенгедәй күз алдымда, — дип дәвам итте хатын сүзен. — Печән өстендә Актирәк төбендә кояш корып, куна-төнә эшли идек. И, күңелле дә була иде еоң!

— Актирәк юк инде, Мофаваза...

— Яңаларын утыртырга ие, үткәнен оныткан кешедә мән юк ул. Бабайлар белми әйтми.

— Татар акылы тау менгәч, ди, соңладым шул, Мофаваза...

— Әйе, терсәк бик якын да бит...

Ниһаять, Мөгамбәрнең тел очында йөргән соравы ычкынды:

— Миңа бик рәнҗемисеңме син, Мофаваза?

Хатын ир кешегә томырылып карап алды. Аның шомырттай кара күзләрен яшь элпәсе каплады. Мөгамбәрнең аларны элекке кебек кайнар сулышы белән өреп киптерәсе килде...

Нинди бәхет кошын кулыннан ычкындырды ул җүләр баш! Күр ачың мөлаемлыгын ,бер капылк суларга салып йотарлык бит. Их!..

Мөгамбәр сөйгәненең кулларына үрелде, әмма хатын җай гына читкә тайпылды, ирнең ниятен белмәмешкә салышты.

— Бу турыда сөйләшмик, — диде Мофаваза, — күрәчәктер...

— Җаным кыйнала минем, Мофаваза...

— Теге чакта ни әйткәнеңне хәтерлисеңме?

Мөгамбәр тезгенен учына йомарлап кысты, бермәл атының муенына башын салып торды.

— Малай туган иде бит.— диде ул, — Мәзһар...

— Мин дә йөкле идем, ләбаса.

Мофавазаның яше кипкән иде инде, йөзенә моңсулык кына кунып калган. Мөгамбәрнең борчылуларын бик яхшы аңлый ул. Шуның белән бергә, бик ачылып та китәсе килми. Чөнки бу борчылулар ул кичергән йокысыз төннәрнең, ул түккән күз яшьләренең меңнән бер өлешенә дә тормый. Иң зур хәсрәтне иң якын кешеңнән көт, дип бик белеп әйткәннәр икән...

Мофавазаның Мөгамбәргә ачуы юк иде. Ник үпкәләргә? Ул аны үз ирке белән куенына кертте, үз ирке белән түшәгеннән урын бирде. Үзе егылган еламас, диләрме әле?

Мөгамбәрнең уе бөтенләй башкада. Дөресрәге, аның башында бернинди уй да юк, теләк кенә бар. Моны Мофаваза баядан бирле күреп, сизеп тора. Ул хатын-кызларга гына хас зирәклек белән нәкъ менә шушы минутта үткән мәхәббәтнең балкып китүенә чик куярга кирәк икәнлеген аңлап алды.

— Ни йомыш соң, Мөгамбәр абый? — диде ул тыныч кына. — Кулдан килсә, үтәргә тырышырбыз.

Бу сорау Мөгамбәрнең ашкынулы өметен берьюлы өзде дә ташлады. Ул үзе дә буш капчык шикелле сәлперәеп төште. Әйе, йомыш белән килгән иде ич ул монда, йомышның да ниндие әле!

Мөгамбәр кесәсеннән бер төргәк акча чыгарды да, кабаланып, Мофавазага сузды.

— Мә, ал әле, Мофаваза, Әлфиягә тотарсың... кызыбызга... тагын бирермен...

Мофаваза, ялгыш ишетмимме дигәндәй, күтәрелеп Мөгамбәргә карады. Мөгамбәр исә аның күз карашын һичнинди риясыз кабул итте. Ул, чыннан да, бик зур, бик игелекле эш эшлим дип уйлый иде.

Мофаваза күз яшьләренә сытылып чыгарга ирек бирмәде, бәтен эчке көчен җыеп, тыеп калды.

— Мин җүләр, — диде ул ниндидер ят тавыш белән, — ярату хисләрең бетмәгән икән әле, дип йөргән булам тагын, — бала тагарга кайткан икән бу дип, пошаманга төшкән икәнсең ич син. Юкка хафалана күрмә берүк, Әлфия синең кызың түгел, синеке... туганчы гүргә керде, бәбкәччәем...

Бу юлы яшьләрен тыяр хәлдә түгел иде инде Мофаваза.

— Арабызда бернинди алыш-биреш тә юк хәзер, Мөгамбәр абый, — дип үкседе ул. — Гөнаһысыннан гына син дә ,мин дә качып котыла алмыйбыз, анысы уртак...

Мофаваза кыз чагында Мөгамбәр бүләк иткән көзгене (саклаган бит!) кесәсеннән алды да аяк астына бәрде. Шул кызуга йөгерә-йөгерә ташлыкка таба төшеп китте. Көзге чатнап урталай ярылды, анда Мөгамбәрнең ярым-йорты ике шәүләсе чагылды. Ничек инде гүрдә, дип ачынды ул, ничек итеп минем балам гүргә керсен? Ничек минем хисләрем бетсен ди, берәр минутка исемнән чыгасыңмы — шуны сора син, Мофаваза...

Ләкин Мофаваза бу сүзләрне ишетми иде.

• • •

Болынның аргы очында ниндидер җиңел машина күренде. Ялтырап китте дә шунда ук үзәнлеккә төшеп, күздән дә югалды. Әмма биш-алты минут вакыт үтүгә, сыер күзе кебек түгәрәк яктырткычларын елтыратып, капыл гына тау сыртына килеп менде.

Машинадан кетер-кетер көлеп Ямалиев чыкты. Әфкан белән колхоз рәисе Сабитов та машинада иде.

— Бирәм дигән колына, чыгарып куяр юлына: менә ич Сафиуллин, — диде Ямалиев.

— Мин гел шушында, киткәнем дә юк.

— Маташтырма, Сафиуллин, — диде Ямалиев, бармагын селкеп, — безне дуракка санама, яме!

— Бәй, иптәш Ямалиев, ни бит...

— Ни шул, вот именно ни. Мотоцикл кирәк булса — Ямалиев кирәк, Актирәк атавы турында тагын аңа чабасың, ә юньле балыкны Сабитов ашый, ә?

Әфкан авызын учы белән каплап пырхылдап җибәрде. И, иләк авыз, дип үртәлде Мөгамбәр, моңа да тишкән икән.

— Мин сине дус дип йөрим, Сафиуллин, ә син иң кирәк чакта тәртәгә тибәсең.

— Монысын шыттырасың инде, иптәш Ямалиев.

— Сыерсыз да булмый, мунчасы да кирәк дидеңме әле теге чакта, Сафиуллин? Акылны алдың син, парин.

— Соң...

— Киңәшмәне эшкә дә санамый, көтүгә ашыгам, ди, кхе-кхе, кхе...

Ямалиев көлеп туйды, ахырысы, сәгатенә күз төшерде.

— Җә, егетләр, эшкә тотыныйк, кая ул атау дигәнегез, карыйк әле.

Сугарулы көтүлекнең җил капкасыннан чыгуга, шайтан таягы биләмәсе җәелеп китә. Кый чәчәктә иде ул. Кырма бүреккә охшаш алсу төстәге башларын иеп, гыйбадәт кылган мосафирлар кебек хозурлыкка талып утыралар. Аларны эссе кояш та, корылык та куркытмый. Әнә, ни чыдам бәбкә үләннәре дә күгәргән тимер чыбык кебек корышып беткәннәр, сабак очларында гына бер-ике бөртек зәгыйфь яфраклары тырпаешып тора. Җир беләү кебек каты, урыны-урыны белән хәтта яргаланып та беткән.

Шайтан таягы — комлык юлдашы, ул үскән урында башка үсемлекләргә көн юк.

— Ташландык җирләрегез хәтсез икән, егетләр, — диде Ямалиев, — чыннан да, комлыкка әйләнеп беткән бу. Чәчү әйләнешен бозгандырсыз. Бу кадәр үк була димени?

— Беренче елны тары чәчкән идек, ярыйсы гына чыккан иде болай, шуннан соң уңмадык, — диде Әфкан. — Люцернаның да файдасы тимәде.

— Сугарырга иде.

— Бөтен җиргә дә су сиптереп булмас, — дип каршы төште Сабитов.

— Хәзер аның суына да кытлык бит әле, — дип өстәде Әфкан. — Сөп корымаса, рәхмәт әйтерсең, башкортлар белән ярыша-ярыша суыртабыз ич.

— Монысы инде синең эш, туганкай. Совет эше. Контрольне көчәйтергә кирәк.

Мөгамбәргә дә әңгәмәгә кушылырга җай чыкты.

— Әнәтерәк, шуңа күрә дә Актирәк атавын элекке хәленә кайтару зарур, иптәшләр, болын-әрәмәлек суны саклый ул. Күреп торасыз бит, җан кебек атау чүлгә әйләнеп бара.

— Һаман бер сүз сүлисең, — дип ризасызлыгын белдерде Сабитов. — Беләсеңме, күпме акча йотачак бу авантюра? Колхозны сатып җибәрсәң дә, ул кадәр сумманы җыя алмассың.

Ямалиев колхоз башлыгының кызып китүен ошатып җиткермәде.

— Кызмый гына, Миркасим Сабитович, кызмый гына. Халык фикеренә колак салмый ярамый. Халык әйтсә, хак әйтә. Мин дә махсус шуның өчен килдем ич. Өйрәник, карыйк...

— Һәр нәрсәнең чамасы була, Малик Ямалиевич. Халыкның аякларыңны юрганыңа карап суз, дигән әйтемен дә хәтерегезгә төшерим.

— Бәй, алайса соң атауны арендага бирегез, — диде Мөгамбәр. — Гөлбакча ясыйм мин аннан!

Үзгәртеп кору дигән сәясәт алып килгән бу серле сүз аны, Дөлдел елгырыдай, янар тау өстеннән дә очырып кына алып китәр сыман иде. Горбачев үзе күтәреп чыккач, шәт, Сабитов та бик тәртәгә тибә алмас, дип уйлады ул. Аренда аның иң саллы дәлиле генә түгел, иң соңгы ышанычы да иде.

Беренче булып Әфкан үз мөнәсәбәтен белдерде.

— Юләрләнмә, — диде ул чын борчылу белән, — үле җир ич бу!

— Ну, Сафиуллин, табышмак син, валлаһи, — дип, Ямалиев Мөгамбәрнең җилкәсеннән кагып куйды. Ләкин тәгаен генә фикере дә, киңәше дә юк иде әле аның.

Сабитов бу очракта да үзенең өстенлеген күрсәтте. Мөгамбәрнең төннәр буе корган планын бер сугуда җимерде дә ташлады.

— Аренда, беренче чиратта, продукция җитештерү дигән сүз, абзый кеше, — диде ул сабак өйрәткәндәй. — Ә болай аренданың авторитетын төшерергә безгә беркем дә хокук бирмәгән.

— Табигатьне бозарга, — пожалысты, тәэзтү — анысы инде алла эше, шулаймы?— дип тартышты Мөгамбәр.

— Мин сезгә сессиядә дә әйттем инде, абзый кеше, хәзер кабатлап тормыйм.

— Кабатла, нигә кабатламыйсың! Абантурист, диген! Район башлыгы да ишетсен...

Ниемә килеп буталдым соң әле мин монда, дип офтанды Ямалиев. Үз проблемалары, үзләре хәл итсен. Инде менә җайларга, кәйләргә кирәк. Тьфу, черт!

— Кизәнгәч сук, Сафиуллин! Ни карап торасың? — дип, ул көлә-көлә Мөгамбәрне култыклап читкәрәк алып китте. — Молодец! Яратам тынгысыз җаннарны. Сезнең кебекләр күбрәк булсын иде дә, бик аз шул. Районда, әнә, бер фермер юк.

Юмаларга дисәң, ясап куйган кебек инде Ямалиев. Әле дә, ниндидер кирәкле нәрсәсен исенә төшергәндәй, бот чабып куйды:

— Слушай, Сафиуллин, кичә үлә-нитә калсам, валлаһи дип әйтәм, бер бик тә изге эшеңне белмичә китеп барган булыр идем. Син район картлар йортына бал бирәсең, дип ишеттем. Газеталарга язарлык хәл бит бу, ә?!

— Картлар йорты өчен бер оя умарта тота ул, — диде Әфкан, — безнең колхоз балалар бакчасына да өлеш чыгара алмый...

Ләкин Мөгамбәр салпы ягына салам кыстырудан узган иде инде.

— Нигә һаман кыерсыта ул мине! — дип ярсыды. — Мин аның үги улымы әллә?

— Ярый, ярый, ир кеше бул. Үзең күреп торасың бит, ком чүленнән оҗмах ясау көн тәртибенә килеп басмаган әле. Аннан зуррак мәшәкатьләр дә буа буарлык.

— Сине дә яхшы беләбез, иптәш Ямалиев, — дип Мөгамбәр инде район түрәсенә ташланды. — Гел шомартып кына, юмалап кына йөрисең, иләләй дә иләләй...

— Күр, ничек сайрый белләсең икән, Сафиуллин! — дип кызарып чыкты Ямалиев. — Син минем белән не шути, җәме! Халык сайлап куйды мине. Аңла, халык!

Ямалиевның маңгаена тир бәреп чыкты. Ну, замана, дип уйлады ул, элекке чак булса, сүз кату түгел, янымя якын да килә алмаган булыр идең, мокыт. Котүче башы белән оценка биреп маташа бит, әй! Мөгамбәр үзе утырган ботакка үзе балта чапты. Ямалиев, чигәсенә алтатар төзәп торсаң да, аның файдасына чәнти бармагын да селкетмәячәк хәзер.

Марат ӘМИРХАНОВ

Спорт

ШАХМАТ

Үткән спорт атнасы ике зур шахмат бәйгесе белән истәлекле булды. Аның беренчесе Будапештта узган Европа чемпионаты, ә икенчесе, Мәскәүдә дөньяның дүртенче чемпионы Александр Алехинның 100 еллыгына багышланган мемориал белән бәйле.

Соңгы өч партиядә 18 яшьлек татар шахматчысы Гата Камский, Беларусь спортчысы Борис Гельфанд белән уртак нәтиҗәгә ирешкәннән соң ,дөньяның экс-чемпионы А. Карповка оттырды һәм соңгы партиядә А. Иосыповны җиңеп, 4 очко белән өченче урынны яулады. 7 мөмкинлектән 4,5 очко туплаган В. Ананд (Һиндстан) белән Б. Гельфанд Алехин мемориалының җиңүчеләре булдылар.

• • •

ХОККЕЙ

1—2 декабрьдә Казанның «Таң» хоккейчылары Түбән Камада «Нефтехимик» спортчылары белән очрашты.

Ә аңа кадәр беренче лигада бәйге тотучы «Таң» командасы Әлмәттә «Нефтяник» белән көч сынашты. Беренче уенда мәйдан хуҗалары 3:0 белән өстенлеккә ирешә, ә кабат очрашу 1:1 исәбенә тәмамланде (беренче әйләнештә «Таң» ике уенда да 2:1, 5:1 белән откан иде).

Түбән Каманың «Нефтехимик» спортчылары соңгы турда өченче зонада әйдәп баручы командаларның берсе — Яңа Чабаксар «Сокол»ын кабул итте һәм 5:3, 6:2 исәпләре белән отып, үз тамашачыларын матур җиңү белән шатландырды.

Зиннур МАНСУРОВ

Җәмгыятебез туры

Танылган шагыйрь Зиннур Мансуров җәмгыять һәм халык турында уйланулар китабы әзерли. Каләмен «иркенгәрәк җибәреп» язылган әлеге хезмәтендә автор тарихи вакыйгаларга бүтән күзлектән карый, аерым күренешләр уңаеннан үзгәрәк гомумиләштерүләр ясый, таяныр җирлек итеп алынган халык философиясенә үзеннән дә кайбер кызыклы күзәтүләр өсти. Болай да борчулы заманда аларның кайберләре күңелгә авыр да тоелыр. Нишлисең, хакыйкать татлы була алмыйдыр. Ничек кенә булмасын, хикәятләр уйланырга чакыра. Инде җимерелүгә дучар ителгән «уртак ватан»га нилектән озак еллар буена бәрәкәт иңмәде? Үзенең озын тарихында һәртөрле «яңарышлар» кичергән Рәсәй нигә һаман тәрәккый илләр юлына чыга алмый? Бәхетсез язмышлы халыклар кайчанрак маңтып китәр? Безне нинди авыр йөк басып тора? Хикмәт икътисадта гынамы? Әсәрнең газета укучылар игътибарына тәкъдим ителә торган бүлегендә һәркемне борчучы әнә шундый четерекле сорауларга җавап эзләнә. Шагыйрь бу кабалалы авыр хәлдән үзенчә чыгу юлын да күрсәтә. Ул нинди юл? Анысын укыганда белерсез.

1. Имансызлык

Бер саилгә (теләнчегә. — З. М.) әйттеләр: «Оялмыйсыңмы, Коръән белән саилчелек кыласың!» — диделәр. Саил әйтте: «Сез тик торыгыз, валлаһи, әгәр минем кебек ачыксагыз вә мохтаҗ, вә ялангач булсагыз, Коръән китерүче Җәбраил фәрештәнең үзен сатар идегез...»

Киләчәккә ашкынучы тормыш арбасы вакыт-вакыт элекке эзләренә әйләнеп кайтучан. Тәкъдир тактасында да рефреннар байтак. Хәтта борынгы хикәятләр аерым бер чорда яңача яңгыраш алалар. Мохтаҗлык, имансызлык, кансызлык... «Коммунизмда яшәргә тиешле буын»га менә нинди кабатлану күзалланган. Җаһиллекнең аръягына чыккан бүгенге заманда Коръән белән саилчелек кенә кылынамы?! Мөселман дөньясының иң-иң изге китабыннан чирәп ясап, мәчет нигезенә салынган дуңгыз абзарының түбәсен яптык. Җәбраил фәрештәнең үзен көн дә чабата бәясенә сатабыз. Һаман да бер сорау: кайдан килә мондый ләгыйньлек? Әллә үзебезнең хаклыгыбызны раслап әйткән антларыбыз фәрештәнең «Амин!» дигән чагына туры килгәнме?! Чукынып китим, дип, антлар эчтек — татарның күпмесе чукындырылды. Алламнан бизим, дип, ихлас тәкрарладык — бихисап бәндәләр тәңредән читләште. Телем корысын, дип, антлар иттек — телебез бетү чигенә җитте. Иманымнан җөдә булыйм, дип, вәгъдә ныклыгына ышандырдык — юраган алга килгәндәй, иманнан мәхрүм кала яздык. Дәһрилек дингә халык аңын томалаучы әфьюнгә тиңләде. Диннән ваз кичкәннәр исә... чын әфьюнгә табына башлады...

Дөньяның башка илләрендә кабатлану тапмас мондый тирән фаҗиганең сәбәпләре, язмышыбыз төшендергәнчә, советча яшәү рәвеше алган «халыклар төрмәсе»ндә гомер сөрүдән киләдер. Ә төрмә димәктән, яхшы беләбез бит: туры мәгънәдәге патша «баструклары»нда да кардәшләребез башы байтак черегән. Югыйсә, ничек чыгарырлар иде тоткыннар турында шулкадәр бәет?! Канлы күз яшьләре белән язылган юллар: «Авылдашлар, сау булыгыз, ристан булды муллагыз»; «Йке күке кычкыра казарма түбәсендә, Әсма мескен җавап бирә Питербур төрмәсендә»; «Бу зинданда ятмадымы нәбиләр дә изгеләр? Бу заманда тагы күбрәк нинди җәбер күрмиләр?..» Кабахәт мәхрүмият заманында, әйе, Җәбраил фәрештәләр сатыла, әйе, нәби-пәйгамбәрләр ташкапчыкка ябыла. «Совет гуманизмы» тантана иткән дәвердә төрмә тәҗрибәсе буенча дөньяда иң-иң алдынгы илгә әверелдек. «Не убий!» сүзе кайтаваздай яңгырап торган изге гыйбадәтханәләр гөнаһсызларның җанын кыючы сугым сарае итеп үзгәртелде. Мондый гаҗәеп универсальлек Рәсәйдә генә буладыр. Пионерлар ял итә торган урыннар да шомлы **лагерь** сүзе белән аталды. Яшьтән күнектерү шулайрак буладыр: «казармалы социализм»да яшәгәнлекләрен онытмасыннар. Бу уңайдан мәрхүм каләмдәшебез Г. Хәсәнов хәтердән чагылып уза. Бәхетле совет балаларының җәйне кайда үткәрүләре турында ул элегрәк «Әй күңелле лагерьда» исемле әсәр язган. Ачы язмыш соңрак шундый итеп шаярткан бәгырькәй белән — ерак Себердә урнашкан икенче төрлерәк лагерьда озак еллар газапланырга туры килә үзенә.

Шулай яшәргә язгандыр. Күпкә өметләндергән «Аврора» тубы «халыклар төрмәсе»н җимерергә теләмәгән, киресенчә, үтергеч корал хакимлегенә чакыру авазы буларак яңгыраш алган. Нәкъ бәетчә килеп чыкты: «Бармас идем баструкка, язмышым шунда тартадыр...» Ә төрмә шартлары үзенчә тәрбияли ул. Сабагыңны канга сеңдереп укыта. Ябылуда озак торган кешеләрнең холык-фигыленә игътибар иткәнегез бардыр. Табигый булмаган басынкылык байтагын ләббәйкәгә әверелдергән. Андыйлар дуңгызга да «Гражданин начальник!» дип әйтергә әзерләр. Иман нурын җуйган гамьсез күзләреннән билгесезлек үзе карап тора төсле. Иң гаҗәбе шул: төрмәдә гомер үткәргәннәр ирекkә атлыгып тормыйдыр. Кисәк килгән хөрлеккә дә андыйлар авыр ияләшә. Ничек кенә сәер яңгырамасын, күнегелгән тоткынлык сагындыра башлый, җайсыз дөньядан качасы килә. (Тәмугка өйрәнгән оҗмахка кермәс). Дөньяда сирәк очрый торган күренеш: Рәсәйдәге күпме крестьян 1861 елда крепостнойлыктан чыгарга теләмәгән (?!). Тагын бер мисал. Бурлакларны тарих яхшы хәтерлидер. Идел буйлап судно сөйрәүчеләр арасында, билгеле, безнең милләттәшләр дә байтак булган. Иңбашлары каезланып беткән шушы мескен бурлаклар үзеннән-үзе йөри торган пароходларга каршы чыкканнар. Элгәрләр хаклы, шайтан алгыры! Кол булу җиңел, хөр булу авыр. «Халыклар төрмәсе» шартларында да илдәшләребез шулайрак тәрбияләнде.

Социалистик икътисад җимерелде, дип, туктаусыз кабатларга яратабыз. Аңсы, әлбәттә, шулай. Барыннан да аянычрагы: җәмгыятебез әхлакый һәм рухи кризиска, материалистик аң кризисына дучар ителде; дистәләрчә еллар дәвамында кешеләрнең рухы таркалды! Ә кеше күңеле, борынгылар чагыштырганча, пыяла сарай кук — ватылып киткән очракта ансат кына төзәлми. Октябрьдә телгә килгән крейсер үзенең җимергеч тубын нәкъ менә шушы илаһи күңел сараена төбәде. Һәрхәлдә, шулай булып чыкты. Кызыл авызлы яэҗүҗ-мәэҗүҗ күңелебезне эчтән ашады... Халыкларны рухсызлыкка китергән җимерү, гомумән, изге урыннарны ватудан башланадыр. Җимерү... Шушы сүзне телгә алгач, әллә ничек искә төште: Англиядә рояль вату буенча халыкара бәйге үткәрелә икән, 146 секунд... Музыка коралының тетмәсен тетәр өчен яхшы командага шулкадәр вакыт җитә. Әгәр мондый сәер ярышта Рәсәй вәкилләре катнашкан булса?! Алар беренчелекне, һичшиксез, бирмәсләр иде. Җимерү тәҗрибәсе безнекеләрдә зуррак. Хәтта тиңнәр табып булмый. Советның ниндилеген беләбез. Большевизм кубызына биергә теләмәгән мәшһүр композитор С. Рахманинов роялен йортның икенче катыннан томырган илдә яшәдек ләбаса. Органлы гыйбадәтханәләрне вәйран иткән җаһиллек империясендә гомер кичердек.

Кеше рухының асыл нигезләрен җимерү ерак гасырлардан бирле дәвам итә. Казан епискобы Л. Капашевич үзе генә дә 536 мәчетебезнең 418 ен юкка чыгартуга ирешкән. Хәтта Екатерина II дә Идел буена сәяхәте вакытында яманаты чыккан әлеге руханиның вәхшилеген танырга мәҗбүр булган. «Петр I нең борынгы һәйкәлләргә зыян китермәү... турында указы булуга карамастан,— дип язган әби-патша, — Казан архиерее Лука бик күбесен җимерткән, кайберләреннән чиркәү төзеткән...» Ә төптән уйлап баккан чакта күзгә төтен җибәрү генә бу. Тарихын матур итеп язып калдырырга омтылу. Канашевичлар татар рухын саклап торган «алла йортлары»н ниндидер шәхси башбаштаклык белән генә җимертмәгән ләбаса. Алар башкаручылар гына. Югарыдан иңгән сәясәтне җиренә җиткереп үтәүчеләр. Кулның нәрсә эшләгәнен баш белергә тиеш. Юкса мондый кыргыйлык гамәле гавами төсмер алмас иде. Күз алдына китерегез әле: изге саналучы патшаны вәхшиләрчә үтерүдән башланып киткән совет чорында Рәсәй төбәкләрендәге 14300 дән артык мәчетнең 80 е генә сакланып калган. Алласызлык урыс православиесенең үзенә дә байтак зыян китереп өлгергән. Әмма барыбер кубарылган тәреләр егылган айлар өстенә ауган. Урыста манара кисүләр булмаган. Таш казыктай күккә ашып торучы чиркәүләр пычкы теше үтәрлек итеп төзелмәгән шул. Хәер, кайберләрен җимерү әмәлен барыбер уйлап тапканнар. Кырык дүрт ел буе төзелгән Христ гыйбадәтханәсе, 1931 елда шартлатылып, кырык биш минут эчендә ком-ташка әйләнә.

Башка илләрдәге җимерүләр, дөресен әйткәндә, Рәсәйнекеннән күпкә аерыла. Безләрдә һәртөрле нигез корыту эше хәттин ашкан зәңкилек белән башкарыла. Урыслаштыру сәясәте аеруча көчәйгән заманнарда, баягынак әйтеп үтелгәнчә, татарның бихисап мәчете юкка чыгарылган. Һәм... бабаларыбыз дәфен кылынган туфракта (татарларның Мәккәсендә!) Успенье чиркәве торгызып куелган. Бусы әле бер хәл. Болгар кабер ташлары... чиркәү нигезе итеп салына. Соңгы чиккә килеп җиткән мондый вандаллык дөньяның тагын кайсы халкына хас икән?! Милли ташлар да изелсен әле! Әгәр мескенкәйләрнең җаннары булса... Бу фани дөньяда Коръәнне Библия белән бастырырга кемнең хакы бар?! Бер динне икенчесе белән күрәләтә чәкәштергән илдә нинди милләтара татулык тантана итәргә мөмкин соң?!. Рухыбызны яшәтүче гыйбадәтханәләр, әйе, җимерелүгә дучар ителде. Манаралар белән бергә иман тамырлары киселде. Күпме мөселманның күңелен яктыртып торган мәчет айлары дәррәү егылып төште. Изге урын буш тормый. Киселгән манаралардан югарырак булырга омтылгандай, дөньяны болгаткан большевикларга һәйкәлләр күтәрелде. Соңрак аларга «политбюро әгъзалары» һ. б. шуның ишеләр өстәлеп торды. Явызлыкка тәһарәт кирәкми. (Әгәр изге Кәгъбә ташы үзебезнең совет илендә сакланса, шик юк, аннан «бөтен халыклар атасы» Сталинга һәйкәл ясатырлар иде.) Яулап алулар буенча яманаты чыккан империянең һәрбер шәһәрендә диярлек буйсындыру куәтен гәүдәләндерүче дәһшәтле таңклар мәрмәр мөнбәрләргә менеп басты. Иман кача, рух сыза, күңел саега. Җимерүләр илендә гомер кичердек. Шундый уйлар белән яшәгән көннәрнең берсендә очраклы рәвештә А. Франс сүзләренә тап булдым. «Әгәр кешелек акылсызлык белән явызлыктан котыла алмый икән, — дип искәртә ул, — мондый бер игелекле гамәл кала: акыл иясе бу планетаны шартлатыр өчен динамит хәстәрләп куярга тиеш».

Мондый шартлаткычны әзерләп куючы хәким «явызлык империясе»ндә генә булырга мөмкин. Хәер, безнекеләр игелек кылырга күнекмәгән...

Бездәге имансызлыкның тамырлары кайда? «Күфә этләре» — шәригатькә буйсынмаган бәндәләр — нигә күбәя? Коръән белән саилчелек кылган мәгълүм теләнче, хәтерлисездер, Иблис токымына әверелү сәбәпләрен мохтаҗлыкта күрә. Моны әүвәлгеләр дә үзләренчә раслый: руза-намаз — туклыкта, иман качар кытлыкта. Ә иман качар өчен бездәгедәй мөмкинлек дөньяның тагын кайсы илендә бар соң? Инде күптән «оҗмах шартларында гомер кичерәсе» держава (әле торгынлык елларында муллыктарак яшәгән чакта) тормыш дәрәҗәсе буенча сиксән икенче урында торды. Халыкның сиксән процентттан артыгы чын мәгънәсендә мохтаҗлык кичерә. Шунысы да мәгълүм: алтмыш миллионлап пенсионерның күпчелеге фәкыйрьлек тозагында бәргәләнергә мәҗбүр. (Хәзер моның ише саннар, әлбәттә, көне-сәгате белән үзгәреп тора.) Әле юксыллар сафында Гитлер фашизмын җиңгән сугыш батырлары күпме?! Язмышның сәер каһкаһасы: бу каһарманнар арасында **җиңелүче сәдакасын** — немец посылкаларын алып юанучылар булды. Мохтаҗлык бәндәне нинди генә түбәнлеккә төшерми! Тормыш төбендә яшәргә хөкем ителгәннәр исәбенә утыз миллионнан артып киткән инвалидлар да керәдер. Авыр шартларда үсүче ятим балалар күпме!.. Ә картларын, балаларын елаткан илдә иман ничек тамыр җәя алсын соң?! Бездәге хәерчелек, әйе, хәттин ашкан! Мондый үтә «уңайлы» шартларда Иблисне иманга өндәп булмыйдыр.

Аеруча әшнән саналучы халыкны фәкыйрьлек электән озатып килгән. Кара күләгәдәй ияреп баручы ярлыябагайлык аркасында кайвакыт мәзәгрәк хәлләр дә килеп чыккан. Менә шуларның берсе. Күпләргә мәгълүм Шырдан авылында яшәүче кемсә Хөсәен имамны баласына исем куярга чакырган. Йолага керешер алдыннан: «Ни атлы куйыйк?» — дип сораган имам. Бала атасы әйткән: «Иван атлы куясыбыз килә, хәзрәт...» Хөсәен мулла, каршы төшеп: «Башка исем куймыйк микән соң?!» — дигәч, тегесе: «Инде, хәзрәт, беләсездер, Бурабиядәге Иван агай бик бай

Уй һәм гамәл

...нүне моңсу хикәятләр

күнеккән шовинистлыкны «яшәртү» омтылышы җилкендерә. Һәртөрле культ кисәгенең култык астында калуга каршы чыга алмау, әлбәттә, күндәм совет халкының канына көчләп сеңдерелгән куркудан да килгәндер.

2. Куркытылу

Бер көн патша бәгъзе кешеләре белән сәергә (һава суларга. — З. М.) чыккан иде. Бер җирдә, сакчыларыннан аерылып, ул ялгыз калды. Шунда бер карт килеп чыкты. Патша аннан сорады: «И бабай, син кайдан?» Карт: «Мин шушы шәһәрдән», — диде. Патша янә сөаль бирде: «Бу шәһәрнең хакимнәре ничек?». Карт җавап кайтарды: «Хакимнәребез бик кирәкмәгән усал, залим кешеләр». Таныш түгел кеше тагын сорап куйды: «Патша хакында ни әйтәсең?». Карт зарланды: «Шәһәребездә моның кебек кабахәт залим патша булганы юк иде. Золымы белән көйдерде шәһәрне...» Бер-бер артлы сорау бирүче кеше шулчак үзенең кемлеген белдерергә ашыкты: «Бу шәһәрнең патшасы булырмын!..» Югалып калган карт тотлыга-тотлыга әйтте: «Мин... көн саен ике мәртәбә шулай юләрләнеп, саташып йөримен», — диде. Патша көлде дә китте...

Шундый караш мәгълүм: җәфа-газап чигүләр, янәсе, кешеләрне зирәкләтә. (Имештер, тәмугны да яхшы ниятән булдырганнар.) Михнәтне ясалма рәвештә китереп чыгармаган юньлерәк илләрдә, ышанам, һәртөрле интегүләр алла колына аз-маз сабак бирәдер. Безнең газаплы тормышта — бөтенләй башка нәтиҗә. Күргән җәфалары буенча беренчелекне тотучы илнең халыклары акыллылыкның инде аръягына чыккан булырга тиешләр иде. Әмма алайга охшамый шул. Нигәме? Хикмәт шунда: газиз халыкларыбыз башыннан йөри торган бәлалар башка җөмһүриятләрдәге афәтләрдән шактый аерылып тора. Беренчедән, безнең кабатланмас тарихта кешеләрне җәфа чигүгә махсус рәвештә дучар итүләр бихисаптан ашты; икенчедән, халык башыннан кичкән байтак михнәтләр **куркыту** белән аралашкан булып чыкты. Соңгысы биграк тә гыйбрәтле аерымлык. Ә өзлексез куркытылган ирексез рухның тулы зирәклеккә ирешкәне бармы соң?

Изгеләр оялтып буйсындырыр, явызлар куркытып буйсындырыр. Святополк Окаянный, Василий Темный, Иван Грозный... Шундый исемнәрне йөрткән хакимнәр безнең тарихта гына бардыр. Тик торганда күңелгә ятышмый башлаган кенәзләрне үтертеп, моңарчы билгеле булмаган ысуллар белән хәләл җефетләренең маньякларча җанын кыеп, газиз улыңның башын ярып кара әле син!.. Иван IV нең канаты астында булган «опричнина» исә гади халыкка нинди генә җәбер-золым күрсәтмәгән! (Чынлыкта НКВДлар тарихын шуннан башларга кирәктер). Әгәр явызлыкка ниндидер исем кушылса, Грозный аты ятышлырак булыр иде... Патша канга туймас. Үз кулы белән күпләрне кыйнап ташлаган Петр I ләр гыйбрәтле дөнья тарихында сирәк очрый торган хәл. Берсеннән-берсе залимрәк булган Рәсәй илбашлары халыкны «прокруст ятагы» белән шүрләтеп яшәделәр. Куркыту канга сеңдерелде, ана сөтенә кушылды. Гавәмне өркетеп тоту җәсүс бәндәләрне ишәйтте. «Ничә ирләр әләкдин булды һәлак» (Г. Утыз Имәни). Гадел җәмгыять төзергә вәгъдә иткән большевиклар хакимияте заманында исә гасырлардан күчкән куркыту иң-иң югары чигенә килеп җитте. Башка чорлардан аермалык шуннан гыйбарәт иде: советча «кот алу» артында акылга сыймас вәхшилекләр торды. Законнарның байтагы хокук фәненә түгел, аңны исертүче яңгыравык шигарьләргә нигезләнде. Моның фаҗигасе һәркемгә мәгълүм. Күршесенә яман төшен сөйләгән өчен дә «халык дошманы» ярлыгын тагып озаттылар. Танылган әдип А. Шамовның әтисе Шиһабетдин карт, әнә, көтүдә колхоз үгезенә суккан өчен гаепләнгән. Атасының кара сакалы малаена да ияргән. Золымның кылычы озын. Троцкийның кем икәнен белмәгән авыл гыйбадларын да корткычлык алып баручы төркем вәкиле сыйфатында җәзалаганнар. Менә шундый чактадыр инде көлү белән елау кушыла.

Троцкий дигәннән... Бер хәл хакында сөйләп алыйм әле. Гражданнар сугышы чорында Л. Троцкий белән М. Солтангалиев Мамадышка килеп чыгалар. Максатларының беришe шуннан гыйбарәт: биредәге Азин дивизиясенең сугышчан әзерлеген белү, Пузанка тавында урнашкан ныгытмалар белән танышу... Кич җитә. Хәвефле шәһәрдә төнгелеккә калырга киңәш ителми. Аларны сигез чакрым ераклыктагы Түбән Ушмыга — минем туган авылыма кунарга озатып куялар... Иртән зират чишмәсе янында юлдашы белән саубуллашып, М. Солтангалиев үзенең атында Малмыж тарафына китеп бара. (Бу хакта Р. Мөхәммәдиевнең «Сират күпере» романында тулырак мәгълүмат бар).

Төбәктә иң зур авыллардан саналган берничә мәчетле Түбән Ушмы халкын «троцкийчылык»та гаепләр өчен юктан гөнаһ таба белүче Сталин башкисәрләренә иллә дә уңай мөмкинлек булган икән ләбаса! Тот та сор: яшең дә, картын да... Бөтен илдә «корткыч төркемнәр» оештырган беренче дошман авылыңа шәхсән үзе килеп чыгасы итсен әле! Инкарь итеп булмый торган дәлил!.. Ни өчен «коммунист» кушаматы йөрткән Гариф абзыйны Троцкий билгеләп куйган «наместник» итеп күрмәскә иде?! Телгә алынган әлеге авылдашым, шөкер, картлык үлеме белән китте. Урыны җәннәттә булсын... Алланың рәхмәте: чакырылмаган мәркәз кунагыннан кадерле нигезем артык зыян күрмәгән, кайсыбер фаҗигале авыллар кебек җир йөзеннән себереп ташланмаган. Үз өлешенә тигән иңкүлегендә «җәза»дан качып калган ул. Кайчандыр узгынчы Троцкийның кунып чыкканлыгын да онытып, әлегәчә үз көенә яши бирә Түбән Ушмы. Яши генә күрсен.

Янәдән «өрәк кубу»га кайтыйк. Җелекләргә үтеп кергән курку бер гаиләдәй яшәүче авыл кешеләрен дә каты күңелле итеп үзгәртте. Пүнәтәй сыйфатындагы танышлар, алыштырып куйгандай, мәрхәмәтсез җаннарга әверелде. Мөселманның изге китабы искәртеп тора югыйсә: «Бер-берегез артыннан шпионлык итмәгез, юкса һәлак булырсыз» (вә ля тәҗәссесү фәтәһиликү...) Мондый чакта кайда ул Коръәнгә колак салу! Җәсүсләр котырып үрчеде. Әләкчелек кече яшьтән тәрбияләнде. Улы атасын сатып җибәрү үрнәген тагын кайсы җәмгыятьтә күрсәтеп була?! Халык дошманы булу, чынлап, һәр кешегә янады. Иблис коралына әйләнгән хакимият халыкларны сөргенгә җибәреп өркетте. Тулаем бер милләт кавеме зәкка әйләнде дә куйды. Советча куркыту артында шундый фаҗигаләр торды.

Җаны табан астына төшкән адәм михнәт чигүдән ничек зирәкләнә алсын?! Шунысы бик тә аяныч: өзлексез куркыту мохитында никадәр буын тәрбияләнде. (Әле илленче һәм алтмышынчы елларда гына, баш залим үлгәч тә, ничә тапкыр куркыту дулкыны булып алды. Мәгълүм ешлыктагы «чистарту» чиратлары кызыл империя йоласына әйләнде. Һәрдаим эзәрлекләнгән татар әдәбияты да кичерде мондый өркетеп алуларны. Тимуриннардан бушап калган төрмәләргә А. Гыйләҗев, М. Рафиков, Г. Тавлин, Г. Хәсәнов, А. Тимергалин кебек яшьрәк әдипләр ябылды...) Еллар алмашына барган саен куркыту алымнары үзгәрә торды. Партиянең сугым кылычы сыйфатында дистә елларча тугрылыклы хезмәт иткән КГБ — Дәүләт куркынычсызлыгы комитеты үзенең кан-яшьле куркыту тәҗрибәсен заманча баетудан туктамады. Концлагерьларны «психушкалар» алмаштырды. Инде хәзер кешеләрнең миенә биокыр ярдәмендә тәэсир итү кебек үтә вәхши «психотеррор тәҗрибәләре» ясау хакында шомлы хәбәрләр йөри. Кайвакыт шикләнеп куясың: балаларга чәчәк салган чакта курку микроблары кертелмиме икән?! Бездәге куркыту индустриясе, хәер, камилрәк ысуллар беләдер. Аларның байтагы халыктан яшерелгән. Мондый әшчәнлекнең максаты исә борынгылар сүзенә нигезләнгән: **куркакка һәркем хуҗа.** Дөресрәге, һәрбер хаким хуҗа. Ил башында инабары җитмеш ике сәгать кенә тора алган «август фетнәчеләре» дә гасырлар дәвамында үз күләгәсеннән куркып яшәгән халыкның басынкылыгына исәп тоттылар бит. Янәдән кара диктатор өрәге очып үткәндәй, утыз җиденче санә әйләнеп кайткандай булды. (Кабердәге Сталин икенче ягына борылып ятгандыр). Мәскәү КГБсының башлыгы генерал-лейтенант В. Прилуков фетнәнең беренче сәгатьләрендә үк халыкны куркытып кисәтте: «Режим белән килешмәүчеләр репрессиягә дучар ителәчәк!..» Шунысы да мәгълүм: авызлыктан ычкынып баручы Советлар илендә тәртип урнаштыру максаты белән югары властька үрмәләгән «дәүләт өрәге» талау, һөҗүм итү кебек яман гамәл кылучыларны шундук ату турында Президент указы караламасын әзерләгән. Куркыту сүздә генә калмаган. Псков заводларының берсенә 250 мең кул богавы ясау хакында ашыгыч боерык юллана. 250 мең! Үзенең дәүләтчелеген торгызу өчен көрәшүче кардәш халыкны — кырым татарларын янәдән дәррәү зынҗырларга җитәрлек богау...

Күпләрне курку өянәге эзәрлекләде. «Әгәр яңа хакимият озакка ныгып калса?!» Безнең республика җитәкчеләрендә дә шундыйрак икеләнү булгандыр. Югыйсә югары даирәләрнең ашыгыч рәвештә җыелган киңәшмәсе ГКЧП әвәләп чыгарган карарларны якларга чакырмас иде. Хәтта куркыту да чагылып китте: «Кем дә кем шундый позицияне уртаклашмый...» Алдан күрүчәнлек белән әйтелмәгән әлеге сүзләр безнең халык өчен айһай кыйммәткә төште! Мантыйклы кешегә ачык югыйсә: уеныңны кайда уйнасаң, елавың шунда булсын. Алай гына булмый икән. Мәскәүлеләр янә якадан тотмак булдылар, безнең парламентны таркату белән янадылар, илбашны җинаять җаваплылыгына тартырга маташтылар, «тимер читлектә» пайтәхеткә китертергә хыялландылар. Бәхетсезгә эремчек ашаса да кылчык эләгә икән. Ә бит үзәктәге «шоутамаша» вакытында үзебезнең бәйсезлек файдасына никадәр сәяси капитал эшләп була иде. Зирәклек җитенкерәмәде. Тәвәккәл була алмадык. Янәдән басынкылык үзенекен итте. Әлеге сәяси уенда Рәсәй отышка иреште. Чикләнгәнлек кысаларыннан чыга алмаучы фикерләү безнең халыкны «массовка» хәлендә калдырды. Без кирәкмәгән чакта, Мәскәү агайга ярарга тырышып, артык ашыгабыз шул. Мәгънәсез күрсәтмәләрне дә арттырып үтәдек. Заманында Октябрь революциясен дә алардан алданрак ясап куйганбыз. Үзебез шуның белән күпме мактанып йөрдек. Нишлисең, безнең холык-фигыль шундыйдыр инде.

Ә мәскәүләр куркытуы һамангача дәвам итә. Урыс булмаган азчылык халыкларны дер селкетеп торырга тели алар. Хәтерлисездер, чечен халкы бәйсезлек өчен көрәшкә күтәрелгән чакта, элекке гадәт буенча, Рәсәй вице-президенты үзенең алтатарын майлап алды, «өлкән туган» буларак, башка чыгарга ниятләгән гаиләдә тәртип урнаштырырга маташты. Янәдән танклар ярдәмендә... Днестр буенда килеп туган вакыйгалар уңае белән дә Рәсәй Президенты бәйсез Молдованың илбашын кисәтеп куйды. Янәсе, «знай наших!» Кеше өендә идән сибермә, дип, халыкча әйтеп куясы килә. Шовинистлык сөременнән айный алмаган һәртөрле фирка җитәкчеләренең чыгышлары да башка азчылык милләтләргә карата никадәр янау белән сугарылган! Либераль-демократик партия башлыгы В. Жириновский әфәндене генә алыйк. Гитлерның хакимияткә ыргылуын хәтерләткән әлеге сәясәтче, Президент булып алган очракта, нинди генә диктаторлык алымнарыннан файдаланырга ниятләми: митингларны куып тарату, каршылык күрсәтүчеләрнең башын гөрзиләр белән төю, янгын сүндерү машиналарын, күздән яшь чыгара торган газ җайланмаларын куллану, болар ярдәм итмәсә, хәтта урамдагыларны ату... Кайчандыр кеше хокуклары сагында торган адвокат Львовка ОМОН дивизиясе белән барырга җыена (?!). Якын арада властька килергә омтылган шовинистик лидер башка халыкларның аерым яши алмаячагын тәкрар итә, алга киткән илләрне куып җитәр өчен каты режим белән барлык вак милләтләрнең өнен алырга чакыра. Анычча әйткәндә, үзбәкләр дә, грузиннар да, молдованнар да, Балтыйк буе халыклары да яңа Рәсәйдән куркып торсыннар, режим белән килешмәгән очракта, прибалтлар Швециягә яки Канадага нисә Австралиягә китсеннәр. Эстониядә яшәүче урысларны ул «партизаннар» итеп күзаллый һәм үзенчә нәтиҗә чыгара: «Эстоннарның көле күккә очачак!» Хыялый диктатор литвалыларны икътисади яктан буарга өметләнә, Казагыстанның исә тарихи дәүләтчелеген бөтенләй танырга теләми. «Урысча нацизм» тарафдарын гәүдәләндерүче сәясәтче татар белән башкортны аеруча мыскыллады, туктаусыз изелгән тугандаш халыклар рухына рәхимсез рәвештә агулы укларын батырды: «...Ә башкорт белән татарларны мин Монголиягә күчерәм. Анда пычрак, сифилис — яшәсеннәр шунда...»

Тарих кабатлануны ярата. Дәүләт думасы мәҗлесендә (май, 1907) халык мәнфәгатьләрен яклаучы татар депутатына каршы чыккан карагруһчы Пуришкевичларның, йодрык төйнәп, Рәсәйдәге тәртипләр белән канәгать булмаган милләттәшләребезне Төркиягә күчеп китәргә өндәүләре хәтергә килә. Чәнчелеп киткере! Колонист карашы һаман үзгәрми: килмешәк өч көн килеп торса, йортны үзенеке итеп саный башлар. Тарихи нигезендә гомер сөрүче татар халкы «персона нон грата» була алмый лабаса! Җирнең «алтыдан бер өлеше»нә сыймаган бүгенге заман карагруһчылары, мөгаен, халыкның теге чакта биргән шагыйранә тарихи җавабын белмиләрдер: «...туда сами пожалте, господа!».

«Сифилислы Монголия»гә күчерү дигәннән, янәдән кайтып уйланырга мәҗбүрмен. Бөтен дөньяны колачлау теләге белән саташкан «Мәскәү кулы»на безгә мәгълүм Пуришкевич варисы яңадан гайрәт индермәкче була. Аның «бәйнәлмиләл» хыяллары байтак: Финляндияне Рәсәй губернасы итеп торгызу, Кубаны курорт-утрауга әйләндерү, Америка кыйтгасындагы Аляскаңы кичекмәстән кире кайтару, элекке ГДРга гаскәр кертеп, атом-төш коралы тавышын ишеттерү, Японияне яңа Хиросима һәм Нагасаки белән куркыту, Европага омтылу юнәлешен үзгәртеп, җылы диңгезләргә чыгу... Исемен җисеменә тәңгәл китермәкче: «Владимир...» Кремльнең «булачак» хуҗасы менә нинди нәфеслe!

(Дәвамы бар).

«Бу дүрт шигырьне бүген бастырмый булдыра алмыйм...»

Яңа гәҗитләр караштырып утыра идем, «Шәһри Казан»ның 27 ноябрь санында басылган ике материалга игътибар иттем. Беренче биттәге «Гаепләнүчеләр — милиция хезмәткәрләре» һәм икенче биттәге «Тимәгез Вафирәгә!» дигән язмалар иде ул. Икесе дә милициягә кагылышлы. Тамчы да гаҗәпләнмәдем. Болар — күптәннән башланган «эшләрнең» дәвамнары, өтер хәтлеләре генә, Россия милициясенең кылган «кызык» гамәлләренә хәзер Казанда беркем дә гаҗәпләнми инде. Алар «элеккечә» эшли бирәләр. Ә менә милли хәрәкәттә катнашучыларга яшәү көннән-көн авырая бара. Серле рәвештә үтерелүчеләр арта, ә үтерүчеләр табылмый. Кыйналучылар имгәнә — беркем дә җаванка тартылмый.

Шулай, җәмәгать, ил-көн, халык алдында милли хәрәкәттә катнашучыларны хур итү, шәхесләрен мыскыллауны Казанда бик нечкә итеп башкаралар. Бу — юк итүнең бер төре, иң газаплысы. Берничә генә мисал китерик: имеш, Фәүзия Бәйрәмова катнаш никахлардан туган балаларны юк итәргә чакыра икән. Пычрак яла үз эшен эшләде — милли хәрәкәткә күләмен үлчи алмаслык зыян килде. Тикшерү органнары гаепле кешене «тапмадылар». Татар маңкортлары «Суверенитет» гәҗитен бер-бер артлы судка бирәләр. Гәҗит аклана да, шау-шу үз эшен эшләп өлгерде — хәйрия акчасына чыгып килгән гәҗитнең материаль ягы начарланганнан-начарлана бара. «Мәрҗани» җәмгыяте президенты, милли мәгариф, мәдәниятебезне үстерү өчен көне-төне эшләүче Зәки Зәйнуллинны (әле яңа гына авыр операция уздырган чагы иде) биш-алты «кылычлы» кул-аягын каера-каера эш урыныннан судка алып китәләр. Мәгълүм «Минзәлә вакыйгалары» да канлы көн булып татар тарихында сакланып калачак. Гаеплеләрне кайчан хөкемгә тартырлар? Һәм, гомумән, тартырлар микән әле?

Берәмләп, аерым-аерым пычраталар олы шәхесләрнең якты истәлекләрен. Бүген жасусларның зәһәрле угы халкыбызның ике җырчысына Гөлзада Сафиуллина белән Вафирә Гыйззәтуллинага табан төбәлгән. Шулай булмыйни, Россия милициясе, прокуратурасы каршында аларның «гаепләре» бигрәк тә зур шул. Бу ике җырчыбыз соңгы 4—5 елда гына түгел, элегрәк тә халкыбыз азатлыгы өчен көрәшкән иҗатчылар. Болар инде сессияләр барган көннәрдә Ирек мәйданында 300—400 ләп милиция хезмәткәре сагы астында пикетта торучы бер дистә әби генә түгел. (Бу сүзем өчен Акъәбиләр гафу итсеннәр). Болар — сынмас көрәшчеләр!

Менә шуңа күрә дә мин, мөхтәрәм җәмәгать, «Шәһри Казан»ның җомга санында басылган әлеге хәбәрләрне укыгач гаҗәпләнмәдем. Ләкин дөреслекнең бер генә мыскалын булса да халык белеп торсын, дип кулыма каләм алдым һәм, яңа гына тәмамланган шигырьләр китабымнан дүрт шигырьне аерып алып матбугатта бастырып чыгарырга карар кылдым. Бу шигырьләр 1991 елның маенда — Ил-җиребезгә мөстәкыйльлек таләп итеп 18 милләттәшебез һәм бер әзәрбайҗанның Ирек мәйданында сәяси ачлык игълан иткән көннәрдә язылганнар иде. Җырчыларыбызны яклап, халык арасында минем дә тавышым ишетелер, дим. Тагын бер сүз өстим: ни генә булмасын, киләчәк — безнеке!

Рәшит ӘХМӘТҖАН,
шагыйрь, Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе, Гаяз Исхакый бүләге лауреаты.

Уян, вөҗдан!

Империя! Илем
булалмадың,
Син кол итеп тоттың
татарны.
Өметләрен өздең... Хәзер
алар
Берсен-берсе эзләп
табармы?

Әй, эшләдек! Ашыбызга
каршы
Башыбызга һәрчак таш
аттың.
Каткан икмәгеңне гомер
буе
Күз яшемә манып
ашаттың.

Шундый итеп
таркаталдың: хәзер
Халыклардан калды
төркемнәр.
Кеше ни ул?! —
Хәтта Кояшны да
Кол итәргә монда
мөмкиннәр.

Кояш җиргә гел урысча
дәшә,
Ай частушка сибә төн
буе.
Чын вә ялган
кочаклашып эчә,
Беркем белми — монда
кем туе?

Вөҗдан йоклый монда
ничә гасыр! —
Уятырга иде бер тапкыр.
Хәтта дастаннарда калган
батыр,
Бу зинданда башын
югалтыр.

Уян, вөҗдан, уян!
Һәм минем дә
Йокылардан уят
канымны.
Мин йоклатып аны —
үз халкымны
Үтерүче булып
калыйммы?!

Хәсрәт утларында каным
яна —
Кил, җаныңны җылыт,
и халкым!
Җиргә туып сине эзләп
таптым,
Үзең дә тап — ниләр
югалттың.

...Аңсыз калып, кеше
аптыраган,
Таңсыз калып, Кояш
туктаган.
Саксаулга әверелә бара
Күз алдымда үскән бер
чаган.

Син дә, халкым, шулай
үзгәрәсең —
Кем җәзалый сине
шулкадәр?!
Ирек даулар көчләрең
кайда —
Үтерелсәк,
Үлсәк без әгәр?

Ә әлегә Кояш —
урысныкы,
Ай частушка сибә төн буе.
Разбойниклар
кочаклашып эчә,
Беркем белми — илдә
кем туе?

Ачлык мәйданы, 17 май,
1991 ел.

Исәнем

Гөлзадә Сафиуллинага

Караны — каргый
яктылык,
Яктыны — караңгылык...
Сиңа куркыныч янамый—
Тугансың кояш булып.

Сиңа ни! — бәреп керәсең
Маңкортлар арасына:
Бүтән берсе дә кул сала
Алмасын анасына!

Оясыз оятсызларны
Сүз белән сихерлисең:
Юк, сезгә килешми,
дисең,
«Разбойник» дигән исем.

Гел талауларда ачылган
Ник милли талантыгыз?—
Җирдә яшәгәч, иң элек
Кешене яратыгыз!

Сезгә яңадан тумыйча
Ярамый, «туганнарым»!—
Йә, ничек карап торыйм
соң,
Халкымны буганнарын?!

...Ә Ачлык авызын ачып
Гомерне ашап тора.
Минем санаулы көннәрем,
Сине дә ашыктыра:

Гастрольләргә китәсең,
Халыкны уятырга.
Ирек мәйданын татарның
Канына буятырга.
Мөртәтләр әзер торалар—
Шуны белгәнгә күрә,
Казанга кире кайтасың
Үләргә аягүрә!

Сине күрәм дә шатланам:
Җыр исән! Халык исән!

Исәнем, онытма мине,
Иртәгә тагын китсәң.

Калдыр син, кояш, калдыр
син
Миңа да берәр чаткы.
Бер чаткы... Сүндермәм
аны
Соңгы сулышка чаклы.

Ачлык мәйданы, 20 май,
1991 ел.

«Ком бураны»

Вафирә Гыйззәтуллинага

«...бу көйне революциягә кадәр үк чыккан диләр. Карт музыкантыбыз Исмәгыйль Һилалов бу көй турында болай ди: «Без бала чакта Уралда, Троицк шәһәрендә байларда хезмәт итүче Закирҗан исемле приказчикны үтерделәр. Шул уңай белән чыкты бу көй. Аны «Закирҗан бәете» дип атыйлар иде».

Җәүдәт ФӘИЗИ.

Бу җырны көн дә халкыңа
Җырладың быел җәен.
Яшен калдырган яшеллек
Икәнсең, сеңелкәем!

Бездәге һәр җыр — бер
җегет
Үлмичә туалмаган.
Җырлыйсың... Куркам —
мондый хәл
Татарда яши һаман.

Белеп җырлыйсың
татарның
Мәңгегә уянасын, —
Сак бул, җырыңны
замана
Каныңа буямасын.

Закирҗанның җаны булып
Уята «Ком бураны»:
— Сөйгән халкың кол
булганда,
Өйдә ятып буламы!

Уята җырың, уята,
Уйлата барчабызны.
«Дошманга ут ачабызмы,
Урманга качабызмы?» —
Батулла шаярта шулай,
Ә күзе яшьле аның.
Күрәсең, бүгенге кебек
Юк иде җырлаганың.

Уятты күпме йөрәкне,
Терелтте синең көең.
Яшеллек чакырган яшен
Икәнсең, сеңелкәем!

Яшен ул, ут белән даулый,
Ут белән яулый күген.
Синең моң белән гимнга
Әйләнде бәет бүген.

Халыкның үзе кебек зур,
Үлемсез мондый көйләр:
Богаула — шартлатып
өзәр,
Телен кис — барбер
сөйләр.

Яндыр — яңадан туачак,
Агула — тереләчәк.
Бүгенен бетер — барыбер
Киләчәктән киләчәк!

Яшенне искә төшерә —
Өстеңдә яшел кием...
Без фида китсәк —
китәрбез,
Син җырла, сеңелкәем!

Ачлык мәйданы,
23 май, 1991 ел.

Атарга түгел акларга!

Сине күргәч, искә төште
кинәт
«Үлем» белән бәйле бер
өтер...
Бәлки, бүген сиңа ул
өтерне
«Түгел»дән соң кую
дөрестер.

«Өч сүзгә бер өтер
төртер өчен
Артык Галим булу
кирәкми».
Бик еш ялгышасың —
шул бер өтер
Әкренләп безне сирәкли.

Ачлык мәйданы,
26 май, 1992 ел.

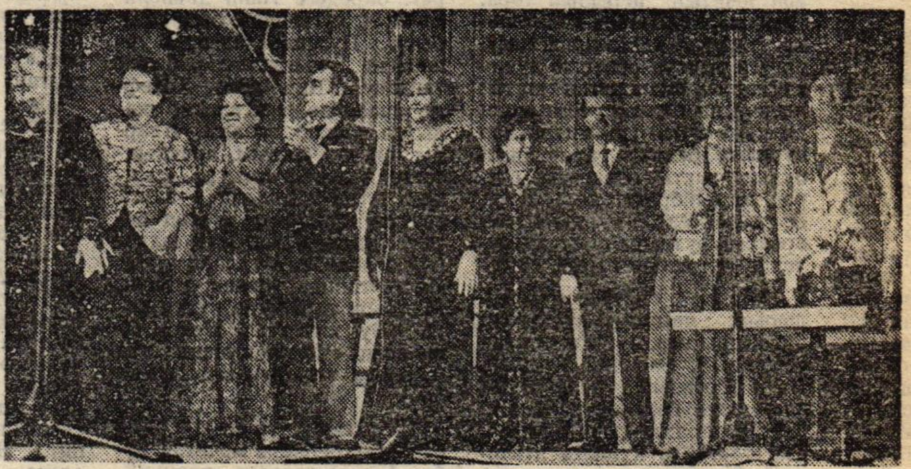

24—27 ноябрьдә К. Тинчурин исемендәге драма һәм комедия театры бинасында «Йолдызлар сәламе» дигән исемдә төрле буын эстрада җырчыларының концертлары гөрләп үтте. Һәр бүлекнең ахырында замандашлар тезелешеп фоторәсемгә төштеләр. Бу рәсемдә сез «Чишмәләр»не, ягъни иң өлкән буын җырчыларыбызны күрәсез.
М. ШАКИРҖАНОВ фотосы.

Тарих битләреннән

ТӨРЕК ЖУРНАЛЫ МӨХӘРРИРЕ

1912 елның көзендә Казанның мөселман китапханәсе хезмәткәрләре Истанбулдан килгән бер посылка белән танышалар. Анда Төркиянең «Танин» нәшриятендә басылган «Тюрк юрду» журналының өч саны салынган була. Китапханәчеләрнең берсе: «Карагыз әле, журналның мөхәррире Юсуф Акчура дип язганнар. Ничек ул Истанбулга килеп чыкты икән?» — дип кызыксына. Икенчесе исә бу кешенең Казанның иҗтимагый-сәяси тормышында шактый эз калдырган Йосыф Акчурин булуына шикләнми: «Бу «Казан мөхбәре, «Әлислах» газеталарында, «Шура» журналында эшләгән кеше. Кулга алынгач, Казан төрмәсендә утырган, кадетлар партиясе эшчәнлегенә мөнәсәбәте булган, Дәүләт думасындагы мөселман фракциясенең иң актив җитәкчеләреннән берсе булган. Укучыларыбызга бу хакта хәбәр итәргә, «Тюрк юрду» журналына язылуны оештырырга кирәк», — дигән ул.

Китапханәче бик хаклы булып чыкты. Әйе, журнал мөхәррире Россиядә самодержавиегә каршы көрәшүче, Россиядәге мөселман халыкларының милли изүгә каршы көрәшен актив яклаучы, татар халкының һәм төрки телдә сөйләшүче башка халыкларның милли азатлык хәрәкәтенең күренекле идеологы була.

Россиянең сәяси полициясе күзәтчелегендә яшәүдән туеп, үзенең сәяси эшчәнлеге өчен яңадан кулга алынудан куркып, 1908 елның ноябрендә ул яшерен рәвештә Истанбулга күчеп китә. Сорбонна университетында укып, бик шәп белем алган Йосыф Акчура Истанбулда интеллигенция көчләрен бергә туплауга зур көч куя. Башта ул «Тюрк дернейи» (Төрки җәмгыять) төзүнең инициаторы була. Төркиянең җәмәгать эшлеклеләре Брусалы Таһир бей, Фуад Рәуф бей, Риза Тәуфикъ, Нәҗип Асым, Вәлид Челеби һәм башкалар бу җәмгыятьне төзүдә аның көрәштәшләренә әверелә. «Тюрк юрду» әлеге җәмгыятьнең матбугат органына әверелә. Бу журналны оештыручылар — Йосыф Акчура, Мәхмүд Әмин, Әхмәд Хикмәт бей, Ага оглу Әхмәд һәм доктор Акылу Мөхтәр.

Журналда хезмәттәшлек итү өчен Акчура үзенең кардәше Исмәгыйль бей Гаспринскийны, шулай ук Фатих Кәрим, Зәки Вәлиди, эмигрант Гельфандны, төрек язучыларын һәм җәмгыять эшлеклеләрен тарта. Журналның беренче санында, бу басма төрекләр өчен генә түгел, бәлки башка төрки халыклар өчен дә кызыклы булачак, аларның мәнфәгатьләрен чагылдырачак, диелә. Журналның 19 бүлеге була: әдәбият, икътисад, тарих, археология һ. б. Һәр санда диярлек мөхәррир Йосыф Акчураның мәкаләләре, рецензияләре басыла. 1911—1914 елларда чыккан журнал тегелмәләре Казан университеты фәнни китапханәсенең кульязмалар бүлегендә саклана. Әмма журнал төрек телендә гарәп графикасы белән басылган, шунлыктан укучыга алар белән танышу кыенрак. Журналның беренче алты санында Акчураның «Чыңгыз хан» исемле тарихи очеркы басылган. Зәки Вәлидинең «Төрекләр һәм татарлар тарихы» дигән китабына рецензия дә бар.

Йосыф Акчураның үз Ватанын, аерым алганда, Казанны онытмавы безнең өчен бик куанычлы. Журнал битләрендә ул татар газеталарын һәм журналларын пропагандалаган, аларның адреслары белән таныштырган. Китапханә аша татар авторларының, мәсәлән, Галимҗан Ибраһимов, Риза Фәхретдинов, Зәки Вәлиди, Гаяз Исхакый, Фатих Әмирхан һәм башкаларның китапларын сатуны оештырган.

Акчура журнал битләрендә пантюркизм, панисламизм, пантуранизм, тюркизм һәм госманизм проблемалары турында җанлы бәхәсләр алып барган. Нәкъ менә шунлыктан революциягә кадәрге сәяси полиция дә, Дәүләт думасының кайбер эшлеклеләре дә аны пантюркизмда һәм панисламизмда гаепләгәннәр. Мондый гаепләүләрне 20 нче елларда кайбер совет тарихчылары да эләктереп алган һәм Акчурага «ак эмигрант» дигән тамга салганнар. Безнең илдә әле кайчан гына аның исемен телгә дә алмыйлар иде, алган очракта да тискәре яктан искә төшерәләр иде.

Россия белән Төркия арасындагы мөнәсәбәтләргә килгәндә, Акчура дәүләт эшлеклеләрен һәрвакыт төньяк күрше белән нормаль мөнәсәбәтләргә чакырган. Мәкаләләренең берсендә ул болай дип яза: «Рәсәй белән дуслык бик кирәк. Бу мәсьәлә нинди дә булса комментариягә мохтаҗ түгел. Күпләр мондый дуслыкны теләмиләр һәм аңа комачаулау өчен сәяси һәм дини сәбәпләрне китерәләр. Киләчәк исә бу ике милләттән һәм дәүләттән искереп беткән фикерләрне читкә алып ташлауны таләп итәр. Бу ике ил үз мөнәсәбәтләрен үзара файдалы сәясәт нигезендә корсалар, бик әйбәт булыр иде». Бик актуаль фикерләр.

РӘСЕМДӘ: Йосыф Акчураның Төркиядәге «Тюрк юрду» журналында 1912 нче елны басылып чыккан рәсеме.

Шулай итеп, «Тюрк юрду» журналына җитәкчелек итеп, Й. Акчура журналистика өлкәсендә зур тәҗрибә туплый, Төркиянең генә түгел, бәлки төрки телле барлык илләрнең иҗтимагый-сәяси тормышы мәсьәләләре буенча үз карашын булдыра. Бу тәҗрибәсе белән ул яңа буржуаз Төркиядә мәгариф һәм мәдәниятне, Әнкарада урта һәм югары уку йортларының эшен яңача куярга булыша. Бөек милли җыелыш әгъзасы «Өч сәяси агым», «Европа фикере казанышлары», «Көнчыгыш мәсьәләсе», «Сәясәт һәм икътисад» дигән хезмәтләрен һәм Госманлы империясенең алты томлык тарихын яза. Төркия вузлары студентларының берничә буыны сәяси тарихны ул әзерләгән дәреслектән өйрәнә.

Казан шәһәре төрек дөньясына менә дигән җәмәгать эшлеклесе, журналист һәм галимне бирүе белән горурлана ала. Татар һәм төрек халкының лаеклы улы Йосыф Акчураның иҗатына Татарстан Фәннәр академиясе галимнәре тарафыннан тиешле бәя бирелер, ә аның хезмәтләре татар һәм рус телләренә тәрҗемә ителер, дип өметләнәм.

Н. СУБАЕВ,
доцент, тарих фәннәре докторы.

ТАКТАШ КУНАГЫ

Истәлек

Такташ үз гомеренең соңына кадәр Кооператив урамындагы өч катлы бинада (41 нче йорт) яшәде. (Хәзер Куйбышев урамы). Эш бүлмәсе үтә гади иде. Китап шкафы, язу өстәле, өч урындык, искерә төшкән кара күн диван, Троцкийның кечкенә бер рәсеме. Менә шул. Урамнан үткән трамвайның дөбершатырына зарланмады. «Мин шигырьләремне урамда йөргәндә, күңелемнән язам, төнлә кәгазьгә төшерәм генә», — дия иде ул. Бәлки, бераз арттырган да булгандыр. Әмма бер нәрсә хак: талантлы рус шагыйрьләренә тигән матди хөрмәт Такташка эләкмәде. Бурычка баткан чаклары күп булды. Бу хәл 20 нче —30 нчы елларга гына хас диярлек иде, аннан алда гомер кичергән Тукай да типтереп яшәмәгән. 1857 елны атаклы галим-язучы Каюм Насыйри шундый бер хат яза: «...Кайдан запаслы булыйм. 500 сум акчаны 360 көнгә тәкъсим итеп бүлеп кара. Ни кала? Бер ай ач тормак кирәк, яки бурычка алмак кирәк. Җыелган акчам юк» (1857 ел, «Аң» журналы).

Бер вакытны — студент чагымда — Такташ фатирына бардым. Фәрештәләрнең канат каккан сәгатенә туры килдем, ахры. Кара-каршы утырып, яшь хуҗалар (Гөлчәһрә белән Һади) чәй эчәләр. «Аштан олы булмассың», — дип, мине дә кыстап утырттылар. Үзләре алай-болай иткән булып, серле карашып елмаялар, чәй ясыйлар. Алларындагы кечкенә тәлинкәләрдә берәр котлет. Өченчесе юк икән. Хуҗаларны шушы нәрсә елмайткан икән. Нишләмәк кирәк. Икене өчкә бүлеп сыйладылар. Бу вак, бу кечкенә, очраклы хәл. Ә зуррагы болай: «Татар язучыларына биргән каләм хакы чит илләргә барып килергә түгел, бик гади булган тормыш сорауларын да каплый алмый...» «Язучылар көне-төне әдәбияттан тыш эшләргә тиешләр». «...75 проц. вакыт әдәбияттан башка эшләргә сарыф ителә». «Урта диңгез буйларында йөреп кайтырга Татарстан хөкүмәте матди ярдәм итсә иде». (Бу — Такташ сүзләре. Хәтердә калганынча искә төшердем.) Әлбәттә, кызганыч, аянычлы хәл. Әдәбият талантларына игътибарсыз карауга мисал.

Такташ заманыннан күп еллар үткәч, «Социалистик Татарстан» газетасында (10 январь, 1992 ел) «Сигез миллионга төшкән сәяхәт» дигән мәкалә басылды. Сәяхәт итүчеләр арасында директорлар, инженер, сәүдә әһелләре, гап-гади хезмәтчеләр, вак-төяк түрәләр бар. Аларның һәркайсына диярлек дәүләтебез хуҗалыклары ничәшәр мең сум сәрмая сарыф иткәннәр. Ә Такташ кебек татар талантлары өч котлет ала алмаганнар. Эш котлетта түгел, игътибарсызлык, санга сукмау, әһәмият бирмәү, кечерәйтеп, түбәнәйтеп, вак милләт дип караудан килгән.

Такташ фатирында еш була идем. Ул кәефе килгәндә сөйләшергә ярата. 1928 ел булса кирәк. Җәй көне. Иске диванга утырып, «Безнең юл» журналын актарабыз.

Кинәт бүлмә ишеге ачылып китте.

— Ади, сиңа кунак! — диде Гөлчәһрә (Хәмзина).

Керү бүлмәсендә сөйләшкән тавыш ишетелде. Такташ күтәрелде дә күлмәк якасын рәтләде. Кургаш чәчен сыйпап алгач, өстәле янына барып утырды. Шунда ишек ачылып китте.

— Можно, иптәш Такташ? — диде кунак.

Беренче сүзеннән үк сизелде: татар түгел бу. Төсе-буе картларча, күз төпләрен җыерчык баскан. Әкрен генә ишекне япты. Такташ аны гадәтенчә ачык йөз белән каршылады. Күрештеләр. Урын тәкъдим итте. Кунак утырды. Миңа арка белән торганга, диванда җан иясе барлыгын сизмәде дә, ахры. Журналны тезем куйдым. Такташ миңа «тыныч кына утыр», дигәндәй ишарә ясады. Күземне журналга, колагымны боларга җайлап, журнал битләрен актардым.

— Иптәш Такташ, танышыйк. Мин чуваш шагыйре Паларусов булам. Мин Волгада, научный работниклар дом отдыхында ял итәм. Катын белән ятапыз. Но, моннан юл не так ерак, сезне күреп чыгарга пулдым. Сез мине пелмисез. Ә мин сезне, как поэт, якшы пеләм.

Кунак үзен иркен тотты. Ара-тирә Такташ елмаеп җавап бирде. Сүз куера төште. Иске заманны, Сембер гимназиясен, Казан университетын, татар, чуваш шәкертләрен искә алдылар. Патша вакытындагы милли сәясәтне әлеп алып селкеп салдылар.

— Совет власте якшы, иптәш Такташ. Свобода пирде, ну тикезлек аз. Пездә, Чувашиядә, газет-журнал аз, гонорар рус писательләренә зур, ә чуваш писательләренә кечкенә.

— Сез хак, иптәш Паларусов.

Хуҗаның ачык йөзе, җайлы җавабы бу кунакка җан өстәде, җәелә төшәргә басма салды.

— Кажись, иптәш Такташ, Ленин, то ли Маркс әйткән: «Что действительно, то разумно», дигән. Мин пер уйлыйм, ике уйлыйм, и запутался: пелмим, нәстә разумно? Революция? Разрушение церкви, мәчетләр? Рус писательләре, поэтлары Европада, Америкада путешествие итә. Чуваш, татар, мари юк. Гонорар аз, акча юк. Пу действительно, а разве разумно? А, иптәш Такташ?

Хуҗа рәхәтләнеп көлде, урынында бөгелеп-сыгылып алды. Елмайган килеш:

— Вот белмим, иптәш Паларусов. Суръезно, белмим, Университет бетермәдем. Сез высокий материя турында сөйлисез. Минемчә, ул фразаны Гегель ташлаган. Ленин да, Маркс та бу матур фразаның ияләре түгел бугай.

— Разве?

Шулай килде-китте сайрашып, чирек сәгать вакыт үтте. Ниһаять, кунак бу якка җил ташлавының серен ачты:

— Иптәш Такташ, сез пик матур поэма язгансыз. «Мәхәппәт тәүпәсе». Шуны чуваш теленә перевод ясар идем. Рөхсәт сорарга килдем, — дип, кунак җавап көтте.

Ә шагыйрь җавап бирергә ашыкмады. Маңгаена төшкән кургаш чәч көлтәсен сыпырды. Урындык аркасына янтая төште. Уйланды булса кирәк. Тәрҗемәченең тел байлыгы җитәрме? Татар теле бизәкле дә, киртләчле дә. Әсәрнең мамыгы коелмасмы? Чит-ят телдә ничек яңгырар? Татар теленә хас шаянлык, мутлык, дуамаллык югалмасмы? Такташ шигырьләре чылтырап аккан чишмә кебек: ямь-тәм белән ага. Ул көчәнеп язмый, фәкать матур итеп сөйли генә. Шигырьләрен кат-кат укырга кирәкми. Бер укысаң җитә. Күңелгә сеңеп кала. Аны кабатлап та булмый.

Шагыйрь борчылды. Аны билгесезлек борчыды. Кем тәрҗемә итә? Такташ шигырьләрен рус телендә бирә белмиләр. Ямьсез-төссез чыгалар. Шуңа күрә дә ул тәрҗемәгә үтә җаваплы карый, сакланыбрак, хәтта куркыбрак ризалык бирә.

— Мин, иптәш Паларусов, принципта каршы түгел. Но бер шартым бар.

— Условия?

— Әйе, шарт.

Аның шарт дигәне дә бик гади икән. Беренчесе — мәгънә ягы, икенчесе — журналга, нәшриятка биргәнче, тәрҗемәне үзенә күрсәтәсе.

— Иптәш Такташ! Сез ведь чувашча пелмисез.

Икесе дә сыек кына елмаеп куйдылар. Хуҗа судан коры чыкты:

— Минем, иптәш Паларусов, чувашча яхшы сукалый торган дусларым бар.

Сөйләшү, сайрашу, килде-китте әңгәмә җиңел дәвам итте. Кунак үзен тагын да иркенрәк сизә башлады. Кинәт бүлмә ишеге ачылып китте. Гөлчәһрә ханым, кечкенә подноска утыртып, ике чынаяк какао кертте. Кара коңгырт чәчен җилфердәтеп, башы белән миңа чыгарга ымлады. Нишлим, чыгып киттем инде.

«Мәхәббәт тәүбәсе» чуваш теленә тәрҗемә ителгәнме, юкмы — миңа, укучы буларак, хәзер дә мәгълүм түгел.

Касыйм ХӘМЗИН.
Казан.

(Дәвамы. Башы «Әллүки»-нең 20, 27 ноябрь саннарында).

Җәмаләддин Бикташи
Фәзаилеш-шөһүр
فضائل الشهور

...Кәрванбашының гадәте шул иде: Мәккәгә җиде көнлек юл калгач, бер илчене сөенче алыр өчен Хәдичәгә җибәрер иде. Ул пәйгамбәребез Мөхәммәд галәйһиссәламгә әйтте:

— И Мөхәммәд! Хәдичәдән сөенеч алырга барырга кулыңнан килерме? — диде. Пәйгамбәребез әйтте:

— Әйе, килер, — диде.

Моннан соң кәрванбашы бер тиз йөрүче дөяне ияртте, ул дөяне төрле зиннәтләр белән зиннәтләтте һәм пәйгамбәрне дөя өстенә атландырды. Хәдичәгә хат язды, хатында әйтте: «И хуҗа хатын! Бу елда сатуыбызда файда күп булды, башка еллардагы сатуларыбыздан бу кадәр файда булганы юк иде».

Бәс, расүл галәйһиссәлам хатны алып Мәккәгә юнәлде. Шунда ук кәрваннар күздән югалды. Аллаһы Тәбарәкә вә Тәгалә Җәбраилгә боерды:

— Җәбраил! Җирне төр, кыскарт, Мөхәммәд Мәккәгә тизрәк кайтып җитсен, — диде. Һәм тагын Исрафил фәрештәгә әйтте:

— Мөхәммәдне уңнан сакла!

Вә Микаилга әйтте:

— Мөхәммәдне сулыннан сакла! Һичнәрсә Мөхәммәдкә зарар тигермәсен, — диде.

Татар китабына—270 ел

Һәм болытка боерды:

— Мөхәммәд өстендә бул! Мөхәммәдкә эссе зарар итмәсен, — диде.

Бәс, пәйгамбәребез Мөхәммәд галәйһиссәлам дөя өстендә йоклап, шул сәгатьтә Мәккәгә якынлашты.

Мәккәдә Хәдичә үзенең өенең балконында утырып тора иде. Шам тарафындагы юлга күзе төште, күрде: бер дөягә менгән адәм килә, башы өстендә болыт күләгәләп килә. Хәдичәнең үзе белән кәнизәкләре вә хезмәткәрләре утырыр иде. Хәдичә аларга әйтте:

— Бу Шам юлыннан килгән адәмне таныйсызмы, ул кем икән? — диде. Араларыннан берсе әйтте:

— Ул Шам юлыннан килгән адәм Мөхәммәдкә охшый, — диде. Хәдичә әйтте:

— Әгәр ул дөягә менгән Мөхәммәд булса, сезнең һәркайсыгызны азат итәм, — диде.

Бәс, шул сәгать Мөхәммәд галәйһиссәлам Хәдичә йортының капкасы төбенә килеп җитте. Хәдичә каршы чыгып, пәйгамбәрен олылап вә хөрмәтләп өенә алып керде. Әйтте:

— И Мөхәммәд! Үзең менеп кайткан дөяне барча нәрсәләре вә маллары белән сиңа бүләк иттем, — диде.

Аннан соң Мөхәммәд галәйһиссәлам үзенең атасы белән бертуган кардәше Әбүталиб өенә кайтты. Бераз көннәр үткәннән соң, Мөхәммәд Хәдичә йортына килде. Хәдичә әйтте:

— И Мөхәммәд! Сөйлә, ни йомыш белән килдең? — дип, Мөхәммәд галәйһиссәлам әйтте:

— Мине атам белән бертуган кардәшем Әбүталиб җибәрде, минем Шамга барып кайткан өчен хезмәт хакымны сорарга, мине өйләндерергә ниятләре бар, — диде. Бу сүзне ишеткәч, Хәдичә оялып, башын түбән иде. Хәдичә әйтте:

— И Мөхәммәд! Ул хезмәт хакың аздыр, аңа кыз ала алмассың, ләкин мин сиңа бер хатынны бирәм, гарәпләрнең бик олугларыннан, бик күркәмнәреннән вә һәм бик маллыларыннан. Ул хатын шундый хатын: аңа гарәп олылар вә фарсы олылары яучылар җибәрде, һичберсен кабул итмәде. Әгәр дә теләгең булса, мин тырышып карыйм сиңа ул хатынны никяхландыру өчен, — диде. — Шулай да ул хатынның бер гаебе бардыр — толдыр. Әгәр ул хатынны тол була торып кабул итсәң — ул хатын сиңа хезмәтчедер, — диде.

Бәс, Мөхәммәд Хәдичәдән бу сүзләрне ишеткәч, чыгып китте, һич җавап бирмәде, үзенең кардәшенең өенә кайгырып, үкенеп кайтты.

Әбүталиб һәм Гатикә пәйгамбәрнең кайгырганын белгәч, сорадылар:

— И Мөхәммәд! Ни сәбәптән кайгылы булдың? — диделәр. Пәйгамбәребез җавап бирде:

— Хәдичә мине мәсхәрә итте: миңа «бик маллы вә күркәм хатын алып бирәм» диде. Кайгым шул сәбәптән: безгә кайчан андый маллы, күркәм хатын насыйп булыр, без бит ятим вә фәкыйрь, — диде.

Бәс, Гатикә әйтте:

— Әгәр Хәдичәнең мәсхәрә итүе хак булса, аны барып шелтәлим, ни өчен безне мәсхәрә итә, — диде.

Хәдичәнең өенә тизлек белән йөгереп барды. Әйтте:

— И Хәдичә! Безнең кардәшебез Мөхәммәдне ни өчен мәсхәрә иттең, синең малың булса, безнең нәселебез олыдыр вә асылдыр, — диде. Хәдичә Гатикәдән бу сүзләрне ишеткәч, аяк өсте торды, гафу үтенде һәм әйтте:

— И Гатикә! Сездән көлү вә сезнең нәселегезне мәсхәрә итү һичкемгә ярамас, — диде. — Вәләкин Мөхәммәдкә үземне күрсәттем, ягъни: «үзем сиңа хатын булам» дидем. Әгәр мине кабул итсә, үземне Мөхәммәдкә бирәм. Әгәр кабул итмәсә — аннан башка һичкемгә үлгәнче бармам, — диде.

Бәс, Гатикә Хәдичәдән бу сүзне ишеткәч, Хәдичәгә әйтте:

— Синең бу карарыңны кардәшең Вәрака беләме? — диде.

Хәдичә әйтте:

— Бу карарны ул белмидер, вәләкин син кардәшең Әбүталибкә әйт, ул кардәшем Вәраканы ашка өндәсен вә хөрмәтләсен, аны ашатсын вә эчертсен. Аннан соң сорасын, «кардәшең Хәдичәне безнең Мөхәммәдкә бирсәңче» дисен. Иншалла, риза булыр, — диде.

Бәс, Гатикә кайтты, Хәдичәнең бу сүзләрен кардәше Әбүталибкә сөйләде. Әбүталиб аш ясап, Вәраканы өндәп, кунак итте. Мәккә шәһәренең олыларын мәҗлескә чакырганнар иде. Вәракага әйтте:

— Кыз кардәшең Хәдичәне безнең Мөхәммәдкә бирсәң, мәрхәмәтеңнән булыр иде, — диде. Вәрака әйтте:

— Кабул иттем, вәләкин Хәдичә белән киңәш итәрмен, — дип, Хәдичәгә йөгереп барды һәм әйтте:

— И Хәдичә! Сине Мөхәммәдкә хатынлыкка сорыйлар, кабул итәсеңме? — диде. Хәдичә әйтте:

— Кабул итәм, ул Мөхәммәд тыныч кеше, бик хасиятле һәм нәселле асылдыр.

Вәрака әйтте:

— Әйе, яхшыдыр, гаделдер, әдәплеләр, вәләкин малы юктыр, — диде. Хәдичә:

— Әгәр аның малы булмаса, үземдә мал күптер, минем малга ихтыяҗым юктыр. Вәләкин теләгем-морадым Мөхәммәд белән кавышудыр. И кардәшем, мине Мөхәммәдкә бир, сине кылдым, — диде.

Бәс, Вәрака Хәдичәдән бу сүзләрне ишеткәч, Әбүталиб йортына барды, никях хөтбәсен үзе укып, килешенделәр. Аннан соң йәстү намазы вакытында Мөхәммәд Әбүбәкерне чакырды һәм әйтте:

— И Әбүбәкер! Минем белән юлдаш булып, Хәдичә йортына бар, — диде. Әбүбәкер:

— Яхшы булыр! — диде.

Бәс, Әбүбәкер өеннән яхшы кием һәм чалма алып килеп, пәйгамбәргә кидерде. Икесе бергә Хәдичәләр йортына юнәлделәр. Хәдичә йортының каршында кулларына энҗеләр, асылташлар белән тутырылган табаклар тоттырып, йөз кол әзерләп куйды.

Пәйгамбәр галәйһиссәлам Хәдичәнең йортына килеп җитте. Кол һәм кәнизәкләр кулларындагы табак белән алтын, энҗе һәм асылташларны пәйгамбәребез өстенә чәчтеләр.

Мөхәммәд галәйһиссәлам Хәдичәнең өенә керде. Аннан соң пәйгамбәребезнең алдына төрле-төрле тәгамьнәр китертте. Пәйгамбәр белән Әбүбәкер ашадылар. Шуннан соң Әбүбәкер өенә кайтып китте. Бәс, пәйгамбәребез белән Хәдичә кавыштылар...

Хәдичә аяк өсте торып, пәйгамбәребез каршына килеп:

— И Мөхәммәд! Минем барча малым вә йортым, хайваннарым вә кәнизәкләремнең барчасын сиңа бүләк иттем, — диде.

Моннан соң Хәдичә пәйгамбәребез белән егерме дүрт ел вә биш ай да сигез көн тереклек кылды. Унбиш ел Мөхәммәд пәйгамбәр булганчы торды, калган тугыз ел, биш ай да сигез көнне пәйгамбәр булгач тереклек кылды. Пәйгамбәребез Хәдичә белән никяхланган вакытта егерме яшендә иде. (дөресе: 25 яшендә була, китапта «биш» сүзе төшеп калган булса кирәк. (Н. И.). Пәйгамбәребезнең Хәдичәдән җиде баласы булды. Өчесе ир балалар, исемнәре: Касыйм, Таһир вә Мотаһһар (дөресе: Касыйм, Габдулла, Таһир) (Н. И.). Барчасы сабый вакытларында вафат булдылар. Дүртесе кызлардыр, исемнәре: Фатыйма, Зәйнәп, Өммегөлсем һәм Рокыя. Фатыйманы Галигә никяхландырды, Зәйнәпне Әбелгас исемле сахабәгә бирде. Өммегөлсемне Госманга никяхландырды. Өммегөлсем вафат булганнан соң Рокыя исемле кызын шул ук Госманга бирде. Бу Рокыя да вафат булды. Шуннан соң Мөхәммәд галәйһиссәлам әйтте:

— И Госман! Әгәр өченче кызым булса иде, анысын да сиңа бирер идем, — диде. Бу никяхлар барчасы җомга көнендә булды.

Газета өчен
Н. ИСМӘГЫЙЛЬ
әзерләде.

(Дәвамы «Әллүки»нең алдагы санында.)

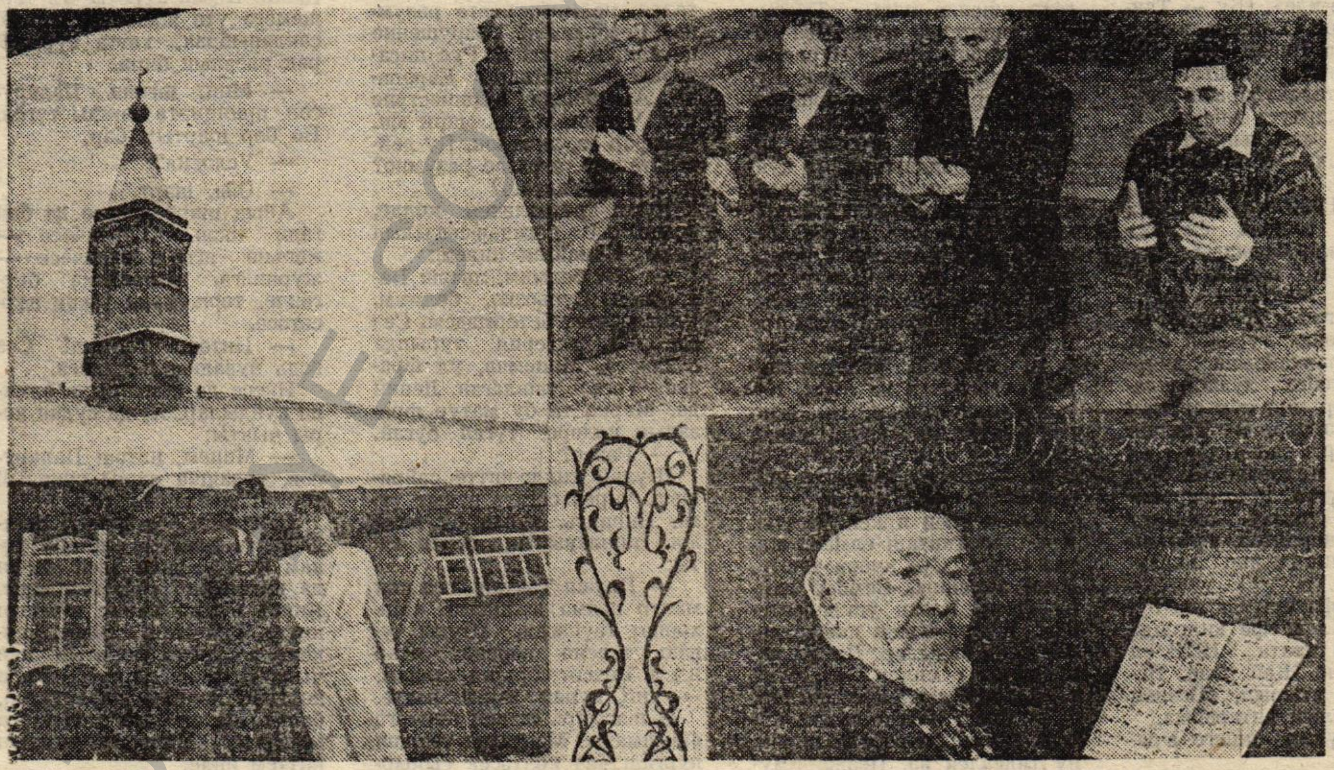

Мамадыш районының Арташ авылында инде ярты ел яңа мәчет эшләп килә. Ул колхоз һәм колхозчылар акчасына төзелде. Әнә рәсемдә мәчетнең имам хатибы Сәхиулла Мөфтулла улы авыл кешеләрен гарәп алфавитына өйрәтә. Ул халыкка элекке дин китаплары укырга мөмкинлек бирәчәк. Сулдагы рәсемдә яңа өйләнешкән яшьләрнең хәерфатиха алып, мәчеттән чыгып килүләрен күрәсез.

А. БИКТИМЕРОВ
фотолары.

Нугай далаларында

Әстерхан өлкәсендә нугайлар яши. Аларның күбесенең хатыны татар кызлары, Татарстан җиреннән. Нугай халкы эш сөючән. Татар Башмакупка авылын гына ал. Бай, таза авыл. Ике катлы өйләр, машиналары, мотоцикллары бар. Колхозлары нык. Кырларында кәбестә, помидор, суган, баклажан күкрәп уңа. Терлек өчен кукуруз да үстерәләр. Авыл халкы колхозда ярышып хезмәт итә. Алар өчен авыр замана куркыныч түгел.

Нугайларның матди тормышы гына түгел, рухи дөньясы да байый бара. Мәчетләре бар, муллалары да үзләренеке. Бәйрәм көннәрендә яше-карты мәчеткә килә. Алар динле халык. Сөекле «Ватаным Татарстан» газетасында басылган мәкаләләрне, дини язмаларны бик яратып укый алар. Газетада басылган шигырьләр аеруча күңелгә хуш килә. Быел да мин беренчеләрдән булып «Ватаным Татарстан»га язылдым. Нугай далаларында яшәүче милләттәшләремне дә язылырга күндердем.

Б. ӘМИРХАНОВ,
сугыш һәм хезмәт ветераны.

Кабатланмас, нәфис моң

«Әллүки» кунагы

Йолдызлар сәламе» концерт-фестивален алып баручы шулай дип игълан итүгә зал алкышларга күмелде. Җырчы моң, сагыш тулы җырларын җырлап бетерүгә алкышлар тагын ишелде. Алкышлар Өфе кызына Казан халкы сәламе иде. Алкышлар сәхнәдә кабат Аны күрү куанычын белдерү иде.

Фәридә Кудашеваны Дим кызы дию дөресрәктер. Башкортстанның Чишмә районындагы Келәш авылында дөньяга килә чишмә тавышлы кыз. Дим буендагы авыл, Кызлар Тавы, Әүлия чишмәсе, Акманай күле. И, андагы ямьлелек. Анда туып үсеп тә җырчы булмасаң!», — дип әйтеп куйды Фәридә апа балачагын искә төшереп. Авылдашы Мостай ага Кәримнең мәшһүр «Озын озак балачак» повестенда җырчы кыз Фәридәне хәтерлисезме? Шул үзе бит инде — Фәридә Кудашева!

— Минем әни җырлый иде. Әти гармунда, мандолинада уйный иде. Сабый чакта әнидән отып калган бер җырым да бар әле:

Утырдым көймә түренә,
Карадым суның төбенә.
Су төпләре топ-тонык,
Мин генә һаман боек.

Инәеннән Фәридә 13 яшьтә ятим кала. Ләкин аннан да иртәрәк, 10 яшендә кызны туган авылыннан ятим итәләр. Фәридә Кудашева затлы, ишле нәселдән. Мәгърифәтле, дөньяга мәгълүм шагыйрь Сәйфи ага Кудаш—әтисенең бертуган энесе. Әкияттәге кебек 11 угыл, бер кыз үскән тырыш гаилә (әтисе үскән гаилә) нык тормыш белән яшәгән, күрәсең. Утызынчы елны кулак мәһере сугыла боларга. Әмма авыл халкы, нәселләрен бик ихтирам иткәнгә күрә, законсыз гамәлгә юл куйдырмый. Шулай да, алдагысын алла белә диптер инде, Кудашевлар Баймак районына, башкорт ягына күченәсе итәләр.

Китәрмен илегездән,
Тынырмын сүзегездән.
Сахраларда аккош булсам,
Су эчмәм күлегездән.

Нахакка рәнҗетүгә сабый кызның күңелендә туган ачы зар бу җырда. Бәләкәй чакта ишеткән җырлар күңелдән бер дә китми бит ул. Чәчәкле-бизәкле чанага утырып кунакка килә торган әбинең җырын да соңыннан репертуарына кертми тәки түзалмый.

Идел бозы киртләч-киртләч,
Киртләч бетә кар киткәч,
— дип җырлаган икән әби.

Казанга әле бу килүендә дә Фәридә апабыз күчтәнәчкә өр-яңа язма — халык җыры алып килгән. Бусы бигрәк кадерле — Бәхтиенең соңгы ядкаре. «Әйдә бу җырны исән чагында яздырып калыйк әле, югалмасын», — дигән идек.

Җил булсам, исәр идем,
Гөл булсам, үсәр идем.
Сахраларда аккош булсам,
Җиһаннар гизәр идем.
Җәйдә җәйләү гөлем син,
Кышын кышлау гөлем син,
Сахраларда, җиһаннарда
Теләгән теләгем син.

Халык күңелендә туган күпме җырга озын гомер бирде икән Фәридә Кудашеваның ягымлы, киң диапазонлы, бүтән мәңге кабатланмас тавышы? Берничә буын шул моңда тирбәлеп үсте. Үзгәрмәде дә, тутыкмады да бу сихри аһәң.

Фәридә Кудашева кебек шәхесләрнең биографиясендәге һәр җөмлә кызыксындыра бит безне. Шуңа күрә җырчының тәрҗемаи хәленә бераз тукталып үтүне урынлы саныйм.

18 яшендә сәнгать техникумын тәмамлагач, Дүртөйле районының колхоз-совхоз театрында эшли башлый ул. «1938 елда арбага утырып беренче гастрольгә чыгып киттем». Арба-чанада театр белән гастрольгә йөрүләр 1947 елга кадәр дәвам итә. Кыз театр артистына кияүгә чыга. Кызлары Ренара туган елны сугыш башлана. Ире — фронтка, Фәридә өч айлык баласын күтәреп гастрольгә китә. «Бер кулымда бала, икенче кулымда зонтик иде. Гастрольдән кайтканда кызыма алты ай булды». Ире дә, бертуган сеңлесе дә яу кырында ятып кала. 1947 елга кадәр радиода эшли. 1956 елдан — Башкорт дәүләт филармониясендә. 1960 елда филармониягә Бәхти Гайсин исемле музыкант килә. «Бәхти белән яшәгән 27 ел гомер аккан су кебек кенә узды да китте. Мин инде тәҗрибәле артистка идем. Иҗатыбыз тулыланып китте. Ул минем өчен җырлар язды, Бәхти тормышымны җиңеләйтте. Аккомпаниатор янында булгач, эшләве бик җиңел. Мин салмагрәк кеше. Ә ул шундый җитез... Сәхнәгә Бәхти чыкса, сәхнә яктырып, нурланып китә иде. Яшь аермасын без сизмәдек. Үләр алдыннан гына яңа концерт программасы әзерләп йөрдек». Әнә шулай җырларындагы ике аккош кебек кичә алар гомер юлын. Бәхти Гайсин кинәт үлеп китә. Йөрәк. Ул кара көннән соң ел ярым вакыт үтмәгән дә кебек. Фәридә Кудашева, гүяки, гомер буе шушы тирән кайгысына әзерләнгән: аның репертуарындагы җырларның күбесендә мәңге секмас сагыш бит. «Иңелкәем» үзе генә дә ни тора!

Казанга җырчы бу юлы алып килгән җыр Бәхти Гайсин көенә түгел, әмма аңа, фәкать аңа багышланган. Без шулай аңладык. «Мин сине шундый сагындым»... — тагын ни дисең?

Бу килүе дим һаман. Тәүге килүеме?! 1938 елда булган анысы. Драма артисткасы сыйфатында, анда да күмәк күренештә уйнаучы артистка булып килә ул беренче Казан гастроленә. Спектакльнең исеме символик— «Карлыгач». Ул беренче килү Бакыр бабай бакчасына танцыга йөрүләр белән истә калган. Икенче юлы инде ул сандугач булып килә. Сандугач! «Ал булмай, булмай, булмай»ны яше-карты җырлый. Һәр авылның радиоузелы аша «Салават күпере күек уның йөргән юллары» язылган тәлинкәне өзми-куймый әйләндерәләр. Казан халкы ягымлы тавышын гына ишетеп торган җырчыны әле танып белми. Алай да Уфадан Казанга пароходта килгәндә бер чибәр егет Фәридәне күзләре белән ашый гына бит. Шул күзләрдән оялып палубага чыкмас була яшь хатын. Әлеге сәфәр истәлеге булып Урал кызына багышланган җыр калган. Авторы — Мостафа Ногман. Теге чибәр егет шул булган икән. «20 концерт бирдем Казанга ул килүемдә. Беренче җыр тәлинкәләре чыккан чак. «Ал итә-итә»не гармунда уйнап, егетләр озата төшәләр иде».

Казанга килүләрнең төгәл генә исәбен кем белгән инде аның. Соңгы елларда гына да Тукай, Исәнбәт юбилейларына, Бөтендөнья татар конгрессына киленгән. Казан-йорт белән Уфа-йорт арасындагы дуслык нык баганаларда тора. Бу — олы шәхесләр: Сәйфи Кудаш, Наҗар Нәҗми, Фәридә Кудашева — Нәкый Исәнбәт, Хәсән Туфан, Сибгат Хәким дуслыгы.

Казанга килеп төшүгә Фәридә Кудашева белән Бәхти Гайсин Аккош күленә, Туфан янына ашыга. Хәсән ага да Дим буендагы дачага, Өфедәге фатирга юлны белә. «Тәрәзә» дигән шигырен шагыйрь Уфадагы тәрәзәдән карап яза. Хәсән Туфан сүзләренә Бәхти Гайсин, Марс Макаров язган күпме йөрәк езгеч җырларны беренче булып Кудашева җырлый.

Мәгърифәтле татар гаиләсендә үсән кыз кече яшьтән Г. Ибраһимов, К. Тинчурин, К. Нәҗми әсәрләрен берсен бер калдырмый укып бара. «Такташның «Мәхәббәт тәүбәсе»н сүзгә-сүз яттан белә идем. Казанны икенче Ватаным күрдем». Үзе үз иткәнгә күрә Казан да, мәдәни дөнья да аны үз итә. Казандагы, Уфадагы альбомнарда Нәкый Исәнбәт, Хәсән Туфан белән төшкән фоторәсемнәр саклана. Дуслык бәйләнешләре өзелмәгән. Әле дә Илһам Шакиров, Гөлшат Зәйнәшева, Рафаэль Ильясов өендә ул газиз кунак. Хәер, бер аларда гынамыни! Башкортстанның һәм Татарстанның халык артисткасы Фәридә Кудашева килү һәр тантаналы концертның абруен биш карышка күтәреп җибәрә. Соңгы «Йолдызлар сәламе» концерт-фестивалендә дә шулай булды. Бәйрәм ясады безгә Фәридә апабыз. Үзе генә моңайды. Нәкый Исәнбәтнең газета битенә төшерелгән кара кысадагы рәсемен сыйпый-сыйпый моңайды: «Хәсән абый юк, Исәнбәт юк, Бәхтием дә юк бит инде!».

Моңлы-сагышлы чагы булса да, редакциябез кунагы булырга күнде ул.

— Сез миннән җыр көтәсездер инде, — диде ул талгын елмаеп.

— Иң яратканын...

— Җырлагач, җырларның барысы да якыная.

Җырлаттык без аны шулай да. Берне түгел, икене. Аннары редакция коллективы белән моннан 34 ел элек төшкән фотосын күрсәттек. Мең төрле сорау яудырдык:

— Җыр тәлинкәләрегезнең тиражы миллионга туламы?

— Туладыр. Дүрт-биш тапкыр язылдым. Соңгы язма бер сәгатьлек. Төнгә кадәр концерт бирдек, аннары иртәнге җидегә кадәр тәлинкә яздырдык.

— Кызыгыз дә җырлыймы?

— Музыкаль белем алды. Йомшак, ягымлы тавышы бар, әмма сәхнә өчен яраклы түгел. Хәзер кызым Мәскәүдә яши.

— Тавышыгызны ничек саклый алдыгыз?

— Хәмер эчмәдем. Әче-төче ашамадым. Тавыш бетеп китә инде ул. Андый чакта йә шикәр кабасың, йә кипкән балык суырасың.

— Күбрәк кайсы телдә җырладыгыз?

— Татарча, ана телем миңа җиңелрәк. Заманында татар җырларын тәлинкәләргә яздыртмаска тырышалар иде. Аннары шундый хуҗа табылды: «Тыймагыз, татарча да җырласын», — диде.

— Концертлар тыңлагач, нинди фикер калды? Өметле яшьләр үсәме татарда?

— Бар. Айдар Фәйзрахманов мине бик шатландырды .«Аулак өйдә» композициясе нинди уңышлы. Үзе уйный, үзе җырлый. Талантлар була ул. Кайсылары гөлт итеп балкый да, югала. Сездә бит Зиләләр, Галиналар бар. Чын җәүһәрләр! Бүгенге көн җыры белән генә яшәргә тиеш түгел җырчы. «Зиләйлүк», «Карурман», «Әллүки» кебек киң диапазонлы җырлар белән сулышын киңәйтмәгән җырчы сәнгать арбасыннан тиз төшеп кала.

Аннары Фәридә апаны уртага алып фоторәсемгә төштек. Очрашудан без бүген алган тәэсирне Хәсән Туфан 33 ел элек ничек төгәл әйтеп бирә алган:

«Без бәхетле: без яшибез
Уфада һәм Казанда,
Кабатланмас нәфис җырлы,
Фәридәле заманда.

Асия ЮНЫСОВА.

М. ШАКИРҖАНОВ фотосы.

Сәхнәләрдә бәйге

Республикада 1—15 декабрьдә Кәрим Тинчурин исемендәге театр фестивале уза. Аны Татарстан Мәдәният министрлыгы һәм республика Театр эшлеклеләре берлеге үткәрә.

Фестивальдә барлык дәүләт театрлары (драма, музыкаль, курчак театрлары) катнаша. Театрның кайсы телдә эшләве әһәмиятле түгел. Фестивальдә катнашу чыгымнарын бу театрларны тотучы оешмалар күтәрә.

Фестивальдә һәр театр узган театр сезонында куелган бер спектакльне күрсәтә.

Фестиваль йомгаклары буенча жюри түбәндәге премияләрне билгеләгән:

— театр сезонындагы иң яхшы спектакль өчен;

— иң яхшы режиссер эше өчен;

— хатын-кызлар ролен иң яхшы башкарган өчен;

— ирләр ролен иң яхшы башкарган өчен;

— иң яхшы башкарылган бәләкәй роль өчен;

— иң яхшы сәхнә бизәлеше өчен;

— спектакльгә язылган иң яхшы музыка өчен;

— татар телендәге иң яхшы пьеса өчен кызыксындыру премиясе.

Жюри кайсы да булса премияне бирү-бирмәү хокукына ия. Фестивальдә Әлмәт Татар дәүләт драма театры, Г. Камал исемендәге Татар дәүләт академия театры, Казан Яшьләр театры, Казан Курчак театры, ТЮЗ, Бегелмә рус драма театры, В. И. Качалов исемендәге Зур драма театры, К. Тинчурин исемендәге Татар дәүләт драма һәм комедия театры катнаша. Татар дәүләт опера һәм балет театры, гастрольгә китү сәбәпле, фестиваль спектакльләрен алдан күрсәтте.

Фестивальнең спонсорлары һәм оештыручылары булып Татарстан җөмһүриятенең мәдәният министрлыгы, Татарстан җөмһүриятенең театр эшлеклеләре берлеге, «Ватаным Татарстан», «Известия Татарстана», «Казанские ведомости» газеталары тора.

Аерым оешмалар һәм кешеләр фестивальдә махсус призлар тапшырырга телиләр икән бу турыда фестивальнең оештыру комитетына түбәндәге адрес белән хәбәр итә алалар: Казан шәһәре, Кремль, 3 иче подъезд. Телефон: 32-30-77.

7—14 декабрьдә Актерлар йортында иҗади очрашулар, 16 декабрьдә Актерлар йортында фестиваль йомгаклары турында фикер алышу була.

ЗӘҢГӘР ТВ ЭКРАНДА

ДҮШӘМБЕ

7 ДЕКАБРЬ

Техник җиһазларга профилактика үткәрелү сәбәпле, 7 декабрьдә тапшырулар «Останкино» каналыннан 16 сәгать 15 минутта, «Россия» каналыннан 16 сәгатьтә башлана.

«ТАТАРСТАН» КАНАЛЫ

7.00—8.00 «Чулпан». Информацион-музыкаль программа.
18.50 Мультфильм.
19.00 «Татарстан».
19.30 «Реклама курьеры».
19.35 «Әлли-бәлли-бәү».
19.45 «Республика: сәяси көндәлек».
20.10 «Татар халык моңнары».
20.20 Тапшырулар программасы.

«ОСТАНКИНО» КАНАЛЫ

16.15 Мультфильм.
17.05 «Рок-дәрес».
17.50 «Технодром».
18.00 Яңалыклар.
18.25 Мультфильм.
18.35 «Йолдызлы сәгать».
19.15 «Футбол күзәтү».
19.45 «Жозеф Бальзамо». 4 нче серия.
20.45 «Тыныч йокы, нәниләр».
21.00 Яңалыклар.
21.45 «Тормыш ваклыклары». 10 нчы серия.
22.15 «Пресс-клуб». Тәнәфестә — яңалыклар.

«РОССИЯ» КАНАЛЫ

16.00 «Новаторлар һәм консерваторлар».
16.30 «Бадабоки».
16.50 Мультфильм.
17.00 Яңалыклар.
17.15 «Смирновлар гаиләсе. Ничек яшәрбез?» фильмын тикшерү.
18.30 Съезд көндәлеге.
19.45 «Һәркөн бәйрәм».
20.00 «Хәбәрләр».
20.25 «Кукарочка». Нәфис фильм.
22.00 Съезд эше турында отчет.
23.00 «Хәбәрләр».
23.25 «Спорт каруселе».
23.30 Съезд эше турында отчет.

СИШӘМБЕ

8 ДЕКАБРЬ

«ТАТАРСТАН» КАНАЛЫ

7.00—8.00 «Чулпан». Информацион-музыкаль программа.
18.50 Мультфильм.
19.00 «Татарстан».
19.30 «Көнкүреш службасы: алда нәрсә?» 1 нче тапшыру.
19.50 «Әлли-бәлли-бәү».
20.00 «Син эзләмә мине...» Зөлфәт Хәким җырлый.
20.20 Тапшырулар программасы.

«ОСТАНКИНО» КАНАЛЫ

6.00, 9.00, 12.00, 15.00 Яңалыклар.
6.20 Иртәнге гимнастика.
6.30 «Иртә».
8.45 «Фирма гарантия бирә».
9.20 «Жозеф Бальзамо». 5 нче серия.
10.25 «Хайваннар дөньясында».
11.05 Мультфильм.
11.30 «Тормыш ваклыклары». 10 нчы серия.
12.20 «Директорлыкка имтихан». Нәфис фильм.
13.40 «Серле караш». Нәфис фильм.
15.20 «Эшлекле хәбәр».
15.40 «Адам Смитнең акча дөньясы».
16.10 «Блокнот».
16.15 Мультфильм.
17.05 «Минем нәни дустым» (Казан).
17.50 «Пресс-экспресс».
18.00 Яңалыклар.
18.25 «Останкино» тәкъдим итә.
19.00 «Жозеф Бальзамо». 5 нче серия.
20.00 «Тема».
20.45 «Тыныч йокы, нәниләр».
21.00 Яңалыклар.
21.45 Россиядә Букер премиясе.
22.00 Ирина Мирошниченко Андрей Никольский шигырьләрен һәм җырларын башкара.
23.00 Футбол. УЕФА кубогы. «Бенфика» (Португалия)— «Динамо» (Мәскәү). Тәнәфестә — яңалыклар.

«РОССИЯ» КАНАЛЫ

8.00 «Хәбәрләр».
8.25 «Эшлекле кешеләр заманы».
8.50 «Кар — язмышым минем». 1 нче серия.
10.00 «Кошлар да яңашада».
12.00 «Ак Бим кара колак». Нәфис фильм. 2 нче серия.
13.25 Мультфильмнар.
13.35 «Тинко».
13.40 «Крестьян мәсьәләсе».
14.00 «Хәбәрләр».
16.00 «Телебиржа».
16.30 «Арт-зона».
17.00 Яңалыклар.
17.15 Мультфильмнар.
17.30 «Матур буласы килә».
18.00 «Храм — рухыбыз җаны».
18.30 «Съезд көндәлеге.
19.45 «Һәркөн бәйрәм».
20.00 Хәбәрләр».
20.25 «Санта-Барбара». 109 нчы серия.
21.15 «Сәнгать мәйданы. Композитор С. Гобәйдуллина».
22.00 Съезд эше турында отчет.
23.00 «Хәбәрләр».
23.25 «Спорт каруселе».
23.30 Съезд эше турында отчет.
0.35 «Джаз-филармоник-холл». 2 нче тапшыру.

ЧӘРШӘМБЕ

9 ДЕКАБРЬ

«ТАТАРСТАН» КАНАЛЫ

7.00—8.00 «Чулпан». Информацион-музыкаль программа.
18.45 «Эшлекле яңалыклар».
19.00 «Татарстан».
19.30 «Реклама курьеры».
19.35 «Көнкүреш службасы: алда нәрсә?» 2 нче тапшыру.
20.05 «Әлли-бәлли-бәү».
20.10 КамАЗ мәдәният сараеның татар халык хоры җырлый.
20.20 Тапшырулар программасы.

«ОСТАНКИНО» КАНАЛЫ

6.00, 9.00, 12.00, 15.00 Яңалыклар.
6.20 Иртәнге гимнастика.
6.30 «Иртә».
8.45 «Фирма гарантия бирә».
9.20 «Жозеф Бальзамо». 6 нчы серия.
10.20 Футбол. УЕФА кубогы. «Бенфика» (Португалия) — «Динамо» (Мәскәү).
12.20 «Чын инглизчә үтерү». Нәфис фильм. 1 нче серия.
13.40 «Менә... тагын Насретдин». Нәфис фильм.
15.25 «Телемикст».
16.10 «Блокнот».
16.15 Мультфильм.
16.40 Документаль фильм премьерасы.
17.10 Теннис. «Зур шлем» кубогы.
17.50 «Пресс-экспресс».
18.00 Яңалыклар.
18.20 «Останкино» тәкъдим итә...
18.45 «Жозеф Бальзамо». 6 нчы серия.
19.45 «Юл — өйгә».
20.45 «Тыныч йокы, нәниләр».
21.00 Яңалыклар.
21.45 «Веди».
22.20 Футбол. Чемпионнар лигасы. ЦСКА — «Глазго Рейнджерс».
0.20 Яңалыклар.
0.40 Футбол. Чемпионнар лигасы.

«РОССИЯ» КАНАЛЫ

8.00 «Хәбәрләр».
8.25 «Эшлекле кешеләр заманы».
10.00 В. А. Моцарт. «Ля Мажор» симфониясе.
12.00 «Санта-Барбара». 109 нчы серия.
12.50 «Сәнгать мәйданы. Композитор С. Гобәйдуллина».
13.25 «Тинко».
13.40 «Крестьян мәсьәләсе».
14.00 «Хәбәрләр».
16.00 «Сигнал».
16.15 «Ерак Көнчыгыш».
17.00 Яңалыклар.
17.30 «Бүген сулагайлык кирәкме».
18.00 «Җәһәннәм авазы». 2 нче тапшыру.
18.30 Съезд көндәлеге.
18.45 «Кар — язмышым минем». 2 нче серия. (Норильск. Еллар. Кешеләр).
19.45 «Һәркөн бәйрәм».
20.00 «Хәбәрләр».
20.25 «Санта-Барбара». 110 нчы серия.
21.20 «Сатирикон» студиясе. С. Альтов.
21.50 «ЭКС» программасы.
22.00 Съезд эше турында отчет.
23.00 «Хәбәрләр».
23.25 «Спорт каруселе».
23.30 Съезд эше турында отчет.

ПӘНҖЕШӘМБЕ

10 ДЕКАБРЬ

«ТАТАРСТАН» КАНАЛЫ

7.00—8.00 «Чулпан». Информацион-музыкаль программа.
18.40 Киносәяхәтләр альманахы.
18.50 «Шигърият». Газиз Кашапов.
19.00 «Татарстан».
19.30 «Әлли-бәлли-бәү».
19.40 «Депутат каналы».
20.20 Тапшырулар программасы.

«ОСТАНКИНО» КАНАЛЫ

6.00, 9.00, 12.00, 15.00 Яңалыклар.
6.20 Иртәнге гимнастика.
6.30 «Иртә».
8.45 «Фирма гарантия бирә».
9.20 «Жозеф Бальзамо». 7 нче серия.
10.20 Футбол. Чемпионнар лигасы.
12.20 «Чын инглизчә үтерү». 2 нче серия.
13.40 Мультфильм.
13.50 «Фоменко кая качкан?» Нәфис фильм.
15.25 «Телемикст».
16.10 Мультфильм.
17.00 Теннис. «Зур шлем» кубогы.
17.30 «...уналтыга кадәр һәм өлкәнрәк».
17.50 «Пресс-экспресс».
18.00 Яңалыклар.
18.25 «...уналтыга кадәр һәм өлкәнрәк» (дәвамы).
18.55 «Жозеф Бальзамо». 7 нче серия.
19.55 «Николай Озеровка чәчәкләр». Тууына 70 ел тулуга карата.
20.45 «Тыныч йокы, нәниләр».
21.00 Яңалыклар.
21.45 «Лотто-миллион».
22.15 Нәфис фильм премьерасы.
23.30 Хит-парад «Останкино».

«РОССИЯ» КАНАЛЫ

8.00 «Хәбәрләр».
8.25 «Эшлекле кешеләр заманы».
8.55 «Авылдан репортаж».
9.20 «Кан тамган кызыл әләм».
9.45 «Өй клубы».
10.00 «Бурда моден» тәкъдим итә...
10.30 «Ябык шәһәр».
11.00 «Көләр вакыт тапканнар...» А. Трушкин.
12.00 «Санта-Барбара». 110 нчы серия.
12.50 Концерт.
13.35 «Тинко».
13.40 «Крестьян мәсьәләсе».
14.00 «Хәбәрләр».
16.00 «Базарга өйрәнергә».
16.30 «Рост» студиясе.
17.00 Яңалыклар.
17.15 «Нефть».
17.45 Шулай яшибез. «Кичер, корал...»
18.15 «Метропольдә» әңгәмәләр.
18.35 «Чия бакчасы». Өч версия. А. П. Чеховның 1 Халыкара фестивале.
19.45 «Һәркөн бәйрәм».
20.00 «Хәбәрләр».
20.25 «Санта-Барбара». 111 нче серия.
21.10 «Хроно». Авто һәм мотоспорт дөньясында.
21.50 «СКВ».
22.00 «Ватаным минем».
23.00 «Хәбәрләр».
23.25 «Спорт каруселе».
23.30 «Эдита Пьеха балы».

ҖОМГА

11 ДЕКАБРЬ

«ТАТАРСТАН» КАНАЛЫ

7.00—8.00 «Чулпан». Информацион-музыкаль программа.
18.50 Мультфильм.
19.00 «Татарстан».
19.30 «Видеоспорт».
19.40 «Әлли-бәлли-бәү».
19.50 «Җомга көн кич белән». Альманах.
20.20 Тапшырулар программасы.

«ОСТАНКИНО» КАНАЛЫ

6.00, 9.00, 12.00, 15.00 Яңалыклар.
6.20 Иртәнге гимнастика.
6.30 «Иртә».
8.45 «Фирма гарантия бирә».
9.20 «...уналтыга кадәр һәм өлкәнрәк».
10.10 «Сәяхәтчеләр клубы».
11.10 «Николай Озеровка чәчәкләр».
11.50 Мультфильм.
12.20 «Ак королева йөреше». Нәфис фильм.
13.50 «Бала бәла инде». Нәфис фильм.
15.25 «Бридж».
15.50 «Бизнес-класс».
16.05 «Блокнот».
16.10 Мультфильм.
16.35 Теннис. «Зур шлем» кубогы.
17.10 «Үзәк».
17.50 «Пресс-экспресс».
18.00 Яңалыклар.
18.25 «Һәркем үзенеке турында».
18.35 «Кеше һәм закон».
19.05 «Волхонкадагы йорт». 9 нчы фильм.
19.50 «Могҗизалар кыры».
20.45 «Тыныч йокы, нәниләр».
21.00 Яңалыклар.
21.45 Нәфис фильм.
23.25 «Сәяси бюро».
0.00 Яңалыклар.
0.20 «Музобоз».
1.00 «Атна кешесе».
1.15 «Автошоу».
1.30 «Йолдызлы яңгыр».

«РОССИЯ» КАНАЛЫ

8.00 «Хәбәрләр».
8.25 «Эшлекле кешеләр заманы».
8.55 «Ватаным минем».
9.50 «Борынгы җырлар озын гомерле» (Мурманск).
10.15 «Ак карга».
11.00 «НБАның яхшы уеннары».
12.00 «Санта-Барбара». 111 нче серия.
12.50 «Мәскәү тыкрыклары тынлыгында». А. Васнецов.
13.20 «Игътибар: төшерәм».
13.35 «Тинко».
13.40 «Крестьян мәсьәләсе».
14.00 «Хәбәрләр».
16.00 «Телебиржа».
16.30 «Рост» студиясе.
17.00 Яңалыклар.
17.15 «Аерым тәвәккәллек бүлеге».
17.45 «Бизнес: яңа исемнәр».
18.00 «М-трест».
18.15 «Танылмаган галәм».
18.45 «Чипс — хәрби эт». Нәфис фильм. 2 нче серия.
19.45 «Һәркөн бәйрәм».
20.00 «Хәбәрләр».
20.25 «Әлегә, Колумб». Нәфис фильм.
21.45 «ЭКС» программасы.
21.55 «Үтеп баручы натура».
23.00 «Хәбәрләр».
23.25 «Спорт каруселе».
23.30 «Кичнә салон».

ШИМБӘ

12 ДЕКАБРЬ

«ТАТАРСТАН» КАНАЛЫ

7.00—8.00 «Чулпан». Информацион-музыкаль программа.
18.35 «Бергәләп өйрәник».
19.00 «Татарстан».
19.30 «Ямьле Мишә буйлары...» Саба районы халык талантларының иҗат концерты.
20.25 «Әлли-бәлли-бәү».
20.30 Концертның дәвамы.
21.55 Тапшырулар программасы.

«ОСТАНКИНО» КАНАЛЫ

7.00 Яңалыклар.
7.20 Иртәнге гимнастика.
7.30 «Эшлекле кешенең шимбә иртәсе».
8.30 «Спорт-шанс».
9.00 «Марафон-15» — нәниләргә».
9.25 Экологик күзәтү.
9.40 «Үзеңә үзең ярдәм ит».
10.10 «Шимбә саен автограф».
10.40 «Авиакосмик салон».
10.55 «Гади дә гаҗәп тә».
11.25 «Дело».
11.35 «Музыкаль киоск».
12.05 «Христос һәм Антихрист». Фильм-спектакль.
14.30 «Сайлау иреге». 4 нче тапшыру.
15.00 Яңалыклар.
15.20 Теннис. «Зур шлем» кубогы.
15.50 «Хоттабыч карт». Нәфис фильм.
17.20 «АБВГД ЛТД» телесериалы. 8 нче серия. «Мәхәббәт һәм кредит».
17.50 «Кызыл квадрат».
18.30 А. Миндадзе һәм В. Абдрашитов фильмнары. «Ялчы».
20.45 «Тыныч йокы, нәниләр».
21.00 Яңалыклар.
21.40 «Нәрсә? Кайда? Кайчан?»
22.45 «Аншлаг. Аншлаг». Владимир Винокур.
0.00 Яңалыклар.
0.20 Теннис. «Зур шлем» кубогы. Ярымфинал.

«РОССИЯ» КАНАЛЫ

8.00 «Хәбәрләр».
8.25 Баскетбол күзәтү.
8.55 «Германия юлларында».
9.10 «ТВ-ателье».
10.00 «Плюс унбер» видеоканалы.
12.00 «Адымнар».
12.40 Мультфильм.
12.55 «Олег Янченко».
13.40 «Крестьян мәсьәләсе».
14.00 «Хәбәрләр».
14.20 «Карьера».
15.20 «Пилигрим».
16.20 «Отышлы дама».
16.55 «Инсез-чиксез футбол.
17.50 «Абзац».
18.20 Парламент хәбәрчесе.
18.35 «Сабыйлар авызыннан».
19.15 «Джентльмен-шоу».
20.00 «Хәбәрләр».
20.30 «Ха-би-ассы». Нәфис фильм.
21.30 Өлкәннәр өчен мультфильм.
22.00 «Контрастлар».
22.40 «Репортер».
23.00 «Хәбәрләр».
23.25 «Спорт каруселе».
23.30 «Ассорти».
0.00 «А» программасы.
0.30 «Ад либитум».
1.00 «Пани Мария». Нәфис фильм.

ЯКШӘМБЕ

13 ДЕКАБРЬ

«ТАТАРСТАН» КАНАЛЫ

7.00—8.00 «Чулпан». Информацион-музыкаль программа.
17.20 Мультфильм.
17.30 Кинореклама.
17.40 «Авыл сәхифәләре».
18.40 Композитор Мансур Мозаффаровның тууына 90 ел тулуга багышланган кичә.
20.05 «Әлли-бәлли-бәү».
20.15 Тапшырулар программасы.

«ОСТАНКИНО» КАНАЛЫ

7.00 «Рухи көч сәгате».
8.00 «Спортлото» тиражы.
8.15 Халык көйләре.
8.30 Футбол. Континентара кубок. «Сан-Пауло» (Бразилия) — «Барселона» (Испания).
10.00 «Иртә таңнан».
10.30 «Бар да өйдә чакта».
11.00 «Иртәнге йолдыз».
11.50 «Пи» билгесе астында».
12.30 «Кара гүзәлкәй маҗаралары». 22 нче серия.
12.55 «Яңа буын сайлый».
13.30 Мультфильм.
13.40 Документаль фильм.
14.30 «Соло».
15.00 Яңалыклар.
15.20 «Туры эфирда диалог».
16.00 «Сәяхәтчеләр клубы».
17.00 «Панорама».
17.40 «Телелоция».
17.55 «Уолт Дисней тәкъдим итә...»
18.45 Яңалыклар.
20.00 «Котырынган автобус». Нәфис фильм.
21.45 Мәскәүнең кино-хит-парады.
22.00 «Нәтиҗәләр».
23.00 Теннис. «Зур шлем» кубогы. Финал.
0.00 Яңалыклар.
0.20 «Видеодром».

«РОССИЯ» КАНАЛЫ

8.00 «Хәбәрләр».
8.25 Спорт дөньясы «Жиллетт» фирмасы күз алдында.
9.40 «Ключ» программасы.
10.10 «Алты сутый».
10.30 «Корольлектәге маҗаралар». Мультфильм. 16 нчы серия.
11.00 «Аты-баты...»
11.30 «Муз-биржа».
12.00 «Өйгә озын юл». Б. Гребенщиков. Документаль фильм.
13.30 «Уңышлар зигзагы». Сайлап алу туры.
13.40 «Крестьян мәсьәләсе».
14.00 «Хәбәрләр».
14.35 «Утрау». Режиссер Д. И. Карасик.
15.20 Англиянең Букер премиясе.
16.10 «Познер һәм Донахью».
16.40 «Америка йолдызлары».
17.10 «Хайваннар дөньясында».
18.10 Шәфкатьлелек концерты.
19.10 «Сары су асты көймәсе» клубы.
19.45 «Һәркөн бәйрәм».
20.00 «Хәбәрләр».
20.20 Голливудның классик фильмнар фестивале.
22.00 Телевизион тикшерүләр бюросы.
23.00 «Хәбәрләр».
23.15 «Спорт каруселе».
23.30 «Мисс Мира-92».

«Наемщик» музыкаль драмасының драмасы

(Башы газетаның 28 ноябрь, 1 декабрь саннарында).

Берәүләр, бәлкем, «нигә инде мәсьәләне куертырга, Сәйдәшевнең хәле ул хәтле аяныч булмагандыр ла!» дип әйтер. Килешә алмыйм. Сәйдәшев мирасына булган караш ул хәзер генә шулай хәвеф-хәтәрсез. 50 нче еллар башында алай түгел иде. Композиторлардан берәүләр орденнар ала, Татарстаннан ике композитор (Җиһанов һәм Леман) заманында бик югары саналган Сталин премиясе белән бүләкләнә, ә Сәйдәшевкә алар берсе дә тәтеми бит. Киресенчә, матбугатта аны консерваторлыкта гаепләп чыгалар. Ул заманда музыка белгечләренә «ипи китергән» нәрсә—Сәйдәшне мактау түгел (алла сакласын!), киресенчә, яманлау була. Профессор М. Нигъмәтҗановның ачынышлы сүзләре хак: бүгенге көнне Сәйдәшне күккә ашырып мактаучы кайбер белгечләр ул заманда аны нәкъ «артка калганлыгы» өчен тиргиләр. Ул гына да түгел, театрда кыскарту барганда «артыклар» исемлегенә беренчеләрдән булып Сәйдәшев эләгә. Күрәсең, бөек шәхесләрнең язмышы шушындый кыерсытуларсыз «нормаль» саналмый инде. Нәкъ баналь сюжеттагыча: рәхмәт ишетү урынына — ачы михнәт.

Әлбәттә, халык Сәйдәшне үзе яшәгәндә үк яратты, иң сөекле композиторы, «икенче Тукае» дип таныды. Әмма үзәк мәркәз аның турында бөтенләй бихәбәр иде. Мин шушындый эпизодны хәтерлим. 60 нчы елларның башы иде. Казан университетының Актлар залында СССР композиторлары союзы рәисе Тихон Хренников белән очрашу бара. Шунда залдан берәү кунагыбызга: «Сәйдәшнең музыкасына сезнең карашыгыз ничегрәк?..»—дип мөрәҗәгать итә. Сорау Хренниковны аптырашта калдырды. Аның: «Ә кем соң ул Сәйдәшев?» — дигән сәальле җавабына залның гөжләп кайнап алуы хәтеремдә. Мин үзем Казан консерваториясендә 60—70 елларда эшләгән кеше буларак, шуны да әйтә алам. Сәйдәшкә карата мөнәсәбәт бик салкын булып килде. Янәсе, Сәйдәшев музыкасының киләчәге юк. «Менә карарсыз, халык аны онытачак», дигән сүзләрне ишетергә туры килгәли иде. Сәйдәш үз әйләнәсендә шушы элитар атмосфераны тоймаганмыни? Һәм шушы атмосферада ничек ул үзенең сәләтен, талантын тулы рәвештә гамәлгә ашыра алган булсын икән? Музыкаль драма жанры аның өчен табигый стихия! Ә шушы формага берәүләр тарафыннан аңлы рәвештә тискәре караш тудыру, шушы карашның Сәйдәш барында хакими булуы аны, асылда, канатсыз иткән. Ә Салих аганың шул ук «Наемщик»ны опера итәргә талпынулары бу исә үзенең табигый сәләтен, ул гына да түгел, татар халкының милли үзенчәлеген чагылдырган музыкаль драма жанрын шәфкатьсез рәвештә көчләү булган.

Шушы яссылыкта мин этинең дә «опера юнәлешендә» «талпынуларын» аңларга тырышам. «Намещик»ның драма һәм музыкаль драма жанрларында иҗат ителгән вариантларының саны дистәдән арта. Шуның өстенә, опера өчен язылган либреттолар. Боларның саны кимендә өч. Этинең шуларга куйган көче, сарыф иткән вакыты чамасыз күп. Аның үзенә карата шундый «бәрәкәтсезлеген» ничек аңлатырга? Таррак (практик) интерестан чыгып караганда, моны, гомумән, аңлатып булмый.

Әйтик, «Наемщик» Т. Гыйззәтнең «иң-иң» дип санарлык әсәре түгел бит инде. Мин үзем аның «Ташкыннар»ын, «Чаткылар»ын, «Бишбүләген», кайбер башка әсәрләрен өстенрәк саныйм. Әсәр эшләнеп беткән, хезмәтен башкарган, бурычын үтәгән инде. Шулай булгач, аның белән күпме газапланырга мөмкин?..

Тагын шунысы бар. «Наемщик», опера итеп куелган тәкъдирдә, күпме югалтуларга дучар булачак? Таҗи Гыйззәт, язучы буларак, шуны белми идемени?.. Журналистлар даирәсендә шундый мәзәк бар иде. «Телеграф баганасы нәрсә ул?» соравына берәү: «Телеграф баганасы ул редакцияләнгән нарат»,—дип җавап кайтарган ди. Шуның кебек, драма әсәрен опера либреттосына әверелдерү шул ук «телеграф баганасы», «редакцияләнгән нарат» инде ул. Аннан соң, әсәрне опера итеп кую драматург өчен матди яктан да зур югалту бит. Мәсәлән, музыкаль драма спектакльләре өчен тиешле гонорар (рәсми положение буенча) язучы белән композитор арасында тигез, урталай бүленә, опера спектакле өчен алай түгел — композиторга 3/4 өлеш, язучыга 1/4 өлеш кенә тия. Димәк, әти озак еллар дәвамында аңлы рәвештә үзенең гонорарын киметү өчен газапланган...

Ниһаять, 40 нчы еллар азагы белән 50 нче еллар башы Таҗи Гыйззәтнең үзенең дә рәхимсез каты кыйналган вакыты иде. Бер кыйналуы «Изге әманәт» (Донбасс татар шахтерларының Ватан сугышы елларында оккупациядәге тормышын «артык кайгылы», зарлы итеп тасвирлаган) өчен булса, икенчесе — «Алсу таң» өчен (Татарстанның XXX еллыгына әзерләнгән әсәрнең төп герое — «мин-миңлек чире» белән авырып киткән җитәкче. Заман таләпләрен искә алганда, бу язучының кичерә алмаслык «дуамаллыгы» булган, әлбәттә).

Таҗи Гыйззәт бу ике әсәрне ул заманда Татарстанның сәнгать идарәсендә утырган түрәләрнең искәрмәләре, кисәтүләре буенча күп мәртәбә яңадан язарга мәҗбүр була (хәзерге вакытта Татарстан музее фондында гына «Изге әманәт»нең — 5, «Алсу таң»ның 9 варианты саклана). Ләкин «Алсу таң» сәхнә тормышын белми кала. Асылда, бу шушы елларда драматургия өлкәсендә конфликтсызлык теориясе хакимлек итүнең шаукымы иде. Шушы шартларда әти дә берничә ел зур социаль конфликтлы әсәрләргә базынмыйча, җиңелрәк темаларга берничә әсәр («Олы җанлы кешеләр», «Үрнәк адымнар», «Бердәнбер бала» һ. б.) язып ташлый. Соңыннан гына белүем буенча (мин ул елларда Ерак Көнчыгыш хәрби округында хезмәт итә идем), безнең гаилә матди яктан юксыллык та кичереп яшәгән икән. Әмма нәкъ шушы авыр елларда әти һаман әле «Наемщик»ның операсы турында борчыла, әйтеп киткәнемчә, гомеренең соңгы көннәренә хәтле аның либреттосы өстендә эшли.

Этинең мондый «үзсүзлелеген» мин түбәндәгечә генә аңлата алам. Бер билгеләнгән юлдан читкә тайпылырга аңа, күрәсең, иҗади хезмәттәше Сәйдәшкә булган тугрылыгы ирек бирмәгән. Андый тайпылуны ул «дезертирлык», хыянәтчелек дип санаган булыр. Минем фараз итүем буенча, әти Сәйдәшне түрәләр каршында тиешле таныту өчен аңа (Сәйдәшкә) операны язып бетерү бердәнбер чара дип санаган. Кем белә, бәлки, әти Сәйдәшкә «Әйдә, Салих дус, эт күңеле — бер сөяк, язып ташла инде шул операңны» дип әйткәләгәндер. Һәм шуны булдыру өчен үзе гомеренең соңгы көннәренә хәтле тырышкан да.

Мин «Наемщик» музыкаль драмасы «эпопеясын» тасвирлап, нокта куярга ашыкмыйм әле. Укучының игътибарын кайбер гыйбрәтләргә, практик йомгакларга юнәлтәсем килә.

Беренчедән музыкаль драма, татар халкының үзенчәлекле, мөстәкыйль жанры буларак, үзенең әһәмиятен югалтканы юк. Ул бүгенге көнне дә халыкны, бигрәк тә яшь буынны, эстетик тәрбияләүдә зур роль уйный ала. Бу нәрсә бигрәк тә сәнгатебездә зәвыксызлык тенденцияләре көчәеп киткән заманда сизелә.

Музыкаль драманы чынлап торып торгызу һәм яшәтү өчен күпләрнең иҗтиһаты сорала. Бүгенге көндә шушы формадагы әсәрләрне сәхнәгә куюны республикабызның драма театрлары башкарып килә. Бу яктан караганда, Г. Камал исемендәге театрның казанышы чиксез зур, әлбәттә. Ләкин бай мирасны тулысынча файдалану өчен драма театрларының аерым-аерым, «вакыты килгәндә» тырышулары гына җитми шул — махсус театр кирәк. Андый театр булса, язучыларга, композиторларыбызга шушы, халкыбыз яраткан формада яңа әсәрләр иҗат итү өчен дә зур стимул булыр иде. Хәзерге этапта бу вазифаны К. Тинчурин исемендәге театр үзенә йөкли ала. Аның директоры Р. Әбүлмәмбәтов күптән түгел генә биргән интервьюсында (Казанские ведомости, 29.10.92) нәкъ шуны исбатлый. Ул шушы вазифаны эзлекле һәм даими рәвештә алып бару өчен җырга, биюгә сәләтле кадрлар әзерләү мәсьәләсен әйтә. Бүгенге көндә бу мәсьәләне хәл итү шулай ук реаль. Моны Казан дәүләт сәнгать һәм мәдәният институты үти ала. Бу югары уку йортында хәзер актерлар әзерләү буенча яңа бүлек хәрәкәт итә башлады. Биредә дәресләрне республикабызның тәҗрибәле режиссерлары, зур сәхнә осталары алып бара. Институтның ректоры, профессор Р. К. Беляевның фикеренчә, бүлекчәнең киләчәге зур, республика театрларында музыкаль спектакльләрне кую традицияләрен үстерүдә аның роле бик мөһим булачак.

Билгеле булганча, музыкаль драма ул музыка гына түгел. Аның нигезендә әдәби текст. Ул музыкаль драманың төп мәгънәсен туплый. Шуңа күрә спектакльдә әсәрнең идея эчтәлеге беренче планда торырга тиеш. Шунсыз спектакльнең мәгънәсе юкка чыга. Моны опера классиклары һәрвакытта да истә тота торган иделәр. Мәсәлән, бөек немец композиторы Рихард Вагнер «Опера һәм драма» китабында үзенең төп принцибын болай дип билгеләгән: «Драма — максат, музыка исә аны тормышка ашыручы чара». Әгәр дә бу принцип онытыла икән, спектакльнең оттыруы көн кебек ачык. Фуат Мансуров югарыда әйтелгән интервьюсында «Наемщик»ның эчтәлеге турында да кире (элитар) фикердә булуын күрсәтә. «Там («Наемщик» спектаклендә — К. Г.) даже по содержанию очень слабенькая интрига», ди ул. Чынлыкта исә «Наемщик»ның «интригасы» һич тә «слабенькая» түгел.

Әсәрнең нигезендә кискен социаль конфликт ята. Һәм аның «интригасы» социаль мөнәсәбәтләргә корылган. Сәхнәдә бара торган вакыйгалар — халыкның тарихи драмасы. Аның реаль нигезен 1861 елда Россиянең кайбер губерналарында, шул исәптән татар җирлегендә, булып алган крестьян буталышлары, сыйнфый бәрелешләр тәшкил итә. Батырҗанның «Наемщик» (наемник) булып яллануы әсәрнең сюжеты өчен кызыклы алым гына. Әйе, спектакльне караучыга (тыңлаучыга) халык массасы, әсәрнең персонажы буларак, тоныкг, җансыз. Гомумән, ул арткы планда кала, социаль конфликт исә (крепостной крестьяннарның патша солдатлары белән бәрелеше) көлкерәк, хәтта шарж формасындарак бирелә. Бу— әсәрнең социаль яңгыравын шактый киметә, әлбәттә.

Әдәби әсәр язучының фантазия җимеше генә түгел, ул образлы формада чынбарлыкның чагылышы да. Тулы канлы әдәби әсәр — шул ук тарих дәреслеге. Ул зур ихтирамга мохтаҗ (сүз уңаенда шуны да әйтергә кирәк, урамдагы афишаларда «Наемщик»ның, гәрчә ул сәхнәдә «музыкаль драма» дип куелса да, ни сәбәптәндер әдәби әсәрнең авторы бөтенләй күрсәтелми. Моны ничек аңларга?).

Әдәби әсәрнең танып белү мөмкинлекләре чиксез киң. XIX гасырда яшәгән бер галим Бальзак әсәрләре турында шуны әйтә бит. Аның «Кешеләр комедиясе»ннән мин хәтта экономик детальләр ягыннан да заманыбызның барлык тарихчылары, экономистлары, статистикларының хезмәтләреннән караганда да күбрәк белә алдым, ди. Шуңа күрә әдәби әсәр зур игътибарны, җентекләп өйрәнүне таләп итә.

Мәсәлән, кайбер тарихчыларыбызның әйтүенә караганда, татар җирлегендә крепостное право бөтенләй булмаган, Казан губернасында ул, янәсе, бары рус авылларында гына яшәгән. Бу дөресме соң? Мәсьәлә һәр яктан да өйрәнелгәнме? Әллә биредә «ак таплар» да калганмы әле? Таҗи Гыйззәт әсәрне язганда, конкрет татар авылларында булган вакыйгаларны күздә тоткан. Үзенең кечкенә генә, ләкин махсус язмасында (шушы материал Татарстан дәүләт музее фондында саклана) әти «Наемщик»тагы Шәрифә бикәнең прототибын, аның Тирсә (хәзерге Әгерҗе районы) морзалары нәселеннән икәнлеген күрсәтә, аларның реформага хәтле булган утарлары, биләгән җирләре, кол крестьяннары турында белешмә бирә. Рәсми документлар, тарих дәреслекләре буенча, 1861 елда Бизнәдәге (Спас өязе) крестьян күтәрелешенең йогынтысы Лаеш, Чистай өязләрендә дә чагыла. Кем белә, бәлки ул Иж буйларына, әнә шул Тирсә җирләренә дә барып җиткән булгандыр. Әдәби әсәрдәге деталь тарихчыларга уйлану өчен бер төрле «азык» түгелмени?

Гомумән, сүз милли мираска тиешле ихтирам, аның белән эш иткәндә аерым бер саклык, аңа дөрес бәя бирү, милли байлыкны кадерләү, үстерү, тулы рәвештә файдалана белү турында бара. Мин моны татар сәнгатенең музыкаль драма жанры, шушы жанрда зур хезмәт күрсәткән талантларга, аларның язмышы үрнәгендә ачарга тырыштым. Әйткәнемчә, милли мираска илтифатсызлык бүгенге көндә дә үзен сиздерә. Моның нигезендә — рухи кыйммәтләрне бәяләүдә, һаман әле элеккечә, бер чиктән икенче чиккә ташлану галәмәте. Элек, әллә ни тикшереп тормыйча, байларны һәм муллаларны «уптым илаһым» күсәк белән кыйнау булса, хәзер инде шул ук күсәк (еш кына шул ук «тәнкыйтьчеләр» тарафыннан) нәкъ аларның антиподына— коммунистлар һәм атеистлар башына юнәлдерелә башлады. Бу тенденция милли мираска булган мөнәсәбәттә сизелә. Бигрәк тә социаль тематикага багышланган әсәрләргә карата. Әлбәттә, уяну, бу нәрсәгә аек күз белән карый башлау алда әле. Ләкин бүген бу турыда дәшми калып булмый. Кире очракта тенденция тирәнгә үрмәли башларга мөмкин. Ә бу исә яңадан милли мирасыбызны ярлыландыруга гына китерәчәк.

Сәнгатьтә гомумкешелек принципларын алга кую миллилекне генә түгел, сыйнфыйлыкны да инкарь итәргә, аны читкә этәрергә тиеш түгел. Ул — безнең тарихыбыз, милли мирасыбыз. Киләчәк буыннар үткәнгә һәм бүгенге көнебезгә бәя биргәндә барлык кыйммәтләргә таянып эш итәргә тиешләр.

Казбек ГЫЙЗЗӘТОВ,
философия фәннәре докторы,
профессор.

Конкурска

Тимерша ВАХИТОВ

Әфәнделәргә сер итеп

Әгәр дә мәгәр авырырга уйламасагыз һәм кәефләрегез яхшы булсын дисәгез, минем заманасына күрә киңәшләрем бар. Башта сер итеп сакласам да, шундый ачышларны үзең белән алып китеп булмый бит инде, яшь буынга һәм кайбер әфәнделәргә өйрәтеп калдырасы килә.

Кеше үзенең тәнен, җанын кызганып тормаска, гел физик һәм эмоциональ яктан чыныктырып торырга тиеш. Моның өчен ни эшләргә кирәк соң?

Иртән торгач, физик күнегүләр ясап торуның кирәге юк, аны җәяү йөрүчеләр ясасыннар! Эшкә шәһәр транспорты белән йөрергә кирәк: җәяү дә түгел, машина белән дә түгел, тик шәһәр пассажир транспорты белән. Анда да утырып түгел — басып. Хәлсез карт-карчыклар утырып йөрсеннәр. Әгәр физик яктан ныгырга уйламасалар.

Җил-давылда, салкында, җәй көне булса — эсседә, транспорт көтеп торганда туган табигать үзенең баласын шул кадәр иркәли, ул бала туган әнисен генә түгел, әбисен дә искә ала, Алла бабайны сагына, транспорт җитәкчеләренә күңелләре белән әллә нәрсәләр бүләк итә. Каядыр кеше бармаслык урынга барырга өндиләр. Шулай чыныккан кешеләр янына бернинди грипп та килми һәм — картаймыйлар да...

Кешеләр бик нык чыныксын өчен, изге нияттән, тукталышларда калган корылмаларны алырга кирәк, чөнки кайсы-берсе ышыкланып тора да — чыныга алмый. Бу хәл шәһәр җитәкчеләренең бер экономия чыганагы булып тора, киләчәктә исәпкә алырлар, дип уйлыйм.

Аннан, транспорт килгәч, башта башыңны ишеккә тыгарга тырыш, калган җирләреңне төртеп, күтәреп кертерләр. Кергән вакытта күкрәгеңнән сулышыңны чыгара күрмә, авызыңны ачма. Югыйсә, сытылуың мөмкин. Кергәннән соң, иркенрәк булсын өчен, үзеңнең гәүдәңнән артык сулышларны азрак чыгарсаң яхшы була, тик бөтенләй түгел, чөнки бүтән тукталышларда тагын кешеләр керәчәк. Аларга урын булсын өчен сулышны бүлеп-бүлеп чыгарырга кирәк. Шулай итеп, кешенең сулыш юллары ачыла һәм чыныга.

Иң мөһиме, шәһәр транспортында нинди генә чибәр кызлар, апалар бармый һәм алар артлары, яннары, хәтта аллары белән үзеңне иркәлиләр, аларның йомшаклыгын, җылылыгын тоясың. Шул вакытта син нинди генә тойгылар татымыйсың! Җанга шулкадәр рәхәт була ки, әллә нинди шагыйрьләрнең шигырьләре искә төшә. Хәтта үзең дә шигырь иҗат итәсең. Менә шундыйларның берсе:

Трамвайда барган чакта,
Тез җылыңны тоеп
бардым.
Тукталышым узып китеп,
Эшемә дә соңга калдым.
Тәннәребез картайса да,
Күңел картаймый диләр.
Аңламыйча, юкка гына
Кызлар безне сөйлиләр.

Шуңа күрә дә инде барлык шагыйрьләр, язучылар шәһәр транспортында йөриләр. Дөрес эшлиләр. Алар юлда ләззәт алалар, илһам табалар. Әгәр дә инде яшьләр шәһәр транспортында барганда үзләренең кәефләрен бозасылары килмәсә, әбиләрне-бабайларны урындыкларга утыртырга тырышсыннар, югыйсә сөякләре кадалуы мөмкин һәм алар кызларга тыгызлый.

Менә шулай, агай-эне, әфәнделәр. Үз машинаңда йөрсәң, чыгымы күп, хөкүмәт машинасында йөрсәң, бик күп рәхәттән мәхрүм буласың: корсак та зурая, сулыш та кысыла башлый, танышларыңны да югалтасың. Бәлки, кайберләрегез илһам табып, атаклы шагыйрь дә булып китүе мөмкин.

Шундый серләремне түрәләргә, байларга ачкан өчен, шәһәр транспортында йөрүчеләрдән гафу үтенәм. Дөресен әйткәндә, алар да кеше бит. Кызганам мин аларны. Шәһәр транспортында йөрү файдасын белмәү аркасында кайберләренең гәүдәсе түгәрәкләнеп, башлары зураеп, ботлары нәзегәеп, әмерхан бәрәңгегә охшап калалар.

Ныгыгыз, чыныгыгыз, якташларым! Барасы урыннарыгызга барып җитегез. Хәерле юл!

Ашыгабыз, һаман
ашыгабыз,
Ни көткәнен белми
һичкем дә.
Безнең юллар вакыт
кулында гел,
Безнең юллар язмыш
иркендә.
Хәерле юл!
Хәерле юл сезгә,
и кардәшләр!
Максатларга барып
җитегез!
Ашкынганда гомер
юлларыннан
Язмышны да узып
китегез!
Хәерле юл!
Ярты юлда юллар
өзелмәсен,
Хәерле юл сезгә, хәерле!
Бәхет үзе түгел,
Җирдә бәхет
Эзләүчеләр миңа кадерле!
Хәерле юл!

Я, ни дибез?

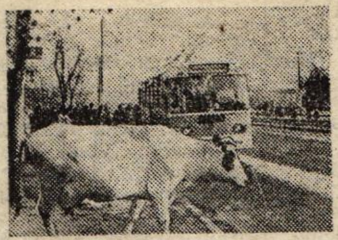

Газетабызның быелгы 3 ноябрь санында А. Биктимеров төшереп алган фотосурәт басылган иде. Без аңа бернинди исем дә бирмәдек, бу эшне хөрмәтле укучыларыбызга калдырдык. Ай буе газета укучыларыбыздан, актив хәбәрчеләребездән редакциягә хатлар килеп торды. Авторларыбыз рәсем астына үз тәкъдимнәрен язып җибәргәннәр. Без ул җавап тәкъдимнәрнең берничәсен сезнең игътибарга җиткерәбез.

Җавап юллаучылар арасында Әлки районының Салман авылыннан Ф. Мәхмүтов та бар. Һиндстанда сыерларның изге хайван саналуын истә тотыптыр инде, ул рәсем астына: «Һиндстаннан килдем», — дип язган. «Ярминкәләре кайсы тирәдә икән?» — ди Мамадыш районының Кече Сон авылыннан М. Ибраев. Тәкъдимнәр арасында: «Машинага бензин юк, сөтне үзем китердем» (Буадан Р. Хәйруллин), «Крәстияннең мине асрарга хәле калмады» (Лениногорскидан М. Мостафин), «Сессияләренә үзем киләм әле» (Лаештан Р. Хафизов), «Ваучерын югалтканга, үгезе яңаклаган» (Казаннан Ф. Зәки), «Авылга чакырырга килешем» (Азнакайдан Р. Вәлиуллина), — дигәннәре дә бар. Саба районыннан Зәмирә Касыймова шигъри юллар язып җибәргән:

Кара күзлекләрен киеп
Чыккан урам күрергә.
Ул да тели белергә.
Бу заманның бәяләрен

Шундый ук шигъри юлларны Балтач районының Куныр авылыннан Илдар Гарифуллин хатыннан да укыйбыз. Ә менә Казаннан Марс Ахунов рәсем астына 36 төрле баш язып җибәргән.

Редакция Буа районы, Бик-Үти авылыннан Р. Хәйруллин язып җибәргән «Машинага бензин юк, сөтне үзем китердем» дигән башны уңышлы дип тапты. Ни әйтсәң дә, заманга аваздаш. Хәбәрчебез Р. Хәйруллинга акчалата кызыксындыру бүләге бирелә.

«Ватаным Татарстан» газетасы редакциясе бу кечкенә генә шаярудa актив катнашкан укучы-хәбәрчеләребезгә рәхмәт белдерә, киләчәктә дә иҗади эзләнүләр, уңышлар тели.

Госман ГОМӘР,
хатлар бүлегенең
өлкән хәбәрчесе.

БЕЛДЕРҮ

Христиан чиркәве барлык хезмәт коллективларына һәм шәхси кешеләргә 9 нчы хезмәт колониясендә тәрбияләнүчеләргә җәмгыяти хәйрия ярдәме күрсәтүне сорап мөрәҗәгать итә. Сезнең шәфкатьле ярдәмегез шушы колониягә килеп эләккән үсмерләрнең яшәү шартларын яхшыртуда булышачак.

Колониянең исәп-хисап счеты: Казан шәһәре, «Татпромстройбанк»ның Ленин районы бүлеге, 340404, МФО 265759.

Колония «Органик синтез» производство берләшмәсе тирәсендә урнашкан.

«Ялкын» журналы редакциясе коллективы, әнисе

Миңнеҗиһан Котлыәхмәт кызының

вафат булуы сәбәпле, бүлек мөхәррире Рәшидә Сафина гаиләсенең тирән кайгысын уртаклаша.

РиК РЕКЛАМА • ИГЪЛАННАР • КОТЛАУЛАР

Рецепт кирәкме?

Йорт шартларында, шикәр кулланмыйча, эчәргә яраклы чиста спирт ясау (бәрәңге, бодай һ. б. продуктлардан) һәм аракы, сыра, коньяк ясау рецептларын почта аша җибәрәбез. Моның өчен сезгә почта аша г. Уфа-25, Ленинский филиал Башпромбанка, р/счет 715901, МФО 105723 адресына 100 сум күчерергә һәм квитанциягезне тулы адресыгыз язылган конверт белән түбәндәге адреска җибәрергә кирәк: 450017, Уфа шәһәре, а/я 407.

Сатабыз

«Союзтатсервис» кече предприятиесе үзенең Казандагы складыннан сата:

— СВ-40 шиферы (1,75х 0,98)

— абзарда асрала торган терлекләр өчен бәй чылбырлары

— теләсә нинди зурлыктагы кадаклар

— көзге-кышкы аяк киеме

— төрле ТНПлар.

Белешмә өчен телефон номерлары: 35-67-14, 56-25-19.

Күпер ябылып тора

Юдинодан Идел аша салынган күпернең ныклыгын тикшереп карау максатларында 6 декабрьдә иртәнге сәгать 9 дан 12 гә һәм 13 тән 15 сәгатькә кадәр автотранспорт хәрәкәте туктатыла.

Ягулыкка экономия йөзеннән шоферлар бу хакта белеп барырга тиешләр.

О. МОРОЗОВ,
Татарстан юл хәрәкәте автоинспекциясе хезмәткәре.

ТАТАРСТАН ҖӨМЬҮРИЯТЕНЕҢ МӘДӘНИЯТ МИНИСТРЛЫГЫ
ТАТАРСТАН ҖӨМЬҮРИЯТЕНЕҢ ТЕАТР ЭШЛЕКЛЕЛӘРЕ БЕРЛЕГЕ
«ВАТАНЫМ ТАТАРСТАН», «ИЗВЕСТИЯ ТАТАРСТАНА», «КАЗАНСКИЕ ВЕДОМОСТИ» ГАЗЕТАЛАРЫ

1992 нче ел

Кәрим Тинчурин исемендәге татар фестиваленең репертуары (I—15) декабрь

КАЗАН КУРЧАК ТЕАТРЫ

9 чәршәмбе — **Зөлфәт**

ҖЕН КЫЗЫ

Башлана 14 сәг.

КАЗАН ЯШЬЛӘР ТЕАТРЫ

(К. Тинчурин исемендәге драма һәм комедия театры бинасында)

10 пәнҗешәмбе — **Ф. Бәйрәмова**

АТЫЛГАН ЙОЛДЫЗ

драма

Башлана 19 сәг.

КАЗАНСКИЙ МОЛОДЕЖНЫЙ ТЕАТР ТЮЗ

11 пятница — **Б. Брехт**

ДОБРЫЙ ЧЕЛОВЕК ИЗ СЫЧУАНИ

парабол в 2-х действиях

Башлана 19 сәг.

КАЗАНСКИЙ ТЕАТР КУКОЛ

12 шимбә — **Л. Дворский**

ПРЫГАЮЩАЯ ПРИНЦЕССА

сказка-шутка

Башлана 11 сәг.

БУГУЛЬМИНСКИЙ РУССКИЙ ДРАМАТИЧЕСКИЙ ТЕАТР

(В. И. Качалов исемендәге Зур драма театры бинасында)

12 шимбә — **А. Н. Островский**

БАНКРОТ

комедия

Башлана 18 сәг.

В. И. КАЧАЛОВ ИСЕМЕНДӘГЕ ЗУР ДРАМА ТЕАТРЫ

13 якшәмбе — **Г. Горин**

ПОМИНАЛЬНАЯ МОЛИТВА

Башлана 18 сәг.

К. ТИНЧУРИН ИСЕМЕНДӘГЕ ТАТАР ДӘҮЛӘТ ДРАМА ҺӘМ КОМЕДИЯ ТЕАТРЫ

15 сишәмбе — **Ф. ЯРУЛЛИН**

СӨЕМБИКӘ ЕГЕТ САЙЛЫЙ

музыкаль комедия 2 пәрдәдә

Башлана 19 сәг.

ҺАВА ТОРЫШЫ

Бүген, 4 декабрьдә, болытлы һава, явымсыз диярлек, көчле җил. Температура Казанда 2—4, Татарстанда 0—5 градус салкын, юлларда бозлавык. Алдагы ике көндә шундый ук һава сакланачак. Температура төнлә 4—9, көндез 0—5 градус салкын.

Газета басылуга кул кую график буенча 21 сәгатьтә. Бу санга 20.30 сәгатьтә кул куелды.

Безнең адрес: 420066. г. Казань. ул. Декабристов 2. Баш мөхәррир М. А. ӘҺЛИУЛЛИН.

Тираж 152.038. Татарстан газета-журналлар нәшрияте типографиясендә басылды. Заказ 240—241.